

Virpi Mäkinen:

SÄÄDYNMUKAISTA ELÄMÄÄ?

Henkilökohtaiset lähteet 1600-luvun ihmisten maailmankuvan heijastajina

Suomen historian pro gradu -tutkielma
Historian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2000

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Historian laitos
Tekijä Virpi Mäkinen	
Työn nimi Säädynmukaista elämää? Henkilökohtaiset lähteet 1600-luvun ihmisten maailmankuvan heijastajina	
Oppiaine Suomen historia	Työn laji Pro gradu
Aika Toukokuu 2000	Sivumäärä 124
Tiivistelmä - Abstract	
<p>Tutkielma pohjautuu suurvalta-ajan henkilökohtaisiin lähteisiin - omaelämäkertoihin, päiväkirjoihin ja muistiinpanoihin - jotka kertovat 1600-luvun ihmisten elämästä tavallisten ihmisten subjektiivisesta näkökulmasta. Tutkielman kysymyksenasettelu on kaksijakoinen. Ensinnäkin tutkielmassa tarkastellaan suurvalta-ajan henkilökohtaisia lähteitä lähdekriittisesti: miten ja miksi ne ovat syntyneet, mitkä tekijät ovat vaikuttaneet niihin ja millaisia ne ovat tyyliltään ja sisällöltään? Henkilökohtaiset lähteet asetetaan laajempaan kontekstiin pohjoismaisen ja eurooppalaisen tutkimuskirjallisuuden avulla. Tarkastelussa pohditaan lähteiden asemaa historian tutkimuksen aineistona, eritellään kirjoittajien omaa kirjoitustyyliä ja -tapaa sekä etsitään tunnusomaisia piirteitä suurvalta-ajan henkilökohtaisille lähteille.</p> <p>Toisaalta tutkielmassa tarkastellaan henkilökohtaisten lähteiden merkintöjen kautta eri säätyisten suurvalta-ajan ihmisten maailmankuvaa. Miten ihmiset kokivat suurvalta-ajan yhteiskunnan perusrakenteet kirkon ja valtion, millainen oli käsitys ympäristöstä ja ajasta sekä näkemys toisista ihmisistä ja omasta asemasta? Maailmankuvan tarkastelu pohjautuu mentaliteettihistorian ja kulttuurihistorian tutkimusperinteeseen, joskin tutkielman teoreettista viitekehystä on täydennetty geertziläisen tulkitsevan antropologian näkemyksillä. Tarkastelussa etsitään lähteiden merkinnöistä kirjoittajien tulkintoja ja merkityksiä - asioita, jotka olivat heidän elämässään tärkeitä.</p> <p>Tutkielman jaottelu rakentuu ihmisten elämänkaaren varaan. Henkilökohtaiset lähteet ovat sidoksissa ihmisten elämänsäntään, ja lähteiden merkinnät kuvaavat ihmisten elämää eri elämänvaiheissa - lapsuudessa ja nuoruudessa, aikuisiässä ja lopulta elämän viime hetkillä. Vermlantilaisen, papiksi opiskelleen Petrus Magni Gylleniuksen kokemukset lapsuudessa ja nuoruudessa erosivat ylhäisaateliin kuuluneen Agneta Hornin saamasta kasvatuksesta. Käsitys maailmasta aikuisuudessa oli säätyyn sitoutunut: Viipurin maaherra Johan Rosenhanen elämäntapa rakentui aatelisen ideologian varaan, kun taas vähäkyröläisen talonpoika Heikki Yrjänänpöika Pukin elämä sitoutui kotikylän tapahtumiin. Turun kaupunginviskaali Juhana Henrikinpoika Kastun merkinnät liittyivät kaupunkielämään, erityisesti sen julkisiin tapahtumiin tai kriisitilanteisiin - teloituksiin, juhliin sekä kuolemantapauksiin. Elämänkaarien ja -kokemusten vertailun kautta hahmotetaan ikäryhmien, sukupuolten ja säätyjen välisiä yhteneväisyyksiä ja eroja.</p>	
Asiasanat elämänkaari, kulttuurihistoria, maailmankuva, mentaliteettihistoria, Ruotsin vallan aika, suurvalta-aika, säädyt, sääty-yhteiskunta	
Säilytyspaikka Historian laitos	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

JOHDANTO

<i>Henkilökohtaisten lähteiden näkökulma suurvalta-ajan tutkimukseen</i>	1
<i>Mentaliteettihistoria tutkimusongelman pohjana</i>	6
<i>Elämänkaaresta identiteettiin - merkinnöistä merkityksiin</i>	10

LAPSUUS JA NUORUUS 1600-LUVUN IHMISTEN SILMIN

Petrus Magni Gyllenius ja papiston kutsumus

Päiväkirja lapsuuden ja nuoruuden tallentajana	16
Koulu rakentaa maailmankuvaa	19
Teinin ajatusmaailma: totuuksia ja uskomuksia	25

Agneta Hornin kuvaus elämästään

Suurvalta-ajan naisen omaelämäkerta	30
Lapsuus naisten yhteisössä	32
Avioliitto - neidon elämäntavoite	37

YLHÄISIÄ JA ALAMAISIA: SUURVALTA-AJAN AIKUISELÄMÄÄ

Viiipurin läänin maaherra Johan Rosenhane

Maaherra päiväkirjan kirjoittajana	43
Aatelismies siveellisen elämän esitaistelijana	49
Näkemyksiä toisista: rikolliset alamaiset, kelvottomat virkamiehet ja ylpeät porvarit	57

Heikki Yrjänänpoika Pukin maailma talonpoikaikylässä

Talonpoika ja muistiinpanot	62
Talo kylässä - elämä kylässä	66
Isäntien luottomies ja esivallan välikäsi	72

**SAIRAUDET JA KUOLEMA YHTEISÖLLISINÄ JA YKSILÖLLISINÄ
KRIISEINÄ**

Kaupunginviskaali Juhana Henrikinpoika Kastu kaupunkielämän kirjurina

Kaupunginviskaalin merkinnät kaupunkilaisista.....79

Päätyviä elämiä.....87

HENKILÖKOHTAISET LÄHTEET JA SUURVALTA-AJAN IHMISTEN

MAAILMANKUVA.....93

LÄHTEET.....105

LIITTEET.....121

JOHDANTO

Henkilökohtaisten lähteiden näkökulma suurvalta-ajan tutkimukseen

Historialliset lähteet ovat Pentti Renvallin määritelmän mukaan menneisyyden jälkiä ja jätteitä, joiden avulla tutkija selvittää menneisyyden tapahtumia ja rekonstruoi laajemmin menneisyyttä. Historiantutkimuksessa käytetyt lähteet ovat useimmiten luonteeltaan ns. julkisia asiakirjoja.¹ Suurvaltakauden tutkimus on pitkälti rakentunut maa- ja henkikirjojen, tuomiokirjojen sekä muiden hallinnollisten ja kirkollisten asiakirjojen varaan. Vähemmistönä historiallisten lähteiden joukossa ovat ns. yksityiset tai henkilökohtaiset lähteet, joihin kuuluvat mm. kirjeet, muistelmat, päiväkirjat ja muistikirjat. Tämän tutkielman aineisto koostuu 1600-luvun henkilökohtaisista lähteistä, ja tutkielman näkökulma muodostuu niiden antamasta kuvasta menneisyyden ihmisten elämästä.

Pentti Renvallin teoksessa *Nykyajan historiantutkimus* (1983) henkilökohtaiset lähteet lasketaan kuuluvaksi yksityisluontoiseen kirjalliseen jäämistöön. Tällaisten lähteiden yksinkertaisimpana muotona Renvall pitää erilaisia muistiinpanoja, jotka on tehty itselle tai muita varten muistamisen avuksi ja helpottamiseksi. Pitkänä ajanjaksona taajaan tehtyjä muistiinpanoja Renvall nimittää päiväkirjaksi. Molemmille lähdetyypeille on Renvallin mukaan ominaista niiden verrattain lyhyt etäisyys kuvattavaan tapahtumaan eli tapahtumat ovat kirjoittajan omassa elämys- ja kokemuspiirissä.² Tutkielman lähteistä ensimmäiseen ryhmään kuuluvat vähäkyröläisen talonpoika Heikki Yrjänänpoika Pukin suomenkieliset muistiinpanot vuosilta 1664-1684 sekä turkulaisen kaupunginviskaali Juhana Henrikinpoika Kastun vuosina 1673-1679 tekemät muistiinpanot. Päiväkirjan muotoon merkintöjään on kirjoittanut pappismies Petrus Magni Gyllenius, jonka *Diarium Gyllenianum* kattaa ajan 1622-1667. Myös Viipurin maaherra Johan Rosenhane on pitänyt päiväkirjaa, joka on säilynyt vuosilta 1652-1661.

Muistelmat ovat Renvallin mukaan pidemmän ajan perästä tehtyjä kuvauksia omaan kokemuspiiriin kuuluvista tapahtumista, mutta merkintöjä on saatettu täydentää toisilta saaduilla tiedoilla. Keskeistä muistelmissa on myös kirjoittajan tavoite kuvata omia

¹ Historiantutkimukselle ominaisin lähteistön muoto on Renvallin mukaan kirjallinen jäämistö. *Yksityisluontoisen kirjallisen jäämistön* ohella Renvall jaottelee lähteet virallisiin, julkisia tehtäviä varten syntyneisiin *asiakirjoihin* sekä julkisuutta varten luotuun *julkiseen kirjalliseen jäämistöön* (esim. kirjallisuus, sanomalehdet). Renvall 1983, 51, 57, 129-135; myös Paloposki 1972, 20-21.

² Renvall 1983, 130.

kokemuksiaan yhtenäisenä kokonaisuutena.³ Tämä ominaisuus liittyy muistelmat osaksi omaelämäkerrallista aineistoa. Yhden suurvalta-ajan omaelämäkerrallisista lähteistä on kirjoittanut aatelinen Agneta Horn, joka luonnehtii merkintöjään vuosilta 1630-1655 ”kuvaukseksi elämästään”. Henkilökohtaisten lähteiden luokittelu on ideaalittyyppistä ja jälkipolvien tekemää kategorisointia, ja luokitteluun on osaltaan vaikuttanut lähteiden julkaisu- ja painatustyö. Käytännössä lähteet sisältävät usein piirteitä monista lähdeyypeistä.⁴

Suurvalta-ajan henkilökohtaiset lähteet on syytä nähdä osana aikansa kirjallista kulttuuria. Nykyään erilaisiksi muistiinpanoiksi kutsutut lähteet olivat yleensä nimeämättömiä ja hajanaisia merkintöjä, joita kirjoitettiin esimerkiksi almanakan lehdille tai kirjojen, kuten Raamatun tai virsikirjojen, kansiin. Esimerkiksi taloutta koskeneiden muistiinpanojen tekoon saatettiin kuitenkin käyttää erillisiä vihkosia.⁵ Päiväkirjan käsite (*diarium, dagbok*) tunnettiin 1600-luvulla, mutta näitä varhaisia päiväkirjoja ei tule samastaa intiimeihin päiväkirjoihin nykymerkityksessä. Sisäisiin tunteihin liittyneiden päiväkirjojen kirjoittaminen yleistyi vasta seuraavalla vuosisadalla. Suurvalta-ajan henkilökohtaisia kirjoituksia olivat lisäksi mm. kirjeet, muistikirjat (esim. *tänkebok, tidebok, minnesbok*), kronikat ja muut ajallisesti etenevät kirjoitukset sekä kaunokirjallisia piirteitä sisältäneet muistelmat ja omaelämäkerrat. Tekstit olivat pääsääntöisesti aatelisten tai papiston kirjoittamia. Päiväkirjojen ja muiden henkilökohtaisten lähteiden kirjoittaminen lisääntyi luku- ja kirjoitustaidon yleistyttyä 1600-luvun loppupuolelta alkaen. Esimerkiksi karoliiniset sotilaat omaksuivat tavan kirjoittaa merkintöjä elämästään, ja myös varhaiset herätysliikkeet lisäsivät kiinnostusta kirjalliseen itseilmaisuun.⁶

Kirjassaan *Historiantutkimuksen metodiopin peruspiirteitä* (1971) Ottar Dahl sivuaa henkilökohtaisia lähteitä pohtiessaan julkisuuden ja vastaanottajan merkitystä historiallisille lähteille. Dahlin mukaan on huomioitava, mitä tarkoitusta varten ja kenelle lähteet on luotu, eli ovatko ne salaisia vai julkisia. Toisekseen on selvitettävä, millainen suhde vallitsee lähteen kirjoittajan ja sen oletetun vastaanottajan välillä. Suhde saattaa olla

³ Renvall 1983, 131. Renvall pitääkin muistelmia eräänlaisena alkeellisena historiankirjoituksena. Suurvalta-ajan muistelmia on esimerkiksi Reinhold von Hausenin julkaisema *Landshöfdingen friherre Gabriel Kurcks Lefnadsminnen upptecknade af honom själv* (Helsingfors, 1906).

⁴ Ks. esim. Vilkkonen 1988, 68.

⁵ Ks. esim. Ottenjann 1995, 18-23; Paloposki 1972, 115; Nuorteva 1983.

⁶ Karoliinisten sotilaiden päiväkirjoista ks. esim. Kansanaho 1950, erityisesti lähdeluettelo, sekä Sune Hildebrandin julkaisema *Karl XI:s Almanacksanteckningar* (Stockholm, 1918). Varhaisiin herätysliikkeisiin liittyvät esim. radikaalipietisti Petter Schäferin päiväkirjat vuosilta 1707-1714. Ks. Ruuth 1915.

läheinen ja henkilökohtainen, mikä kasvattaa lähteen intiimisyyttä, tai vastaavasti etäinen ja institutionaalinen. Dahlin luokittelussa henkilökohtaiset lähteet sijoittuvat kaikista salaisimmiksi ja henkilökohtaisimmiksi.⁷ Suurvalta-ajan henkilökohtaisten lähteiden kohdalla niiden tarkoituksen ja vastaanottajan selvittäminen ei ole aina suoraan pääteltävissä. Jotkut ajan muistelmista, omaelämäkertoista ja päiväkirjoista julkaistiin omana aikanaan, ja aiemmin kirjoitetut päivä- ja muistikirjamerkinnot saattoivat olla tällaisten julkaisujen pohjana.⁸ Kirjoitusten julkaiseminen oli kuitenkin vähäistä, ja yksityiseksi jääneet tekstit herättävät kysymyksen: kenelle ja miksi merkintöjä kirjoitettiin?

Arvioitaessa henkilökohtaisia lähteitä on korostettu niiden subjektiivisuutta. Esimerkiksi Toshin mukaan henkilökohtaiset lähteet sisältävät tietoa niiden kirjoittajan persoonallisuudesta ja mielipiteistä, ja etenkin päiväkirjoille on tyypillistä niiden sitoutuminen kirjoittajan subjektiivisiin näkemyksiin ja tapahtumien kirjaamiseen.⁹ Subjektiivisuus ja tendenssinomaisuus on historiantutkimuksessa usein koettu lähteen arvoa heikentäväksi, kun tavoitteena on ollut objektiivinen ja luotettava tieto. Kärjistettynä lähdekriittinen asenne on henkilökohtaisten lähteiden kohdalla merkinnyt sitä, että niiden sisältämien subjektiivisten elementtien takia niitä on pidetty huonona aineistona todistamaan menneisyyden tapahtumia.¹⁰

Historiallisiin lähteisiin liitetyt ominaisuudet ja niiden pohjalta tehdyt lähteiden luokittelut ovat pohjautuneet historiantutkimuksen pääasialliseen metodiin: lähteiden syntytilanteeseen vaikuttaneita tekijöitä selvittävään sisäiseen ja lähteiden todistusarvoa punnitsevaan ulkoiseen lähdekritiikkiin. Lähdekritiikin perusteella historiantutkimuksen lähteet on jaoteltu niiden käytön näkökulmasta kertoviin eli traditiolähteisiin ja jäänteisiin. Traditiolähteenä asiakirjan tietojen pohjalta on tehty päätelmiä, jotka ovat koskeneet itse asiakirjan synty tapahtumasta erillään olleita seikkoja. Kun lähteitä on tarkasteltu jäänteinä, niitä on käytetty todistamassa siitä tapahtumakulusta, jonka osana ne itse ovat olleet.¹¹

⁷ Dahl 1971, 33-35.

⁸ Foisil 1986, 330-331; Zemon Davies 1997, 32.

⁹ Tosh 1991, 44-45; Dahlgren 1996a, 233. Vanhimmista henkilökohtaisista lähteistä eksplisiittinen ja tietoinen itseanalyysi puuttuu lähes täysin. Eniten oman elämän reflektiota sisältävät muistelmat ja omaelämäkerrat.

¹⁰ Kalela 1999, 142. Henkilökohtaisten lähteiden käyttöä ja lähdekritiikkiä on pohdittu mm. poliittisessa elämäkertatutkimuksessa. Ks. Paavolainen 1994a, 40-43; Paavolainen 1994b, 70-72; Virrankoski 1994, 73-78.

¹¹ Jaottelusta ks. esim. Renvall 1983, 167-177, 199-204; Lehtipuro 1982, 50; Paloposki 1972, 20-21.

Historiantutkimuksen suhtautuminen henkilökohtaisiin lähteisiin on ollut pitkälti samanaista kuin suhtautuminen traditiolähteisiin. Suomessa papiksi opiskelleen Petrus Magni Gylleniuksen päiväkirjaa on käytetty traditiolähteenä kertomassa Turun akatemiasta. Gylleniuksen merkinnöillä on ollut erikoisuusarvoa elävöittämissä muutoin asiakirjojen pohjalta luotua näkemystä suurvalta-ajan yliopisto-opiskelusta.¹² Samaten maaherra Johan Rosenhanen päiväkirjamerkintöjä on hyödynnetty useissa Viipurin lääniin kuuluneiden alueiden kaupunki- ja paikallishistorioissa tekstiä värittävinä aikalaiskuvauksina.¹³ Henkilökohtaisten lähteiden tarkastelu jäänteinä - esimerkiksi suhteessa kirjoittajaansa ja hänen elämäntilanteeseensa - on ollut vähäistä. Syynä tähän on ollut tutkittujen ilmiöiden laatu: kun traditiolähteistä on etsitty tietoa valtakunnallisesti tai muuten laajasti merkittäviksi koetuista asioista, ei traditiolähteiden todistusarvoon ole luotettu.¹⁴

Antero Heikkinen huomauttaa kirjassaan *Historiantutkimuksen päämäärät ja menetelmät* (1974), ettei eroa kertovien lähteiden ja jäänteiden välillä tulisi tehdä lähteiden itsensä, vaan niiden sisältämien tietojen perusteella.¹⁵ Näin ollen tyypillisesti kertoviksi lähteiksi luokiteltuja muistiinpanoja, kronikoita, annaaleja tai päiväkirjoja voi yhtä lailla tarkastella niin jäänteinä kuin kertomuksinakin. Kuitenkin lähteiden käsittelytapa on useimmiten ollut positivistinen. Tämä on näkynyt mm. kielteisenä suhtautumisena epäluotettavaksi koettuun suulliseen historiaan (Oral History)¹⁶. Suullisella historialla on kuitenkin yhtymäkohtia henkilökohtaisten lähteiden kanssa. Yhteistä on mm. jännite yksityisen ja henkilökohtaisen sekä julkisen ja kollektiivisen osuuden välillä. Henkilökohtaisten lähteiden tavoin suullinen historia on toisaalta tiiviisti sidoksissa kirjoittajaansa ja hänen ominaisuuksiinsa (esim. sukupuoli), toisaalta se on kirjoittajan ja hänen ympäristönsä normien ja arvostusten

¹² Gylleniuksen päiväkirjan merkintöjä sivuttu mm. teoksissa: Klinge, Matti (toim.) *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640-1808* (1987) sekä John Strömbergin väitöskirjassa *Studenten, nationer och universitet. Studenternas härkomst och levnadsbanor vid Akademien i Åbo 1640-1808* (1996), 143-146.

¹³ Esimerkiksi: Pekka Lappalainen: *Säämingin historia 1:2* (1971); Mikko Saarenheimo: *Savonlinnan kaupunki 1639-1812. Savonlinnan kaupungin historia 1* (1939); Pekka Toivanen; *Lappeenrannan kaupungin historia 1. 1649-1743* (1979).

¹⁴ Lehtipuro 1982, 50-52.

¹⁵ Heikkinen 1974, 27. Myöskään Dahl ei erottele jäänteitä ja traditiolähteitä eli kertomuksia yhtä tiukasti kuin Renvall. Hänen mukaansa kaikkia lähteitä voidaan käyttää jäänteinä eli suhteessa syntytilanteeseensa ja synnyttäjäänsä. Toisaalta joillakin lähteillä on arvoa myös kertomuksina eli niitä voidaan käyttää tietolähteinä syntytilanteen ulkopuolisista tapahtumista. Dahl 1971, 30.

¹⁶ Esimerkiksi Pentti Virrankosken mukaan epäluotettavuuden syynä on muistille ominainen huonous ja valikoivuus, kertojan tietojen ja tulkintojen puutteellisuus ja virheellisyys, muistitiedon alkuperän epämääräisyys, tendenssi sekä haastattelijan aikaansaamat virheet muistitiedossa. Suullisella historialla on ollut vahvin asema tutkittaessa kirjoituksettomia kulttuureja tai paikannimiä sekä muussa paikallishistoriallisessa tutkimuksessa. Myös joissakin mentaliteetti- ja mikrohistoriallisissa tutkimuksissa tavallisia lähteitä on käytetty Oral Historyn tapaan. Virrankoski 1980, 13-15, Thompson 1978, 52-64, 65-90, Dahlgren 1996b, 206, 228-229, Peltonen 1999, 62.

ohjaamaa ja määräämää.¹⁷

Yksi syy suurvalta-ajan henkilökohtaisten lähteiden käytön vähyyteen on niiden vähäinen määrä, joka on yhdistynyt historian tutkimuksen vaatimukseen tutkittujen ilmiöiden edustavuudesta.¹⁸ Kun lähteiden sisältämiä tietoja ja niiden todistusarvoa on punnittu kvantitatiivisesti, henkilökohtaisten, ainutkertaisia tietoja sisältävien lähteiden ei ole uskottu olevan tarpeeksi luotettavia menneisyyden elämän kuvaajia.¹⁹

Historiantutkimuksessa suhtautumista lähteisiin on muuttanut suuntautuminen lähdepositivistisesta tapahtumien historiasta ns. ”uuteen historiaan”²⁰. Uudessa historiassa keskeistä on ollut esimerkiksi tarkastella ns. vaikenemisen aiheita, historian tutkimuksen marginaaleja, joista säilyneitä lähteitä on ollut vähän tai ne ovat puuttuneet kokonaan. Suuntaus on korostanut menneisyyden ihmisten omien tulkintojen ja lähteiden kannalta heidän omien sanomuksiansa asemaa. Lähteiden analysoinnissa se on painottanut esimerkiksi niiden puutteellisuutta, aukottaisuutta ja lähteiden kautta välittyvien ilmiöiden valikoituneisuutta.²¹ Historiallisen lähteen käsitettä on laajennettu, mikä on mahdollistanut henkilökohtaisten lähteiden sekä muiden epätyypillisten lähdeaineistojen, kuten kaunokirjallisuuden tai materiaalisen kulttuurin käytön tutkimuksessa. Äärimmillään koko lähteen käsite on asetettu kyseenalaiseksi.²² Antropologiassa vastaava kehityskulku suhtautumisessa lähdeaineistoihin on ollut nähtävissä etenkin geertziläisessä tulkitsevassa antropologiassa.²³

¹⁷ Kalela 1999, 145.

¹⁸ Ks. esim. Paloposki 1972, 26-27.

¹⁹ 1980-luvulta lähtien laadullisten aineistojen käyttö ja niiden analyysi on kuitenkin yleistynyt. Huotelin 1996, 18. Ks. Myös Alasuutari 1995.

²⁰ Nimeke liittyy yhteen niin annalistisen koulukunnan kuin heistä vaikutteita saaneet myöhemmät tutkijat. Katajalan mukaan uuteen historiaan kuuluvat mentaliteettihistorian ohella myös mm. psykohistoria, mikrohistoria ja etnografinen historia. Uuden historian edustajat ovat asettuneet vastapooliksi perinteiselle ”positivistiselle” historiankirjoitukselle ja halunneet tehdä pesäeron perinteiseen historiankirjoitukseen, ns. tapahtumien historiaan. Ks. esim. Katajala 1995; Peltonen 1999; Kalela 1993; Carrard 1995.

²¹ Carrard 1995, 121-123; Tosh 1991, 134-135; Le Goff 1992, 180-184. Esimerkiksi Katajala näkee mentaliteettien tutkimuksen kohdistuneen pitkälti kansan kulttuuriin, maailmankuvaan, ajattelutapoihin, arvoihin, normeihin, tapakulttuuriin ja perinteisiin. Aiheiden kautta tutkimuskohteet ovat usein liittyneet pieneen ja rajalliseen: mikrohistoriaan. Katajala 1995, 14.

²² Burke 1994a, 19-21. Esimerkiksi Jorma Kalelan mukaan historiallisen lähteen nähdään rakentuvan historian tutkijan merkityksellistämisen kautta, kun hän analysoi tietoa menneisyydestä. Alunperin vain menneisyyden mykät jäljet ovat olemassa, ja lähteen konstruoi tutkija. Lähde muodostuu näin usein tutkijan oivalluksen kautta, kun menneisyyden jäljen huomataan sisältävän hyödyllistä tietoa. Kalela 1999, 150-152.

²³ Kirjallisuustieteistä (esim. narratologiasta) vaikutteita saaneet tulkitsevat antropologit ovat nostaneet esille tekstin merkityksen osana kulttuurien tutkimusta ja problematisoineet sen aseman tulkintojen välittäjänä. Suuntauksen keulahahmon Clifford Geertzin mukaan lähteissä kulttuuriset diskurssit on tekstualisoitu. Nämä tekstit, olivat ne sitten antropologin muistiinpanoja tai historiallisia lähteitä, sisältävät sosiaalista

Suomalaisessa historiantutkimuksessa muutos suhtautumisessa lähteisiin on näkynyt etenkin tuomiokirjojen käytössä. Kun niiden tarkastelussa aiemmin korostettiin tietojen epäluotettavuutta ja kehoitettiin seulomaan pois varsinaisen tutkimusaiheen kannalta (nykynäkökulmasta) merkityksettömiä seikkoja, niiden monisäikeisyyttä on nyttemmin alettu pitää rikkautena. Riita- ja rikosasioiden ohella tuomiokirjat sisältävät tietoja mm. hallinnosta, paikallisista oloista ja ihmisten elämäntavoista, joiden kautta on tutkittu esimerkiksi arjen historiaa, ihmisten elämäntapaa ja kokemusta maailmasta. Käräjillä käsiteltyjä poikkeustapauksia on tulkittu mikrohistoriallisesti laajempia kokonaisuuksia edustavina.²⁴

Suurvalta-ajan henkilökohtaisia lähteitä tarkasteltaessa ulkoista lähdekritiikkiä ei voi ohittaa. Lähteiden syntyyn vaikuttaneilla tekijöillä on merkitystä sisällön kannalta. Sen sijaan lähteiden arvon määrittäminen suhteessa niiden todistusvoimaan suurista ja merkittävistä tapahtumista tai yhteen vallitsevaan ”totuuteen” ei ole mielekäästä kuin ei myöskään nykyaikaisten luokittelujen ja jaottelujen korostaminen. Tärkeämpää on pohtia ominaisuuksia, jotka tekevät lähteestä henkilökohtaisen. Tulkitsevan tutkimusotteen kannalta se, miten omasta elämästä kerrotaan ja miten kokemuksia ilmaistaan kirjallisesti, on avain niiden ymmärtämiseen. Anna-Leena Siikalan mukaan kerronnan rakenteita tutkittaessa olisi huomioitava tapa (tyyli), jolla asia on ilmaistu (epäsuorat ilmaukset, tehokeinot, toistot, symbolimerkitykset, vertaukset, korostukset jne.) ja syyt niiden käyttöön.²⁵

Mentaliteettihistoria tutkimusongelman pohjana

Mikäli 1600-luvun henkilökohtaisista lähteistä etsii tietoja suurvalta-ajan keskeisistä tapahtumista, sodista tai rauhoista, merkittävistä henkilöistä, hallinnon oloista tai muusta tapahtumahistoriasta, niiden arvo lähteenä jää kiistatta heikoksi. Samalla todentuu aiempi tuomio subjektiivisuuteen liitettyjen lähteiden vähäisestä merkityksestä historiantutkimukselle. Millaisia kysymyksiä lähteille tulisi asettaa? Mistä ne kertovat? Tarkasteltaessa 1600-luvun henkilökohtaisia lähteitä niistä hahmottuu yksi yhteinen piirre: ne kaikki kuvaavat ihmisten omaa elämää ja kokemuksia sekä heijastavat heidän subjektiivisia

diskurssia, joiden pohjalta tulkinnat ilmiöstä ja sen merkityksistä tehdään. Geertz 1973, 19-21; Ruohonen 1988, 8; Ruohonen 1993, 18-19; Clifford 1986, 2-14. Historiantutkimuksessa vastaavaa tulkitsevaa ja monitieteellistä suuntausta on kutsuttu myös hermeneuttiseksi tai tekstikriittiseksi menetelmäksi. Dahlgren 1996b, 192-194; Ahtiainen & Tervonen 1996, 163, 169-172.

²⁴ Ks. Virrankoski 1970, 118-132; Pitkänen 1995, 40-41; Dahlgren 1996a, 237-238; Katajala 1994, 63-68; Matikainen 1995, 28-29.

²⁵ Siikala 1984, 33-36.

näkemyksiään maailmasta.

Mentaliteettihistorian kautta historiantutkimus on kytkeytynyt ns. historialliseen antropologiaan. Käsitteet maailmasta ja todellisuudesta ovat historiallisen antropologian kannalta tulkinnanvaraisia ja riippuvaisia ihmisten niille antamista tulkinnoista ja merkityksistä.²⁶ Bernard S. Cohnin mukaan siirtymisessä kohti ”antropologisempaa” historiaa on tärkeää tarkastella sitä, kuinka kulttuuri eri yhteisöissä on rakennettu tai rakentunut ja miten se on muuttunut. Tässä Cohn korostaa representaatioiden tutkimista - niitä tilanteita, joissa yhteisön jäsenet ilmaisevat teorioitaan, luokittelujärjestelmiään ja käsityksiään itsestään ja muista, toisin sanoen maailmankuvaansa. Tarkastelussa ovat antropologien rakenteiden ja organisaatioiden (synkroninen tutkimusote) tai historioitsijoiden ajan ja paikan sijaan (diakronia) ne keskeiset ilmiöt ja käytöstavat, jotka sisältävät kulttuurille ominaisia merkityksiä.²⁷

Tulkittamisen roolin korostaminen on herättänyt ajatuksen menneisyyden tutkimisesta ”vieraana kulttuurina”. Etnologia²⁸ ja erityisesti geertziläinen tulkitseva antropologia on vaikuttanut myös historiantutkimuksen näkemykseen tulkinnasta. Clifford Geertzin mukaan kulttuuria ja sen ilmiöitä voi ymmärtää vain symbolien tulkinnan kautta. Jotta kulttuurilliset merkitykset aukeaisivat ulkopuoliselle tarkastelijalle, Geertz korostaa hermeneuttisen ymmärtämisen tärkeyttä. Kulttuuria on Geertzin sanoin tutkittava sen omista lähtökohdista käsin. Geertz ei niinkään ole luonut teoriaa, vaan painottanut moniulotteisen havainnoinnin ja tulkittamisen, ns. ”tiheän kirjauksen” (*thick description*) merkitystä.²⁹

²⁶ Gurevich 1992, 3-4; Lönnqvist 1998, 31-33. Peter Burke on listannut viisi historiallisen antropologian piirrettä: (1) kvalitatiivisen tutkimusotteet ja tapaustutkimukset, (2) keskittymisen pieniin yhteisöihin tai yksiköihin syvemmän kuvauksen saamiseksi, (3) geertziläisen antropologian mukaisen tutkimusotteen - ”tiheän kirjauksen, thick descriptionin”, (4) arkielämän symboliikan sekä (5) tiiviin yhteyden sosiaalishistoriaan. Burke 1994a, 3-4.

²⁷ Cohn 1996, 42-47.

²⁸ Lönnqvist 1999, 13-14. Etnologia ja historia eivät ole jyrkästi toisistaan irrallisia tieteitä, sillä molemmat tutkivat ihmistä ja hänen toimintaansa osana kulttuurista ympäristöään. Historiantutkimuksessa ajallisuus on tiedettä vahvimmin leimaava ulottuvuus; etnologiassa sen sijaan tarkastellaan ihmistä ajassa, tilassa ja osana sosiaalista ja kognitiivista ympäristöään. Etnologian erottaa historiasta myös etnologioiden tavoite luoda lähdeaineistonsa itse (esim. haastattelut, osallistuva havainnointi.) Ks. Esim. Bringeus 1990, 75-100; Lönnqvist 1999, 14.

²⁹ Ks. tulkitsevasta antropologiasta Geertz 1973, 13-15, 22-26, 17; Geertz 1983, 56-59, 69; Jargon 1994, 80-81; Ruohonen 1988, 2-10; Ruohonen 1993. Geertzin näkemystä tulkittamisesta on arvosteltu etenkin liiallisesta yleistämisestä: hän ei ole huomioinut riittävästi sosiaalisen kerrostuneisuuden vaikutusta merkityksenantoon. Samaten Geertziä on syytetty ihmisten toiminnan näkemisestä liian rationaalisenä sekä vertailun puutteesta. Tutkitut ilmiöt on usein nähty yksittäisinä ja irrallisina, eikä niitä ole suhteutettu laajempaan kontekstiin. Geertzin kritiikistä ks. Levi 1991, 98-103; Katajala 1995, 21, Peltonen 1999, 38.

Tälle tutkielmalle ovat varsinaisen teoriakirjallisuuden ohella lähtökohdallisesti ja teoreettisesti tärkeitä muutamia uuden historian tutkimukset. Carlo Ginzburgin maailmankuvatutkimus *The Cheese and the Worms - the Cosmos of a Sixteenth-Century Miller* (italiankielinen alkuteos 1976, suom. 1992) sivuaa esimerkiksi lähteisiin liittyvää yksittäisyyden ja edustavuuden ongelmaa.³⁰ Natalie Zemon Davies on käyttänyt elämänkaariperspektiiviä tutkimuksessaan *Kolme naista, kolme elämää 1600-luvulla* (1997), jossa hän on kolmen hyvin erilaisen naisen elämänkaaren kautta selvittänyt heidän yhteneväisyyksiään ja erojaan sekä uskonnon ja sukupuolihierarkian vaikutusta. Pohjoismaisessa 1600-lukua koskevassa mentaliteettihistoriallisessa tutkimuksessa Peter Englund on hyödyntänyt suurvalta-ajan henkilökohtaisia lähteitä.³¹

Tutkielman viitekehys löytyy uuden historian, erityisesti mentaliteettihistorian, tutkimussuuntauksesta. Tutkielmaa leimaa myös jännite historian tutkimuksen perinteeseen pohjautuvan lähdekriittisen lähestymistavan ja toisaalta antropologisen tulkitsevan otteen välillä (ks. Liite 1). Kysymyksenasettelu tutkielmassa on kaksijakoinen. Tavoitteenani on ensinnäkin pohtia henkilökohtaisten lähteiden käyttömahdollisuuksia, niiden vaatimaa lähdekritiikkiä ja tulkintatapoja. Millaista aineisto on, miten sitä voi lähestyä ja miten sitä olisi tulkittava? Kyseessä on lähdeaineiston metodologinen tarkastelu. Toisaalta tavoitteena on tarkastella suurvalta-aikaa tavallisten ihmisten henkilökohtaisten näkemysten kautta. Viiden ihmisen kautta tuon esille, millainen oli heidän tapansa kirjoittaa merkintöjään. Millainen asema kirjoittamisella oli elämässä ja miksi päiväkirjaa ylipäättään kirjoitettiin? Samalla hahmotan suurvalta-ajan ihmisten maailmankuvaa: mitä merkinnät kertovat heidän elämästään ja elämäntavastaan, mitkä asiat elämässä olivat niin tärkeitä, että ne haluttiin kirjoittaa muistiin?

Mentaliteettihistoria ja tulkitseva antropologia operoivat pitkälti samoilla käsitteillä, jotka ovat keskeisiä tutkittaessa ihmisten ajatusmaailmaa. Clifford Geertzin mukaan kulttuuri on historiallisesti välittynyt merkitysten malli, joka ilmenee yhteisön symboleissa. Kulttuuri on näin nähtävä ennen muuta symbolijärjestelmänä, joka on mielekäs kulttuurin jäsenille.³²

³⁰ Ginzburgin mukaan hänen tarkoituksenaan ei ole mylläri Menocchion kautta hahmottaa ajanjakson tyypillistä talonpoikaisuutta, mutta hän toteaa mikrohistorian mukaisesti yksittäisen tapauksen kvalitatiivisen analyysin syventävän käsitystä (esim. paljastamalla latenteja ilmiöitä) myös laajempien ihmisjoukkojen ajattelusta. Matti Peltonen on luonnehtinut Ginzburgin metodia pitkän keston rakenteiden yhdistämiseksi lyhytaikaisiin tapahtumiin, mikä tuo vuorovaikutuksen kautta esille jännitteitä ja ristiriitoja tasojen välillä. Ginzburg 1992, XX-XXI; Peltonen 1999, 54-56.

³¹ Ks. *Hotade huset - adliga föreställingar om sänhället under stormaktstiden* (1989) sekä historialliset romaanit *Pultava* (1988) ja *Suuren sodan vuodet* (1996).

³² Geertz 1973, 13-15, 17; Geertz 1983, 56-59, 69; Jargon 1994, 80-81.

Mentaliteetikäsitellemme, kuten kulttuurillekaan, ei ole olemassa yksiselitteistä määritelmää: kyse on paljolti halutun näkökulman valinnasta. Tutkielmassani käytän annalistista mentaliteetin määritelmää. Lucien Febvren mukaan mentaliteetti muodostaa ihmisen ”sielullisen varustuksen”, joka tekee mahdolliseksi kollektiivisten mielipiteiden muodostamisen ja ilmaisemisen. Jaques Le Goffin määrittelemänä mentaliteettien historia liikkuu toiminnan arkipäiväisen tiedostamattomuuden alueella, ja sen kohteena on se osa ihmisten ajattelua, joka heille on yhteistä toisten yhteisön jäsenten kanssa.³³ Mentaliteetti on hyvä nähdä selkeästi osana ihmisten ajattelutapaa: ajattelua ohjaavana skeemana eli tietorakenteena, joka pohjautuu kulttuuriin ja yksilön kokemuksiin siinä. Skeemat muodostuvat yksilöllisistä ja kollektiivisista tekijöistä - motiiveista, aikomuksista, mielipiteistä ja uskomuksista sekä asenteista ja yleisistä normi- ja arvojärjestelmistä.³⁴

Maailmankuva on määritelty käsitykseksi maailmasta kokonaisuutena, johon perustuvat yksilön tai yhteisön elämää ohjaavat arvot ja tavoitteet. Se toimii yhteisön ja sen yksilöiden tietoa kokoavana rakenteena.³⁵ Kulttuurin jäsenten kannalta maailmankuva on usein implisiittinen ja tiedostamaton. Käsitettä on mentaliteetti-käsitteen lailla arvosteltu staattisuudesta, minkä takia määrittelyssä on korostettu käytännön toiminnan, todellisuuden, tietojen ja kokemuksen vaikutusta maailmankuvaan. Maailmankuva toimii yhteisön mentaliteettia suuntaavasti; mentaliteetti puolestaan on määritelty kognitiivisen maailmankuvan toiminnalliseksi ehdoksi. Omaa maailmankuvaansa yksilö heijastaa fyysisessä, sosiaalisessa ja symbolisessa käyttäytymisessään.³⁶ Maailmankuvan rinnalle on usein liitetty myös sen kanssa limittäisiä käsitteitä, joista yksi on empiriaan sitoutuva elämäntavan käsite³⁷.

³³ Knuutila 1994a, 154; Knuutila 1994b, 56-57, 61-67; Chartier 1988, 27. Seppo Knuutilan mukaan mentaliteettiin liittyvä yhteys ”mieleen” ja ”mielenlaatuun” on käsitteen kannalta keskeinen huomio.

³⁴ Siikala 1984, 22-38.

³⁵ Esimerkiksi Juha Mannisen mukaan maailmankuvassa saa ilmauksensa ihmisten suhde menneisyyteensä, tulevaisuuteensa, mahdollisuuksiinsa, henkilökohtaiseen ja yhteiskunnalliseen elämään, luonnonedellytyksiin ja absoluuttiin. Eli maailmankuvaan kuuluvat käsitykset ajasta ja avaruudesta, maailmansynnystä, yliluonnollisesta ja sen vaikutuksesta, olemassaolosta ja olemattomuudesta, luonnosta ja ihmisen suhteesta siihen, luonnosta elämänpuitteena, ihmisestä itsestään, hänen suhteestaan toisiin sekä yhteiskuntarakenteesta, kansasta ja valtiosta ja historian kulkua määräävistä tekijöistä. Manninen 1977, 16-17; Puhakka 1977, 50.

³⁶ Knuutila 1989, 191-193; Knuutila 1992, 113; Ketola 1997, 9-11. Maailmankuvan käsitettä on hyödynnetty useilla tieteenaloilla. Käsite on saanut eri painotuksia (esim. kognitiivinen, antropologinen, filosofinen, kansanomainen, luonnontieteellinen) tutkimusnäkökulman perusteella.

³⁷ J.P. Roosin mukaan ihmisen elämäntapa on kulttuurisidonnainen yksilön tai perheen elämäntapojen, elinolosuhteiden, elämäntoiminnan, arkielämän ja vuorovaikutuksen kokonaisuus. Se muodostuu hänen arvomaailmansa, oman elämän arvioiden ja tärkeiksi kokemien elämäntapojen eli ihmisen subjektiviteetin kautta. Elämäntavan perustana Roos pitää Pierre Bourdieun habitus-käsitettä, joka viittaa ihmisen tiedolliseen rakenteeseen. Roos 1987, 45-46.; Roos 1988, 12-15; Knuutila 1989, 184. Elämäntavassa ja habituksessa kyse on pitkälti rinnakkaisista käsitteistä maailmankuvalla ja mentaliteetillä.

Tutkielmani aihetta sivuavat etnologian lisäksi lähitieteistä etenkin sosiologinen ja sosiaalipsykologinen elämäntapa- ja elämäkertatutkimus sekä kirjallisuudentutkimus (ks. Liite 1). Näistä ensin mainittu on pitkälti ollut erilaisten kyselyiden, keräysten ja haastattelujen kautta elämäkerrallista aineistoa tuottavaa, mutta myös mentaliteettihistoriaa enemmän aineiston sisältöä ja sen käsittelytapoja problematisoivaa.³⁸ Varsinkin uudempien kirjeiden, päiväkirjojen ja muistelmien runsas julkaiseminen on liittänyt ne yhdeksi kirjallisuudentutkimuksen osa-alueeksi. Esimerkiksi päiväkirjatutkimus on kuitenkin käsitetty jonkinlaiseksi ”sivupoluksi” valtavyälystä.³⁹

Elämänkaaresta identiteettiin - merkinnöistä merkityksiin

Suomessa mentaliteettihistorian edustama historiakäsitys on ilmennyt lähinnä ns. kulttuurihistoriassa⁴⁰. Keijo Virtasen määrittelyn mukaan se on ensisijaisesti historiaa ja historia-tiedettä, mutta sekä kulttuurin käsite että kokonaisvaltaisuuden pyrkivä metodologia lähentävät sitä muihin tutkimusaloihin, erityisesti antropologiaan.⁴¹ Uuden historian tavoin kulttuurihistoriassa on korostettu teoreettisen ja metodologisen pohdiskelun merkitystä. Tutkimuskohteenaan suuntaus näkee menneisyyden ihmisen kokonaisuutena ja hänen mieltämänsä ajatukset maailmasta. Holistisuus merkitsee tässä yhteydessä yksilöllisten tekojen ja ainutkertaisten ilmiöiden tarkastelua osana suurempaa kokonaisuutta, jonka kautta pyritään löytämään tietyille ajankohdalle ominainen mentaliteetti.⁴²

Kokonaisvaltainen ote on lähtökohtani myös suurvalta-ajan henkilökohtaisten lähteiden tarkastelulle. Tutkielmassa ovat vuorovaikutussuhteessa kollektiiviset ja yksilölliset sekä yleiset ja yksittäiset osuudet. Lähteet rakentuvat hajanaisista, eri aiheita koskevista ja usein suppeista merkinnöistä, joille on ominaista tietty implisiittisyys: jälkipolvien näkökulmasta olennaista ei useinkaan ole sanottu, koska kirjoittajalle asia on ollut itsestään selvä.

³⁸ Ks esim. elämäntapa ja -kertatutkimuksesta J.P. Roos (1987 ja 1988); omaelämäkertoista Hyvärinen & Peltonen & Vilkkö (1998), Anni Vilkkö (1988) ja Philippe Lejeune (1995).

³⁹ Ks. esim. Norkola (1996); Makkonen (1997); Jelinek (1986).

⁴⁰ Kansainvälisesti vanhaa kulttuurihistoriaa ennen toista maailmansotaa on pidetty mentaliteettihistorian vanhimpana kerrostumana. Suomessa vaikutti vuosisadan alkupuolella Karl Lambrechtin talous- ja sosiaalhistoriasta sekä psykologisista teorioista vaikutteita saanut ”vanhemman kulttuurihistorian koulukunta”, jossa keskeisiä olivat esim. kolmiosainen *Suomen kulttuurihistoria* -sarja sekä esim. Gunnar Suolahden ja Väinö Voionmaan tuotannot. Suuntaus syrjäytyi 1960-luvulla poliittisen historian ja kvantitatiivisen tutkimusotteen myötä. Virtanen 1987, 42-43, 56-57; Peltonen 1992, 47-51; Ahtiainen & Tervonen 1996, 163.

⁴¹ Jorma Kalelan mukaan historiaa ja etnologiaa yhdistää selvimmin hermeneuttisiin kysymyksen asetteluihin pohjautuva mentaliteettihistoria, joka hänen mielestään on rinnakkaisilmiö geertziläiselle antropologialle. Kalela 1993, 136.

⁴² Virtanen 1987, 42, 120.

Merkinnät avautuvatkin usein vasta yhdistämällä ne yleiseen tietoon ajan yhteiskunnasta ja sen todellisuudesta.⁴³

Petrus Magni Gyllenius varttui Vermlannissa talonpoikais- ja pappisympäristössä, kun taas Agneta Horn vietti lapsuutensa ylhäisaatelin hoveissa. Vähäkyröläinen talonpoika Heikki Yrjänänpoika asutti Pukkisen taloan Kuutilan kylässä Pohjanmaalla, mutta Viipurin maaherra Johan Rosenhane ja turkulainen kaupunginviskaali Juhana Henrikinpoika elivät tarkastelujaksolla suomalaisissa kaupungeissa. Tarkasteltujen ihmisten elinympäristöt ja myös statukset yhteisössä vaihtelevat. Kukin heistä välittää tietoa elämästään omalla tavallaan, omissa ympäristössään. Kirjallisen itseilmaisun tyyli vaihtelee niukkasanaisista muistikirjamerkinnöistä laveaan kaunokirjalliseen tekstiin. Yksi tutkielman tavoitteista liittyykin lähteiden synnyn, tyylin ja sisällön ominaispiirteiden selvittämiseen, missä apuna olen käyttänyt lähinnä pohjoismaista tutkimuskirjallisuutta.

Aineistoa yhdistää sen sitoutuminen ihmisten elämään ja kokemuksellisuuteen suurvalta-ajalla. Sekä Ruotsissa että Suomessa vallinnut yhtenäiskulttuuri - hierarkkisuuden ja patriarkaalisuuden leimaama normi- ja arvojärjestelmä ja sitä kontrolloinut keskitetty hallinto - asetti eri säätyiset ja eri ikäiset ihmiset lähtökohdallisesti saman maailmakuvan kantajiksi. Tulkitsevan antropologian mukaisesti tavoitteena on selvittää, mitä esimerkiksi instituutiot, normit tai tavat merkitsivät niille, joiden elämänpiiriin ne kuuluivat.⁴⁴ Käytännössä normi- ja arvojärjestelmä ilmenee tutkielmassa erilaisten aikakaudella vallinneiden lakien, asetusten ja instituutioiden (esimerkiksi hallinnon, oikeuslaitoksen ja koulun) sekä yhteisön yleisten ja paikallisten toiminta- ja ajattelutapojen kautta.

Henkilökohtaisia lähteitä tarkasteltaessa niiden konteksti muodostuu lisäksi ihmisten yksilöllisestä elämänkaaresta. Tarkoitukseni on hahmottaa kunkin merkintöjä kirjoittaneen elämänkaaren vaiheita ja henkilöhistoriaa siinä määrin, kun se usein suppean aineiston puitteissa on mahdollista.⁴⁵ Elämäkaarinäkökulma toimii tutkielmassa välineenä

⁴³ Vanhemman kulttuurihistorian perinteessä kulttuurin, yhteisön ja yksilön vuorovaikutuksen selvittäminen oli keskeinen metodi. Tämä ilmeni mm. Gunnar Suolahden tutkimuksissa. Hänen mukaansa yksilöllinen ajattelumaailma oli muotoutunut yhteydessä muuhun yhteisöön. Yksilön ja yhteisön väliset sosiaaliset, taloudelliset, fyysiset tai henkiset suhteet ja ympäristöt oli selvitettävä yksilön ymmärtämiseksi. Ks. Ahtiainen 1991, 69-85; Ahtiainen & Tervonen 1996, 158-160.

⁴⁴ Ruohonen & Laitila 1994, 120.

⁴⁵ Historiallisen elämäkertatutkimuksen mielenkiinto on useimmiten kohdistunut yksittäisiin henkilöihin: suurmiehiin ja -naisiin, joista säilyneitä lähteitä on runsaasti. Toisessa elämäkerrallisen tutkimuksen haarassa historiallisia ilmiöitä on tarkasteltu lukuisten pienoiselämäkertojen avulla ja niiden tietoja yhdistelemällä. Tällaista ”kollektiivisen elämäkerran” metodia on sovellettu lähinnä tavallisiin ihmisiin, joista tietoja on yksittäin niukasti. Kollektiivisen elämäkerran menetelmää on käyttänyt esimerkiksi

ihmisten omien ajatusten ja kokemusten paljastamiseksi. Erikseen käsitellyt elämäkerrat muodostavat kehyksen tarkasteltujen ihmisten toiminnalle ja ajattelulle. Kollektiivisten elämäkertojen ajatuksen mukaan tieto ilmiöistä kumuloituu, mikä mahdollistaa erojen ja yhtenevyyksien hahmottamisen ilmiöistä. Tutkielmassa elämäkertojen vertailun tavoitteena on löytää yhtymäkohtia ja eroja eri säätyisten suurvalta-ajan ihmisten kokemuksista.

Elämäkertojen rakentamisessa sovellan elämäntutkimusta, jossa tarkastellaan ihmisen kehitystä kokonaisvaltaisesti kehitystä ohjaavien tekijöiden selvittämiseksi. Ihmisen kehityksellä ei tarkoiteta vain fyysistä vaan myös henkistä minuuden ja identiteetin kehitystä.⁴⁶ Esimerkiksi Tony Dunderfeltin edustamassa elämäntutkimuksessa elämäntutkimuksella viitataan inhimillistä kehitystä leimaaviin lainalaisuuksiin, teorioihin. Yksilön kannalta keskeinen on elämäntutkimuksen käsite, joka määrittää ihmisen yksilölliseksi kokemukseksi elämästä ja jota voidaan ymmärtää elämäntutkimuksen teorioiden avulla.⁴⁷ Esimerkiksi elämäkerrat ja muut henkilökohtaiset lähteet kuvastavat tällaista ihmisen omaa versiota oletetusta yleisestä kehityskertomuksesta. Ihmisten asenteille ja heidän antamilleen merkityksille pohjautuvaa tarkastelutapaa on sovellettu mm. historiallisessa ikäkausitutkimuksessa.⁴⁸

Käsitys ihmiselämästä eräänlaisena asteikkona, ikävaiheina⁴⁹ tai havainnollisina ikäportaina on Bringéuksen mukaan sekä biologisesti että kulttuurisesti rakentunut. Ikävaiheet

vanhemmassa kulttuurihistoriassa Gunnar Suolahti tutkimuksessaan *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla* vuodelta 1919. Kokoamalla suuren joukon elämäntutkimuksellisia tietoja papistosta Suolahti rakensi ”tyyppisiä” ilmiön keskeisten piirteiden hahmottamiseksi. Kostianen 1994, 14-16; Soikkanen 1994, 59-60; Ahtiainen 1991, 74-77.

⁴⁶ Ks. lisää Dunderfelt 1997, 15, 21-22, 242; Kuusinen & Korkiakangas 1995, 124-127.

Elämäntutkimus on läheisessä yhteydessä kehityspsykologiaan ja sen teorioihin. Ks. esim. Ruoppila 1995, 18-27. Elämäntutkimuksen teorioiden asema tutkielmassa on vertaileva ja soveltava, ei determinoiva. Ihmisen kehitys ei ole lainalaista, vaan yksilöllisesti vaihtelevaa ja määräytyvää. Elämäntutkimusteorioiden luovat tutkielmassa viitteellisen kehyksen ihmisten kehitysprosessille, mutta tarkastelunäkökulma painottuu suurvalta-ajan omiin käsityksiin elämäntutkimuksen vaiheista sekä ihmisten omiin kokemuksiin.

⁴⁷ Dunderfelt 1997, 16,18.

⁴⁸ Ks. esim. Cole 1993; Vilksen K.H.J. 1999, 43-65.

⁴⁹ Elämäntutkimuksessa ja kehityspsykologiassa käytettyjä ikävaihejaotteluita on useita. Yksi tunnetuimmista lienee Daniel Levinsonin jaottelu elämäntutkimuksen ikäkausien ja ikäjaksojen mukaan: *lapsuus ja nuoruus* (0-17 v), *varhainen aikuisikä*, johon kuuluvat aikuisuuden siirtymäjakso (17-22 v), aikuiseksi tuleminen (22-28 v), 30:n siirtymäjakso (28-33 v) ja aloilleen asettuminen (33-40 v), *keski-ikä*, johon kuuluvat keski-ikäsiirtymäjakso (40-45 v), keski-ikäsiirtymäjakson jälkeen tuleminen (45-50 v), 50:n siirtymäjakso (50-55 v) ja keski-ikäsiirtymäjakson päätyminen (55-60 v) sekä vanhuuden siirtymäjakso (60-65 v) ja vanhuudesta (65 v-) koostuva *myöhäinen aikuisikä*. Robert Havighurstin elämäntutkimusteoria puolestaan jakaa elämäntutkimuksen varhaislapsuuden (0-6 v), lapsuuden keskivaiheeseen (6-12 v), nuoruuden (12-18 v), varhaisaikuisuuden (18-35 v), keski-ikäsiirtymäjakson (35-60 v) ja myöhäisaikuisuuden (60 v-) kausiin. Kuusinen & Korkiakangas 1995, 128-133.

jäsensivät myös menneisyyden ihmisten elämää ja määräsivät ihmisen paikan ja roolin yhteisössä. Ikävaihejaottelut kuvastivat yhteisön ikään sitoutunutta sosiaalista arvostusta, joka heijastui suhtautumisessa eri ikäisiin ihmisiin.⁵⁰ Samaan ikäluokkaan kuuluneiden kokemukset olivat usein varsin samankaltaisia. Nämä saattoivat olla joko kulttuurisesti manifestoituja kokemuksia (esimerkiksi elämänkaaririitit, kuten kaste, konfirmaatio tai vihkiminen), biologisia rajamerkkejä (esim. ensimmäinen hammas tai menstruaatio) tai yksilöllisiä, ei-normatiivisia kokemuksia (esim. leskeys). Osa ikävaiheisiin liittyneistä kokemuksista toimi siirtymäriittinä ikävaiheiden välillä.⁵¹

1600-luvulla perusta ”teoreettisille” ikävaihejaotteluille saatiin kristinuskosta (esim. seitsemän luomispäivää), antiikin perinteestä ja astrologiasta. Esimerkiksi Andreas Johannis Arosiandrinuksen vuonna 1641 julkaiseman runoelman *Menniskiones Lefwernes-Spiegel* mukaan alle seitsemänvuotias lapsi (*infans*) oli vielä avuton ja riippuvainen äidistään varsinaisen sylivauvakauden jälkeenkin. Ikäjakson 7-14 vuotta täytti pojilla (*puer*) leikkiminen ja oppiminen. Varsinainen nuoruus (*adolesceus*) ajoittui miehillä 14 ja 18 ikävuoden välille, minkä jälkeen miehen elämään kuului aseman vakiinnuttaminen, työ ja perhe-elämä (*juvenis*, 18-30-vuotiaat). Täysivaltaisena pidettiin 30-50 -vuotiaita miehiä (*vir*). Vanhuus (*senex*) alkoi lähetä 60 ikävuoden jälkeen, ja viimeistään 70-vuotiaita pidettiin ”vanhoina ja harmaina” (*decrepitus*). Mikäli ihminen uhmasi kuolemaa vielä tämänkin jälkeen, ikivanhojen ihmisten (*infirmus*, yli 80 vuotta ja *Mutatio coloris*, yli 90 vuotta) uskottiin vähitellen sairastuvan ja taantuvan takaisin lapsen tasolle. Naisten ikävaihejaottelu oli sidoksissa miesten ikävaiheisiin: lapsuus- ja neitoiän jälkeen naisen ja aviovaimon tehtävänä oli kodin- ja lastenhoito, ja leskenäkin naisen asema määrittyi suhteessa mieheensä.⁵² Tällaisissa historiallisissa jaotteluissa, kuten nykyisissäkin

⁵⁰ Bringéus 1987, 251-252, 278; Cole 1993, 24-31; Vilkkuna K.H.J. 1999, 49-55. Elämänkaaritutkimuksessa on puhuttu biologisesta, psykologisesta ja sosiaalisesta iästä. Biologista ikää tarkasteltaessa keskitytään ihmiselle tärkeiden elämää ylläpitävien elinjärjestelmien toiminnan tutkimiseen. Psykologinen eli toiminnallinen ikä viittaa yksilön kykyyn sopeutua ympäristön muuttuviin vaatimuksiin ja toimia kulloisessakin fyysisessä ja sosiaalisessa ympäristössä. Sosiaalinen ikä liittyy yksilön rooleihin suhteessa muihin yhteisön jäseniin ja sitä määrittäviin normeihin ja odotuksiin, jotka kohdistuvat eri ikäisten ihmisten käyttäytymiseen. Kuusinen & Korkiakangas 1995, 103.

⁵¹ Bringéus 1987, 251-253, 278. Elämänkaaritutkimuksessa on kiinnitetty huomiota myös elämänkaareen vaikuttaviin tekijöihin. *Normatiiviset elämäntapahtumat* ovat yleensä ikään liittyviä kaikille yhteisiä tapahtumia. Näiden lisäksi elämänkaareen vaikuttavat *normatiiviset historian kulkuun*, esim. sotiin, tai talouden ja yhteiskunnan kehitykseen *liittyvät tapahtumat*. Lisäksi ovat vielä *ei-normatiiviset elämäntapahtumat*, kuten onnettomuudet, uskonnolliset kokemukset ym. yksilölliset kokemukset. Ikään liittyvien ja historiallisten tapahtumien vaikutus on yleensä vahvin lapsuudessa ja nuoruudessa, kun taas yksilöllisten kohtalonkäänteiden merkitys kasvaa vanhemmiten. Dunderfelt 1997, 56; Kuusinen & Korkiakangas 1995, 96-102.

⁵² Ikäkausista ks. Johansson 1997, 36-42; Bringéus 1987, 250-256; Cole 1993, 24-31; myös Den gamla svenska bondepraktikan, 133-143. Valmius avioliittoon saavutettiin konfirmaatiossa noin 13-14 vuoden iässä, ja keskimäärin avioliitto solmittiin sosiaaliluokasta riippuen 22-23 vuoden iässä.

ikävaihejaotteluissa, on kuitenkin huomattava yksilölliset vaihtelut: ulkoisten normien ohella ikävaiheeseen vaikuttaa myös henkilökohtainen kokemus omasta iästä.

Historiantutkimuksessa on usein tarkasteltu ihmistä kronologisesti osana historian kulun laajoja rakenteita. Kulttuurihistoriassa aikakäsitys on saanut antropologisemman merkityksen: ajallisuus on ensi sijassa osa ihmisyyttä. Aikakäsityksessä on korostunut ajan laadullinen puoli ja ihmisen oma käsitys ajasta: menneisyydestä, nykyisyydestä ja tulevaisuudesta.⁵³ Tutkielmassa aikakäsitys rakentuu monella tasolla. Kaikkien viiden tarkastellun henkilön elämänkaaret limittyivät ajallisesti (ks. Liite 2). Ihmisten elämänkaarien kautta muodostuu tutkielman kattama aikajakso, joka alkaa 1620-luvulta ja päättyy 1680-luvun puoliväliin. Pääluvut rakentuvat ihmisten elämänkaaren vaiheiden varaan. Petrus Magni Gylleniuksen ja Agneta Hornin elämänvaiheiden kautta hahmottuu suurvalta-ajan lapsuus ja nuoruus eri sukupuolten näkökulmasta. Johan Rosenhane ja Heikki Yrjänänpoika Pukki olivat tarkastellulla jaksolla aikuisia, täysivaltaisia miehiä, samoin kuin Juhana Henrikinpoika Kastu, jonka elämänkaareissa kuitenkin hahmottuu myös elämänkaaren loppu - kuolema. Lisäksi selvitän kunkin ihmisen henkilökohtaista aikakäsitystä, etenkin kansanomaisen syklisen aikakäsityksen ja lineaarisen kalendaariajan suhdetta. Vastaparin muodostavat maaseudun työhön sitoutunut ja kaupunkien kellojen säätämä aikakäsitys.

Ihmisten elämänsä, kokemusten ja ajattelun ymmärtämisessä nousee esiin kysymys ihmisten minuudesta⁵⁴ - identiteetistä: kuinka se kunkin henkilön kohdalla muodostui? Identiteetillä tarkoitetaan toisaalta yksilön suhdetta ympäristöönsä, yhteisönsä yleisiin arvoihin ja toisaalta yksilön sisäistä kehitysprosessia, jossa minäkäsitys vakiintuu suhteessa ympäröivään todellisuuteen ja yhteisöön. Ulkoisen todellisuuden sisäistäminen osaksi itseä tapahtuu sosialisatioprosessissa. Erik H. Eriksonin mukaan identiteetin muodostuminen on kuitenkin elinikäinen prosessi, jota leimaavat erilaiset kriisit, joissa identiteetti joudutaan arvioimaan uudelleen.⁵⁵ Esiteollisella ajalla yhteisöjen tiedon perustana olivat

Ks. Gaunt 1996, 22-25.

⁵³ Esimerkiksi geertziläisessä ”tiheässä kirjauksessa” pyritään löytämään lähteiden kautta kohteen ajallisia monikerroksisuuksia. Kalelan mukaan myös historiantutkimuksen aikakäsityksen tulisi muuttua lineaarisesta ja yksitasoisesta avoimeksi kysymykseksi. Kalela 1993, 34, 54-55, 60, 113, 119; Ruohonen 1993, 15.

⁵⁴ Esimerkiksi Dunderfeltin mukaan ihmisen minuus on osa ihmisen sisäisyyttä ja liittyy siihen, mitä ihminen pitää arvokkaana. Minuus rakentuu opitusta minästä (opitut tavat, toiminta, arvot, asenteet, ajatukset jne.) sekä yksilöllisestä minästä, joka lähenee persoonan ja ydinminän käsitettä ja on ihmisessä läsnä syntymästä saakka. Minuuden käsite yhdistetään usein identiteetin ja myös persoonallisuuden käsitteeseen. Dunderfelt 1997, 21-22.

⁵⁵ Erikson 1994, 109, 122-123; Berger & Luckmann 1995, 148-149; Jargon 1994, 52, 131. Sosialisatioprosessin sijaan voidaan puhua enkulturaatiosta, jossa painotetaan oppimista osaksi kulttuuria.

jaetut kokemukset, käyttäytymisnormit sekä opitut tiedot ja taidot. Ihmisen minuuden perusta rakentui yhteisöllisesti. Onkin puhuttu yksilöllisen sijaan kollektiivisesta subjektista, jolla tarkoitetaan ihmisten sisäisyyden ja ajattelumaailman eriytymättömyyttä yhteisöstä.⁵⁶ Miten tämä näkyi suurvalta-ajan ihmisten elämässä?

Petrus Magni Gylleniuksen ja Agneta Hornin lapsuuden ja nuoruuden vaiheissa hahmottuu kasvatuksen ja oppimisen muodostama prosessi, jossa heidät opetettiin osaksi suurvalta-ajan yhteiskuntaa, omaa säätyään, sukupuoltaan ja rooliaan. Johan Rosenhanen ja Heikki Yrjänänpojan elämänvaiheissa sen sijaan ilmenee jo sisäistettyjen ja omaksuttujen arvojen ja normien vaikutus toiminnassa ja ajattelussa. Juhana Henrikinpoika Kastun hiipuva elämänkaari puolestaan kuvastaa tilanteita, joissa käsityksiä joudutaan arvioimaan uudelleen erilaisten kriisien seurauksena.

Elämänkaarinäkökulma yhdistää ympäristön ja yhteiskunnan, lähipiirin, kuten säädyn ja perheen, sekä yksilöllisten kokemusten vaikutteet ihmisen ajatteluun ja toimintaan, hänen maailmankuvaansa. Elämänkaaren muodostama konteksti henkilökohtaisten lähteiden merkinnöille toimii väylänä niiden merkitysten ymmärtämiseen.

⁵⁶ Vilkuna K.H.J. 1996a, 71-88; Vilkuna K.H.J. 1997a, 16-17; myös Frykman & Löfgren 1983.

LAPSUUS JA NUORUUS 1600-LUVUN IHMISTEN SILMIN

Lapsuus ja nuoruus muodostivat ihmisen kehityksen kannalta perustavan jakson, jolloin biologinen kehitys ja kasvu olivat voimakkaimmillaan ja jolloin sisäistettiin yhteiskunnalliset ja yhteisölliset rakenteet. Lapsuuden primaarisosialisaatiossa lapsi omaksui lähiympäristöltään (perhe, koti jne.) tietoja ympäröivästä maailmasta, omasta asemasta ja suhteesta muihin sekä erilaisia käytännön taitoja. Keskeistä omaksumisessa olivat tiiviit emotionaaliset siteet sekä kasvatus- ja oppimisprosessit. Tätä seuranneessa, lähinnä nuoruuteen kuuluneessa, mutta periaatteessa koko elämän jatkuneessa, sekundaarisosialisaatiossa puolestaan oli kyse eriytyneemmän roolispesifin (esim. työhön tai yksittäiseen aiheeseen liittyneen) tiedon hankkimisesta. Sekundaarisosialisaatiossa erilaisilla instituutiolla, kuten koululla, oli usein keskeinen asema. Nuoruuden kehitysvaiheeseen kuului identiteetin etsiminen ja itseymmärryksen muotoutuminen. Nuoruuteen usein sisältynyt identiteettikriisi oli seurausta erilaisten roolien törmäämisestä ja oman identiteetin rakentamisesta elämänvaiheessa, johon liittyivät mm. ammatinvalinta, kodista irtautuminen ja perheen perustaminen.⁵⁷

Petrus Magni Gyllenius ja papiston kutsumus

Päiväkirja lapsuuden ja nuoruuden tallentajana

Vermlantilainen Petrus Magni Gyllenius on kirjoittanut merkintöjään päiväkirjaansa *Diarium Gyllenianumiin* vuosina 1622-1667. Päiväkirjan julkaistuissa versioissa⁵⁸ on noudatettu *Diarium Gyllenianumin* alkuperäistä otsikointia ja sisällön jaottelua. Päiväkirjan alkuun on sisällytetty alkuperäisestä käsikirjoituksesta irrallinen ja jälkeenpäin kirjoitettu luku ”Om mine syskon”, jossa Gyllenius kuvailee sukulaistensa elämänvaiheita. Varsinainen päiväkirja kostuu neljästä osiosta, jotka Gyllenius on vuoteen 1652 saakka jaotellut kymmenvuotisjaksoihin.⁵⁹ Päiväkirjan osiot hän on jakanut vuosittain ja kuukausittain. Merkintöjään Gyllenius on kirjoittanut vaihtelevasti, välillä jopa päivittäin,

⁵⁷ Dunderfelt 1997, 250; Berger & Luckmann 1994, 147-166; Kuusinen & Korkiakangas 1995, 124-132.

⁵⁸ Gylleniuksen päiväkirja on julkaistu kokonaisena kaksi kertaa. Ensimmäisen kerran se julkaistiin vuonna 1882 Reinhold von Hausenin toimittamana. Toisen kerran päiväkirja ilmestyi vuonna 1962 sarjassa *Värmland förr och nu* Daniel Toijerin ja Suomea koskevien kuvausten osalta C.J. Gardbergin kommentoimana. Osia päiväkirjasta oli julkaistu jo vuonna 1886 Historiallinen Arkisto -sarjassa.

⁵⁹ Päiväkirjan loppuosan jaottelu on avoin, koska välistä puuttuu useita vuosia. Merkinnät puuttuvat ajalta: 15.8.1656 - 18.3.1662, 27.6.1662 - 7.10.1662, 24.4.1663 - 14.7.1663, 15.9.1663 - 4.11.1663, 19.10.1664 - 6.1.1665, 16.7.1665 - 20.10.1665, 29.12.1665 - 23.2.1666, 1.6.1666 - 12.8.1666, 3.5.1667 - 29.10.1667. Toijer 1962, XV.

mutta joissakin kohdin kirjoittamisessa on saattanut olla pitkiäkin taukoja. Yhtenäisin kirjoittamisen jakso ajoittuu Gylleniuksen lapsuus- ja nuoruusvuosiin.

Daniel Toijer arvelee, että viimeisinä elinvuosinaan Gyllenius kirjoitti puhtaaksi päiväkirjansa.⁶⁰ Samalla hän lienee muokannut merkintöjään elämäkerranomaiseksi ja ehkäpä lisännyt alun genealogiset tiedot. Sen sijaan päiväkirjan jaottelu kymmenvuotisjaksoihin on tehty aiemmin. Jaottelua selittää Gylleniuksen vuoden 1652 lopussa päiväkirjaansa tekemä merkintä, jonka mukaan *joka kymmenes vuosi syntymäni jälkeen, siis vuosina 1632, 1642 ja 1652, olen joutunut suuriin onnettomuuksiin ja hengenvaaraan niin, että niitä voi oikeutetusti kutsua kynnysvuosikseni (Annus Climactericus)*.⁶¹ Käsitykset elämän kynnysvuosista perustuivat yhteisöllisiin kokemuksiin ja uskomuksiin. Esimerkiksi erilaisten almanakkojen ja prognostikoiden levittämä käsitys suotuisista ja onnettomista vuosista oli 1600-luvulla yleinen. Enteitä etsittiin etenkin säätilan, eläinten, vuotuisten merkkipäivien ja luonnonilmiöiden perusteella.⁶² Kokemus hyvistä ja huonoista jaksoista elämässä oli kuitenkin subjektiivinen: Diarium Gyllenianumin jaottelu ei vastaa esimerkiksi elämäntilanteen muuttumista tai rakennu jonkin muun ulkoisen muutoksen varaan.

Petrus Magni Gylleniuksen - tuolloin vielä nimeltään Peder Månssonin - elämän kymmenen ensimmäistä vuotta muodostivat oman jaksonsa. Hän kirjoitti syntyneensä 14. päivänä huhtikuuta vuonna 1622 Toftan kylässä Vermlannin läänin Ölmen pitäjässä *köyhään mutta rehelliseen* talonpoikaisperheeseen. Äiti Ingeborg Torbjörnsdotter oli syntynyt samassa pitäjässä, ja ennen avioliittoaan Gylleniuksen isän, talonpoika Måns Nilssonin kanssa vuonna 1606, hän oli ollut piikana. Pariskunnalle syntyi seitsemän lasta: kolme poikaa ja neljä tytärtä, joista yksi kuoli lapsena. Myös perheen isä Måns Nilsson kuoli kuumesairauteen vuonna 1624 Petruksen ollessa vasta kaksivuotias. Gyllenius mainitsee isoisänsä kertoneen usein isän kuolinhetkestä *kyynelet silmissään*.⁶³

Isän kuolema leimasi Gylleniuksen perheen elämää. Talonpidosta huolehtiminen jäi isoisä Niels Matssonin harteille. Gylleniuksen mukaan isoisä oli syntynyt vuonna 1528 Hofflandassa Wäsen pitäjässä, ja nuoruutensa hän oli työskennellyt kalastajana. Toftan kylään Niels Matsson oli saapunut vuonna 1598, jolloin hän oli ostanut Gylleniuksen kotitilan.

⁶⁰ Ks. Toijer 1962, XIV.

⁶¹ Diarium Gyllenianum, 156 (1652).

⁶² Bringéus 1987, 252; Hanson 1986, 29-49; ks. myös Det gamla svenska bondepraktikan.

⁶³ Diarium Gyllenianum, 5-9 (1622-1624).

Niels Matsson ehti pitkän elämänsä aikana olla naimisissa kolmesti: viimeisen kerran vuonna 1633 naidessaan piikansa Karinin. Tässä vaiheessa isoisä ei vanhuuttaan enää kyennyt omin voimin liikkumaan. Vanhaksi eläminen ei 1600-luvulla ollut tavatonta, ja pitkäikäisyyttä pidettiin arvossa, merkkinä Jumalan siunauksesta. Ikiä kuitenkin liioiteltiin usein yläkanttiin varman kirjanpidon puuttuessa. Gylleniuksen mukaan hänen isoisänsä oli kuolleessaan vuonna 1639 peräti 111 vuoden ikäinen.⁶⁴

Gylleniuksen päiväkirjan, kuten muidenkin henkilökohtaisten lähteiden, perustana on muisti⁶⁵. Vaikka merkinnät pääsääntöisesti pohjautuvat omakohtaisiin, myöhemmin kirjattuihin kokemuksiin, välissä saattaa olla merkintöjä, joiden tiedot ovat peräisin muilta. Tällaisia ovat esimerkiksi Gylleniuksen päiväkirjaan sisältyvät sukutaustaa ja elämän alkua - varhaisia lapsuusvuosia - koskevat merkinnät, jotka ovat oman kokemuspäivän ja muistin ulkopuolella. Yksilöllinen muistaminen on yhteisön määräämää, ja henkilökohtaisissa muistoissa hyödynnetään yhteisön tietoa - kollektiivista muistia. Ensimmäiset omat, usein hajanaiset muistikuvat syntyvät yleensä 3-5 vuoden iässä.⁶⁶

Gylleniuksen ensimmäinen oma lapsuusmuisto on vuodelta 1626, jolloin hän oli nelivuotias. Kuvauksen mukaan Petrus oli uudenvuodenpäivänä kirkossa ja myrskyn jäljiltä *aidanseipäät olivat kumollaan pitkin ketoja ja niittyjä, talojen katot lentäneet pois ja savupiiput kaatuneet*.⁶⁷ Gylleniuksen lapsuusmuistot koostuvat suurelta osin kuvauksista kotiseudusta, johon hän tutustui esimerkiksi markkina-, metsästys- ja kalastusmatkoilla. Lapsuusvuosiin kuului myös paimenessa käynti. Esimerkiksi vuonna 1630 hän oli kulkenut karjan perässä koko kevään, ja hän selostaa tarkoin näkemäänsä seutuja ja niiden ominaispiirteitä. Paimenessa Gyllenius oli myös kaatunut ja satuttanut pahasti polvensa.⁶⁸ Gylleniuksen ensimmäiset lapsuusmuistot tukevat käsitystä ns. ”eloisista muistoista”,

⁶⁴ Diarium Gyllenianum 5-6 (1622). Esimerkiksi Johannes ja Nicolaus Rudbeckius esittelivät göötiläisessä historiategrossaan *Atlantica* (1679) mm. 156-vuotiaana kuolleen Israelin ja 260-vuotiaaksi eläneen Tor Ulfssonin. Gaunt 1996, 157-158.

⁶⁵ Muisti rakentuu käyttäytymisen perusteella automaattisiksi muuttuneista ja tiedostamattomista toiminnoista ns. geneerisestä muistista sekä episodisesta eli tapahtumamuistista, joka pohjautuu henkilökohtaisesti koettuihin, yksittäisiin tapahtumiin ja niiden muistamiseen. Episodisen muistin perustana on kalendaarisen ajan ohella henkilökohtainen aikakokemus. Myös muistetun tapahtuman todellisuus pohjautuu henkilökohtaiseen uskoon. Korkeakangas 1996, 16-17. Geneerinen muisti lähenee mentaliteetin käsitettä.

⁶⁶ Korkeakangas 1996, 28-29, 40-41; Makkonen 1997, 208-209.

⁶⁷ Diarium Gyllenianum, 9-10 (1626).

⁶⁸ Diarium Gyllenianum, 10-12 (1628-1631).

jollaisten pohjana ovat usein lapsuuden pelottavat tai vaaralliset tilanteet.⁶⁹

Muistille on tyypillistä valikoivuus ja tarkoituksenmukaisuus, jopa nostalgia. Muistamisen arvoisiksi koetut asiat muokataan jälkeinpäin mieleiseen muotoon ja menneisyydestä saatetaan tarkoituksellisesti ”unohtaa” keskeisiäkin tapahtumia. Toimintaa ohjaavat kulttuuriset skeemat: tieto siitä, millaisia kertomuksia ja kerronnan tyyliä kulttuurissa noudatetaan. Muistamisessa ja kirjoittamisessa luodaan merkityksiä omalle elämälle ja tulkitaan sitä.⁷⁰ Gylleniuksen merkinnöissä korostui lapsuusvuosien talonpoikainen työteliäisyys, jota ajan yhteiskuntajärjestys korosti. Lapsena hän oppi monenlaisia maataloustöitä: kynti ja karhitti peltoja, haravoi heiniä, leikkasi viljaa ja osallistui puintiin. Järvellä hän veti nuottaa ja teki aitoja pelloille ja niityille. Kotonaan hän teki lisäksi erilaisia puhdetöitä - hakkasi halkoja sekä punoi nuottia ja koreja.⁷¹ Pohjan Gylleniuksen elämälle muodosti valtaväestön, rahvaan talonpoikainen elämäntapa, sen vuodenkierto ja työtavat.

Koulu rakentaa maailmankuvaa

Gylleniuksen päiväkirjan toinen kymmenvuotinen osa alkaa vuodesta 1632. Sen aloittaa kertomus kiirastorstaina kotitaloon tulleesta kiertävästä teinistä, jolta Gylleniuksen äiti osti ABC-kirjan. Teini opetti heti samana iltana Gylleniukselle aakkoset. Huhtikuussa taloon saapui myös nuorukainen Laurentius, joka kolmen viikon vierailunsa aikana opetti Gylleniukselle kirjan sisällön samalla, kun pojat kulkivat yhdessä paimenessa. Samana kesänä Gyllenius oppi lisäksi Katekismuksen Anders Anderssonilta. Syksyllä hän aloitti opiskelun Ölmen pitäjän pappilassa. Pastori Prychius oli luvannut, että hänen poikaansa opettava pappi voisi opettaa myös Petrusta. Lisäksi Petrus sai ilmaisen ylläpidon, koska hän oli *köyhä ja isätön*. Liki kahden vuoden ajan Petrus asui pappilassa. Opettajalleen Märten Berendsson Gijsselle hän hakkasi halkoja ja teki tulen aamuin illoin, ja joskus Petrus pääsi opettajansa mukana tämän saarnamatkoille. Opiskelunsa pappilassa Gyllenius lopetti vuoden 1635 lopussa, koska *opinnot eivät enää edenneet*.⁷²

Maaseudulla lasten kasvatuksesta huolehtivat ensi kädessä vanhemmat, mutta myös

⁶⁹ Korkiakangas 1996, 27.

⁷⁰ Korkiakangas 1996, 13-17, 38; Siikala 1984, 23.

⁷¹ Diarium Gyllenianum, 12-13 (1631).

⁷² Diarium Gyllenianum, 13-15, 17 (1632-1635).

papistolla oli keskeinen asema lasten opettajina. Kasvatus oli kristinuskon leimaamaa, ja kasvatuksesta vastaaville korostettiin, että lapsille oli opetettava etenkin Vähää-Katekismusta ja sen symboliikan tulkintaa.⁷³ Katekismus sisälsi kristinopin peruskappaleet. Sen kautta opittiin kuitenkin myös 1600-luvun yhteiskuntakäsityksen perusta: huoneentaulu ja siihen kuulunut kolmisäätyoppi. Oppirakennelman mukaan kristityn elämä sitoutui kolmeen, yhdenvertaiseen ja Jumalan asettamaan hallitukseen ja säätyyn: maalliseen hallitukseen eli esivallan säätyyn, hengelliseen hallitukseen eli oppisäätyyn ja huoneenhallitukseen eli porvariston ja rahvaan ”taloussäätyyn”. Avainasemassa oli oppisääty, jonka hallussa olivat sana ja sakramentit. Maallisen esivallan säädyn tehtävänä oli turvata jumalallisen lain tarjonta ja ylläpito. Huoneenhallituksen mukainen isännänvalta oli esivallan ja oppisäädyn vallan kaltaista asioiden hoitoa ja niistä päättämistä perheessä.⁷⁴ Huoneentaulun sisältämä hierarkkisuus ja patriarkaalisuus määrittivät ihmisten käsitystä yhteiskunnallisista oloista ja ihmisten välisistä suhteista.

Ennen varsinaista kansanopetuksen alkua vuoden 1686 kirkkolain määräyksen mukaisesti luku- ja kirjoitustaito olivat harvinaisia rahvaan keskuudessa. Sen perusteella, että kiertävät teinit opettivat Gylleniukselle kirjaimet ja lukutaidon perusteet, hänen perheessään muut eivät osanneet ainakaan kovin hyvin lukea. Kirkko halusi edistää lukutaidon yleistymistä parantaakseen kristinopin tuntemusta. Toisaalta kyse oli puhtasoppisuuden ajan tiukentuvasta kirkollisesta kontrollista, jolla ihmiset haluttiin sitoa yhä tiiviimmin kirkon ja valtion alamaisiksi.⁷⁵ Ölmen pappilassa saatu oppi oli alkusysäys Gylleniuksen opinnoille ja myös päiväkirjan kirjoittamiselle. Vuoteen 1636 saakka merkinnät on kirjoitettu vuosittain ja ilmeisesti pitkän aikaa itse tapahtuman jälkeen. Ajanmääreet niissä ovat muistin kiinnekohtiin, vuodenvaihteen merkkipäiviin ja vuodenaikoihin, sitoutuneita. Päivittäin ja kuukausittain tehdyt merkinnät Gylleniuksen päiväkirjassa alkavat vuonna 1636.

Saman vuoden toukokuussa Petrus aloitti opintonsa Karlstadin jo 1500-luvulla perustetussa triviaalikoulussa. Kaupunki oli hänelle tuttu aiemmilta markkinamatkoilta. Triviaalikoulut oli jaettu neljään luokkaan, jotka olivat kaksivuotisia. Opettajina koulussa olivat papit. Gylleniuksen aikana Karlstadin triviaalikoulun johtajana toiminut superintendentti Elfdalius noudatti koulussa lukion opetusjärjestelmää, jossa kollegat opettivat koulun

⁷³ Brandell 1931, 19; Iisalo 1989, 51.

⁷⁴ Viikuna K.H.J. 1996b, 157-159; Aalto S. 1991, 136-139; Pleijel 1951, 13, 16,18-20, 22, 33; Wirilander 1974, 25-27; Karonen 1999a, 161-162.

⁷⁵ Ks. esim. Karonen 1999a, 244-248.

kolmea alinta luokkaa ja ylintä luokkaa opettavat olivat lehtoreita.⁷⁶ Gylleniuksen mukaan Karlstadin koulussa työskentelivät kolmen kollegan ohella kreikan kielen, teologian ja kaunopuheisuuden lehtorit, jotka avustivat rehtoria ylimmän luokan opetuksessa.⁷⁷

Triviaalikoulussa oppiaineita olivat latinan kieli, retoriikka ja dialektiikka, kreikan kieli, Lutherin katekismus ja musiikki. Vuoden 1611 koulujärjestys oli lisännyt triviaalikoulujen opetusohjelmaan vielä teologian, heprean kielen ja matematiikan. Koulussa käytiin maanantaista lauantaihin, ja opetus kesti aamun viidestä iltavuoreen (keskiviikkoisin ja lauantaisin opetusaika oli lyhyempi). Opiskelu oli pitkälti ulkolukua, mutta muistamista helpotti ns. katekeettinen menetelmä, jossa oppikirjojen tekstit oli laadittu kysymysten ja vastausten muotoon. Koska luokat olivat kaksivuotisia, ne oli jaettu vuosikurssien ja oppilaiden tason mukaan kahtia. Lisäksi oppilaat oli jaettu tietomääränsä perusteella läksyjaostoihin (esim. seniores, juniores, inferiores ja infimi). Erot olivat oppilaiden pohjatietojen perusteella suuret etenkin ensimmäisellä luokalla. Samalla luokalla viivytettiin monesti useita vuosia vaaditun tason saavuttamiseksi. Siirtyminen ylemmälle luokalle tapahtui kevätlukukauden päättyessä kesäkuun ensi päivinä pidetyn vuositutkinnon suorittamisen jälkeen.⁷⁸ Osa opetuksesta koulussa järjestettiin yksityisesti, ja myös Gylleniuksella oli vanhempia opiskelijoita yksityisopettajina opiskelun alkuvaiheessa vuoteen 1641 saakka.⁷⁹

Oppilaiden keskuudessa luokan sisäisellä ja luokkien välisellä arvojärjestyksellä oli suuri merkitys. Muutokset hierarkiassa olivat tärkeitä Gylleniukselle, joka kirjoitti ne muistiin päiväkirjaansa, jossa kuvaukset arkisesta kouluelämästä luokissa muuten olivat vähäisiä. Jo ensimmäisen kouluvuoden syyskuussa koulun alimman luokan opettaja Nicolaus Benedictus siirsi Gylleniuksen luokan istumajärjestyksessä viimeiseltä paikalta ylemmäs. Luultavasti Gylleniuksen saama pohjaopetus kompensoi oppiaikaa. Ensimmäisen luokan toiselle vuosikurssille Gyllenius pääsi seuraavan vuoden syyskuussa. Ollessaan koulun toisella luokalla vuonna 1639 kollega Ericus Torstanius siirsi hänet taas ylemmäs Sue-nonius Beroniuksen viereen *viiden opiskelijan ohitse*. Ylimmälle, rehtorin luokalle Gyllenius siirtyi vuonna 1641 yhdessä kuuden muun oppilaan kanssa. Hänestä tuli luokan

⁷⁶ Hanho 1947, 24; Brandell 1931, 378, 411.

⁷⁷ Diarium Gyllenianum, 97-98 (1648).

⁷⁸ Hanho 1947, 32-33, 201, 208-210, 293, 298; Brandell 1931, 84, 89-90.

⁷⁹ Diarium Gyllenianum, 50 (15.6.1641). Gylleniusta opettivat vuosina 1636-1638 Laurentius Olai Moroenius, loppuvuonna 1638 Johannes Andrea Marienstadiensis, vuosina 1639-1640 Nicolaus Christophori Brunius ja vuosina 1640-1641 Andreas Nicolai Carlinus.

viimeinen, infimus.⁸⁰

Luotettaviksi koettujen ja usein edistyneempien tai ansioituneimpien oppilaiden joukosta nimitettiin koulujen toimihenkilöt. Gyllenius valittiin ostiariukseksi eli kustokseksi vuonna 1643 *viikon ajaksi, kuten tapana oli*.⁸¹ Kustoksen eli ovenvartijan tehtäviin kuului esimerkiksi koulun ovien lukitseminen ja avaus sekä kurinpitovälineiden, kuten aresti- ja karsserirangaistuksen ohella käytettyjen vitsojen hankkiminen. Seuraavana vuonna Gyllenius valittiin uudelleen ovenvartijaksi. Samalla hänet oli nimetty lukukauden ajaksi myös notaariksi (*notarius*), jonka tehtävänä oli lähinnä erilaisten muistiinpanojen teko esimerkiksi oppilaiden poissaoloista ja rikkomuksista. Notaarina Gyllenius toimi myös vuonna 1648.⁸²

Vuoden 1611 koulujärjestyksen mukaan loma-aikaa oli kouluissa 16 viikkoa. Kustaa II Aadolf kuitenkin supisti loma-aikoja koulu-uudistuksissaan 9 viikoksi: kahdeksi viikoksi joulun ja pääsiäisen aikaan, viikoksi helluntain aikaan ja heinäkuun ajaksi.⁸³ Koulujen välillä oli kuitenkin pitkään eroja. Karlstadin koulussa oppilaat saivat myös elokuun alussa vapaata pähkinöiden keruuta varten. Esimerkiksi 8. päivänä elokuuta vuonna 1642 Gyllenius kirjoitti: *saimme vapaata kahdeksaksi päiväksi, koska oli pähkinäviikko* (nötterveckan).⁸⁴ Helmikuussa oppilaat saivat lomaa tanssia varten (*til att dansa*).⁸⁵ Loma-aikoina Gyllenius meni kotiinsa Toftaan. Matkan Karlstadin ja kotikylän välillä saattoi kulkea päivässä vuodenajan ja säätilan mukaan joko jalkaisin tai vesitse. Matkustus oli usein vaivalloista. Esimerkiksi joulun alla vuonna 1641 Gylleniuksen matka kotiin oli vaikea *koska vesi jäällä ulottui polviin saakka*. Vaivana matkanteossa saattoi olla myös kylmyys. Vuoden 1646 tammikuussa oli ollut niin kova pakkanen, että Gylleniuksen sormet olivat paleltuneet ja nahka kuoriutunut pois.⁸⁶

Suurin syy opiskelijoiden matkustamiseen oli kuitenkin pitäjänkierto. Kouluilla oli vuoden

⁸⁰ Diarium Gyllenianum, 24, 28, 35, 51 (3.9.1636, 12.9.1637, 28.3.1639, 23.9.1641).

⁸¹ Diarium Gyllenianum, 65.

⁸² Diarium Gyllenianum, 65, 71, 94 (2.12.1643, 17.8.1644, 31.1.1648); Brandell 1931, 422-423; Hanho 1947, 318-322.

⁸³ Hanho 1947, 33.

⁸⁴ Diarium Gyllenianum, 56 (8.8.1642). Mainintoja myös 24, 27, 30, 36, 44, 51, 63. (8.8.1636, 8.8.1637, 7.8.1638, 9.8.1639, 6.8.1640, 10.8.1641, 8.8.1643.)

⁸⁵ Ks. Diarium Gyllenianum, 25, 39 (20.2.1637, 17.2.1640).

⁸⁶ Diarium Gyllenianum, 52, 83 (19.12.1641, 18.1.1646).

1571 koulujärjestyksen perusteella oikeus kerätä pitäjänapua. Teiniraha oli määrätty 6 äyriksi hopeaa talolta.⁸⁷ Gylleniuksen mukaan pitäjät jaettiin oppilaille neljästi vuodessa: keväällä maaliskuussa, kesäkuussa kouluvuoden loputtua sekä syyskuussa ja ennen joululoman alkua.⁸⁸ Esimerkiksi syyskuun 22. päivänä vuonna 1639 *oli pitäjien jako ja sain Blomskoghin alueekseni yhdessä Siggoge Petrin ja Torstano Ericin kanssa ja koulu loppui saman tien.*⁸⁹ Pitäjän oikeudet olivat kauppatavaraa. Opettajat myivät oikeuksiaan oppilaille, mutta erityisesti oppilaat kävivät keskenään kauppaa pitäjistä.⁹⁰ Esimerkiksi kesäkuussa vuonna 1638 pitäjän oikeuksien jaossa Gyllenius oli saanut alueen yhdessä Jonae Holsteniuksen ja Ericus Ericin kanssa, mutta hän oli myynyt oman osuutensa. Kaupankäynnin tarkoituksena oli taloudellinen hyöty: vuonna 1642 Gyllenius ja hänen kumppaninsa Johannes Staffandro ostivat osuudet kahdelta muulta teiniltä *niin että saimme yhdessä kaikki rahat.*⁹¹ Suhtautuminen pitäjänkiertoon ei aina ollut suopeaa, ja talonpoikien valitukset teinien vallattomuuksista ja kohtuuttomista vaatimuksista olivat yleisiä. Pitäjissä kierrettiin myös keräämässä vapaaehtoisia avustuksia teinien soittoa ja lauluesityksiä vastaan. Matkat ajoittuivat usein kirkollisiin juhlapyyhiin.⁹²

Pitäjänkierto vei paljon aikaa teinien elämässä. Esimerkiksi vuonna 1644 Gyllenius kiersi pitäjissä edellisen vuoden joulukuun 20. päivästä alkaen ja tammikuussa ensimmäiset 11 päivää. Matkaa oli hidastanut lauha ilma, joka oli estänyt kerättyjen tavaroiden kuljetuksen reellä. Talonpojat maksoivat usein teininavun luonnontuotteina, ja esimerkiksi ruoan kuljetus pitäjistä saattoi olla vaikeaa. Gyllenius ja kaksi hänen opiskelijatoveriaan olivatkin pyytäneet erästä talonpoikaa kuljettamaan tavarat Karlstadiin. Myös edellisenä vuonna pitäjistä saatua tavarakuormaa oli jouduttu vähentämään kesken matkan, *koska reitti oli vaikea, emmekä voineet kuljettaa niitä mukamme.*⁹³ Saman vuoden syyskesällä reilun viikon kestäneeltä kierrosta Gyllenius oli saanut leiviskän juustoa, puolitoista leiviskää

⁸⁷ Hanho 1947, 183-184, 188.

⁸⁸ Kevään ja syksyn jaosta ks. Diarium Gyllenianum, 31, 33, 36, 40, 44, 48, 51, 53, 56, 60, 64, 68, 72, 78, 81, 83, 85, 88, 91, 94; kesä- ja talvijaosta 6, 28, 29, 32, 35, 38, 42, 46, 50, 52, 54, 57, 61, 69, 80, 84, 89, 92, 96.

⁸⁹ Diarium Gyllenianum, 36 (22.9.1639).

⁹⁰ Brandell 1931, 424-425.

⁹¹ Diarium Gyllenianum, 29, 56 (18.6.1638, 21.9.1642).

⁹² Brandell 1931, 425; Hanho 1947, 181-184; Matikainen 1995, 44-46; Bonsdorff 1898, 220-227. Etenkin vapaaehtoisia avustuksia varten tehtyjä pitäjänkiertoja vastustettiin, minkä takia tapa kiellettiin vuonna 1668. Teinien aiheuttaminen valitusten takia myös muuta pitäjänkiertoa pyrittiin rajoittamaan määräyksillä.

⁹³ Diarium Gyllenianum, 65-68 (20.9.1643, 20.12.1643-11.1.1644). Teinien kaupankäynnistä ja tavaravaihdosta ks. myös Matikainen 1995, 45.

leipää, kuusi naulaa kaloja ja 14 markkaa rahaa.⁹⁴

Kulkiessaan pitäjissä ja kylissä teinit välittivät tietoa kuullessaan tuoreimmat uutiset paikkakunnalta. Syyskuussa vuonna 1644 Gyllenius kiersi pitäjissä Kōlän alueella yhdessä Sueno Johanniksen kanssa. Gylleniuksen kuvauksen mukaan heidän saapuessaan pitäjään liki jokainen kylä oli täynnä sotaan valmistautuvia ratsumiehiä. Huhuja tanskalaisvihollisen suunnitelmista oli liikkunut pitäjissä jo alkuvuonna⁹⁵. Sotilasrasituksesta johtui Gylleniuksen mukaan se, *etteivät teinit saaneet talonpojilta juuri mitään*. Sodan merkit olivat muutenkin selvästi näkyvissä. Tanskalaiset ja norjalaiset sotilaat olivat polttaneet ja ryöstelleet kyliä. Niinpä ihmiset olivat piilottaneet suuren osan tavaroistaan metsään ja paenneet sinne itsekin. Gylleniuksen mukaan eräässä kylässä oli kotona vain *pari vanhaa vaimoa*.⁹⁶

Matkallaan pojat yöpyivät Kōlän pappilassa ja osallistuivat sunnuntaina jumalanpalvelukseen pitäjän kirkossa. Pappilan ympärille oli kerääntynyt talonpoikien ja vanhojen sotilaiden vahtijoukko. Yöllä talonväki heräsi pelon ja hämmennyksen keskelle. Eräs vahdeista oli vahingossa ampunut musketillaan, mistä seurasi häly ja hätäännys, kun kaikki tarttuivat aseisiinsa. Uskottiin, että vihollinen oli nyt hyökännyt.⁹⁷ Samalla pitäjänkierrolla Gyllenius tutustui myös Moran skanssiin, joka oli *suuri, hyvin varusteltu puurakennelma järven rannassa Norjan ja Ruotsin välisen tien varrella*. Gylleniuksen ja hänen seuralaisensa syynä mennä skanssiin oli kaupanteko. He myivät pitäjistä keräämänsä tavarat, joista Gylleniuksen osaksi tuli 7 taalaria. Tämän jälkeen he lähtivät kotimatkalle. Seudulla liikkuneet huhut eivät olleet täysin liioiteltuja, sillä Gylleniuksen mukaan vain reilua kuukautta myöhemmin tanskalaiset valtasivat skanssin ja vangitsivat siellä olleet ruotsalaiset upseerit.⁹⁸

Ruotsi oli vuonna 1643 hyökännyt Tanskaan ja valloittanut siltä osan Jyllantia ja Ruotsin

⁹⁴ Diarium Gyllenianum, 68-71 (13.4.1644, 18.6.1644, 30.7.1644-8.8.1644).

⁹⁵ Tammikuussa samana vuonna Gyllenius kirjoittaa, että pitäjiin oli annettu määräys aseistautua, koska tanskalaiset ja norjalaiset olivat hyökänneet Vermlantiin. Karlstadissa porvarikaarti harjoitteli ”musketeillaan, piikeillään ja hilpareillaan”. Perättömiä huhuja, joiden mukaan vihollinen oli hyökkäämässä tai hyökännyt lähistölle, levisi pitäjissä. Ihmiset olivat levottomia ja väriä halytysten perusteella heitä pakeni kodeistaan. Diarium Gyllenianum, 67 (11.1.1644).

⁹⁶ Diarium Gyllenianum, 72-73 (1.10.-2.10.1644).

⁹⁷ Diarium Gyllenianum, 73 (4.-5.10.1644).

⁹⁸ Diarium Gyllenianum, 73-74 (3.10.1644, 7.10.1644, 18.11.1644).

eteläosan. Rauha maiden välillä solmittiin vuonna 1645.⁹⁹ Marraskuussa Ruotsissa vietettiin kiitospäivää rauhan kunniaksi, ja seuraavassa kuussa Gyllenius piti koulussa juhlapuheen Ruotsin ja Tanskan välisestä sodasta.¹⁰⁰ Väittelyt ja puheet kuuluivat triviaali-koulun opetukseen, ja etenkin ylimmän luokan oppilaat pitivät usein erillisiä latinankielisiä oraatioita, jäähyväispuheita.¹⁰¹ Jo aiemmin kouluaikaanaan Gyllenius oli pitänyt kaksi oraatiota. Viikon välein vuoden 1643 syyskuussa esitetyistä puheista toinen käsitteli apostoli Pietarin elämää ja toinen, nimeltään ”aasin tuntomerkeistä” (*De Nota Asinina*), kouluissa käytössä ollutta aasirangaistusta.¹⁰² Osa opetusta olivat myös teinien kaupunkilaisille esittämät komediat, joiden avulla harjoiteltiin puhe- ja esiintymistaitoa. Karlstadissa Gyllenius oli mukana teinien esittämissä komedioissa kesäkuussa vuonna 1645, jolloin näyteltiin latinankielinen *Susanna* ja ruotsinkielinen *Bedela granna Jungfrun*. Teinien komedia Olavi Sylikuninkaasta esitettiin maaliskuussa vuonna 1647 paastomarkkinoiden aikaan Karlstadin kartanossa. Näytelmässä Gyllenius esitti arkkipiispaa.¹⁰³

Teinin ajatusmaailma: totuuksia ja uskomuksia

Suurvalta-ajan koulujen kasvatustavoitteisiin vaikuttivat kansainväliset virtaukset. Suuren suosion saavuttivat mm. saksalaisen Johan Amos Comeniuksen ajatukset ja havainnolliset oppikirjat. Comenius oli myös määritellyt kasvatuksen tavoitteet ajan ikävaihejaottelun näkökulmasta. Kotien ja muiden lapsuuden (*infantia*) kasvatuksesta vastaavien tuli huolehtia lapsen henkisestä kehityksestä noin kuudenteen ikävuoteen saakka. Tämän jälkeen vastuu siirtyi kodin ulkopuolisille kasvattajille (esim. pappilat), joiden tuli opettaa lapsille luku-, kirjoitus- ja laskutaidon alkeet sekä perustiedot kristinopista, kosmografiasta ja erilaisista käytännön taidoista. Opetus oli molemmille sukupuolille yhteistä ja tapahtui äidinkielellä. Noin 12 vuoden iässä lapsi oli valmis siirtymään lukioon tai ns.

⁹⁹ Rauhassa Ruotsi sai Gotlannin ja Saarenmaan saaret sekä Jämtlannin ja Härjedalenin maakunnat sekä Baltian alusten tullivapauden, jonka takeeksi Tanska oli luovuttanut Hallannin Ruotsille 30 vuodeksi. Karonen 1999a, 227-228.

¹⁰⁰ *Diarium Gyllenianum*, 82 (7.11.1645, 17.12.1645).

¹⁰¹ Hanho 1947, 211. Gyllenius mainitsee koulussa tapahtuneen teologisen väittelyn vuonna 1644 syyskuussa. Seuraavan vuoden helmikuussa hän osallistui itse väittelyyn respondenttina yhdessä toisen pojan, Theodorus Jonaen kanssa. *Diarium Gyllenianum*, 72, 77 (14.9.1644, 15.2.1645).

¹⁰² *Diarium Gyllenianum*, 63-64 (15.9.1643, 22.9.1643). Erityisesti äidinkielen käyttämisestä koulussa rangaistiin aasiksi julistamalla tai aasin kuvan kantamisella. Aasiksi pilkkaaminen liittyi myös kouluissa ja etenkin yliopistossa harjoitettuun uusien opiskelijoiden kiusaamiseen, pennalismiin. Hanho 1947, 318-319; Klinge 1987, 504-509.

¹⁰³ *Diarium Gyllenianum*, 80, 87. (17.6.1645, 16.2.1647) Näytelmät olivat myös osa yliopisto-opetusta. Turun akatemian näytelmien kulta-aika 1647-1650 ajoittui juuri Gylleniuksen opiskeluvuosiin kaupungissa. Klinge 1987, 496-501; Brandell 1931, 170, 327.

latinakouluun, joka vastasi kasvatuksesta nuoruusvuosina (*adolescentia*, n. 13-18 vuotta). Tämän jälkeen noin 19-24-vuotias nuorukainen (*juventus*) oli kypsä yliopisto-opetukseen.¹⁰⁴

Opiskelu muutti nuorukaisten statusta. Tämä näkyi esimerkiksi nimissä, jotka latinalaistettiin oppisäädyn tapojen mukaisesti. Gylleniuskin muutti nimensä vuonna 1639 Peder Månssonista Petrus Gylleniukseksi. Nimensä hän otti kotikylänsä Toftan lähellä sijainneen *Gullingzholmenin tai Gyllenholmenin* saaren mukaan. Gylleniuksen mielestä pieni saari niittyineen ja runsaine lintuineen oli erityisen mieluinen paikka (*lustigh ort*). Pitäjänkieron kautta syntyi teinien ylläpitämä tapa, joka levitti opinkäynnin perinnettä talonpoikaiskyliin. Oppinsa lisääntymisen myötä myös Gyllenius alkoi pitäjiä kiertäessään opettaa lapsille lukutaidon alkeita. Esimerkiksi vuonna 1644 hän kävi Ölmen pitäjän Skrårvikissä lukemassa lapsille. Opetettavien joukossa oli *myös eräs tyttö pappilasta*. Kouluaikanaan hänellä ehti olla useita kymmeniä oppilaita, sillä opetettavia oli vuosittain useita.¹⁰⁵ Vartuneemmille opiskelijoille kotiopettajuus oli tärkeä sivutyö. Teinit saattoivat myös toimia avustajina pappiloissa. Gyllenius oli mm. vuonna 1640 avustanut kotiseurakuntansa Ölmen pastoria katekismuksen kuulustelussa.¹⁰⁶

Kilan pitäjän pastori Sven Anundi Faxelius oli vuoden 1645 huhtikuussa pyytänyt Gylleniusta lapsiensa Anundus ja Daniel Suenoniksen kotiopettajaksi ilmaista ylläpitoa vastaan. Gylleniuksen pestiin kuului myös kahden Karlstadissa koulua käyvän vanhemman pojan, Christophoroksen ja Erlanduksen, opettaminen niinä aikoina, kun he olivat kotona. Vuoden 1647 loppuun kestäneen kotiopettajuutensa aikana Gyllenius osallistui tiiviisti Faxeliuksen perheen elämään: hän kulki perheen mukana mm. markkinamatkoilla, ja vuonna 1646 tammikuun 11. päivänä Gyllenius kirjoitti saarnanneensa ensi kertaa Kilan pappilan suuressa salissa evankeliumia Kaanaan häistä. Pysyvä kotiopettajan paikka mahdollisti sen, ettei Gylleniuksen tarvinnut aina osallistua pitäjänkiertoon. Syyskuussa 1645 hän ei ollut ottanut itselleen yhtään pitäjää, koska sai *muutenkin riittävästi rahaa*. Pitäjien jaossa hän pyrki saamaan itselleen Kilan alueen, jossa hän usein kiersi yhdessä

¹⁰⁴ Hollander 1884, 352-353.

¹⁰⁵ Diarium Gyllenianum, 69-70 (21.6.1644). Gylleniuksen vuonna 1648 tekemän listan mukaan hänen kouluaikanaan opettamiensa lasten joukossa oli useita tyttöjä. Vuonna 1643 hän oli opettanut Catharina Halsteninsdotterille abc-kirjaa, seuraavana vuonna hän oli opettanut Johan Birgerssonin kahta tyttäätä, vuosina 1645-1647 hän opetti mestari Svenin kolmea tyttäätä ja vuodesta 1648 alkaen isäntänsä Jon Larsonin poikien ohella myös hänen tyttäriään Mariaa ja Catharinaa. Diarium Gyllenianum, 103 (1648).

¹⁰⁶ Yhteyksiä kotipitäjän pappilaan lienee ylläpidetty tarkoituksellisesti, koska papin valinnassa kotipaikkakuntalaiset olivat usein etusijalla. Diarium Gyllenianum, 34-35, 40. (29.4.1639, 1.-4.4.1640); Suolahti 1919, 7, 68.

oppilaidensa kanssa.¹⁰⁷

Kotiopettajuutensa turvin Gyllenius osti itselleen hevosen viidellä ja puolella taalarilla vuoden 1647 Martinpäivän (8.9.) markkinoilta. Joulukuussa hän lopetti kotiopettajuutensa Kilan pappilassa, koska pojat Christophorus ja Erlandus lähtivät opiskelemaan Upsalan yliopistoon. Seuraavan vuoden helmikuussa hän oli ollut Kilan pappilassa hyvästelemässä entisiä oppilaitaan. Paluumatkalla Karlstadiin iltahämärässä hevonen oli pysähtynyt kesken matkan, ja Gylleniuksen oli annettava eläimen laiduntaa. Tällöin hän oli kuullut kauhistuttavaa kummituksen (*gast*) huutoa. Samassa paikassa metsässä kerrottiin matkalaisia piinaavan huudoillaan peikon tai pöllön, jonka paikalliset asukkaat uskoivat suistavan maahan ratsukoita. Gylleniuksen mukaan kyseessä saattoi olla *harpyija, josta Vergilius kirjoittaa*. Matkansa määränpähän Gyllenius saapui vasta myöhään illalla. Pian onnettoman matkan jälkeen hän myi hevosensa neljällä taalarilla.¹⁰⁸

Italialaista, 1500-luvulla elänyttä mylläri Menocchiota tutkinut Carlo Ginzburg on todennut kirjojen ja lukutaidon suuren merkityksen myllärin maailmankuvalle. Menocchion ajattelussa yhdistyivät hänen kirjoista lukemansa virikkeet ja talonpoikainen ajatusmaailma.¹⁰⁹ Suurvalta-ajan opetuksessa korostui antiikin latinankielisen kulttuurin ihailu. Oppikirjoina käytettiin latinankielisten klassikoiden teoksia. Näiden joukossa oli sekä Ovidiuksen, Liviuksen, Ciceron, Terentiuksen, Horatiuksen kuin myös Vergiliuksen teoksia.¹¹⁰ Osa kirjoista oli oppilaiden omia. Vuoden 1648 alussa Gyllenius oli Faxeliuksen poikien tavoin aikeissa lähteä opiskelemaan Upsalaan. Hän kirjoitti ostaneensa pitäjänkierrollaan joitakin kirjoja Nils Hanssonilta, ja matkustettuaan kotiinsa Toftaan paria päivää myöhemmin hän oli ottanut kirjat mukaansa. Opiskelusuunnitelmat kuitenkin peruuntuivat, mutta kirjojaan Gyllenius tarvitsi pian uudelleen, kun hän alkoi opettaa yksityisesti Jon Larssonin kolmea poikaa Öcknessä, jonne kirjat noudettiin. Paria viikkoa myöhemmin hän osti vielä joitakin kirjoja Torpista. Jo opiskeluaikana oppilaille karttui

¹⁰⁷ Diarium Gyllenianum, 78-81, 83-84. (14.4.1645, 2.5.1645, 2.6.1645, 22.9.1645, 11.1.1646, 23.3.1646, 18.7.1646)

¹⁰⁸ Diarium Gyllenianum, 90, 92, 94, 102 (8.9.1647, 24.12.1647, 17.2.1648, 19.2.1648). Suomalaisessa kansanperinteessä ruotsalainen *gast* vastasi lähinnä Liekkiötä, jonka uskottiin pelottelevan huudoillaan metsässä liikkuvia ihmisiä usein linnunhahmoisena. Liekkiö yhdistyi myös uskomukseen surmatuista ja metsään kätkeytyistä lapsista, jotka kummittelivat. Harva 1948, 451-454.

¹⁰⁹ Ginzburg 1992, 21, 27, 44, 60-61.

¹¹⁰ Antiikin ihailu näkyi etenkin latinan kielen vahvassa asemassa sivistyksen kielenä. Latinankielisiä fraaseja ja ilmaisuja suosittiin myös muuten puheessa, etenkin antiikin mestareiden puheita jäljittelevissä oraatioissa. Myös teinikomedioiden perinne pohjautui antiikin näytelmäharastukseen. Lindroth 1975, 181-190; Hanho 1947, 259-272.

kirjoja, joita 1600-luvulla omistivat etupäässä sivistyneistöön kuuluneet, etenkin papit.¹¹¹

Gylleniuksen päiväkirjan uudemman painoksen julkaisija Daniel Toijer kirjoittaa päiväkirjan esipuheessa, että Gylleniuksen kertomatyylille on ominaista hänen tapansa erottaa realistisesti todellisuus ”faabelista”. Leimallisena Diarium Gyllenianumille on pidetty myös sen topografisia kuvauksia ja Gylleniuksen merkintöjä historiallisista paikoista ja kansan tavoista.¹¹² Puhdasoppisen kirkon opetuksen tavoitteena oli kitkeä kansasta pakanalliset tavat ja uskomukset - erottaa ”totuus” uskomuksista. Näin ollen asia oli papiksi aikovalle erityisen tärkeä. Ajan oppilaisiin vaikutti myös Ruotsin mahtavaa menneisyyttä korostanut göötiläinen historiankirjoitus ja antiikin ihailun virittämä antikvaarinen harrastus.¹¹³ Opiskelu vaikutti Gylleniuksen tapaan tulkita ilmiöitä: kansanomaisiin uskomuksiin ja tarinoihin sekoittui koulussa opittua klassista sivistystä. Kansanomainen kummitus sai harpyijan muodon, mutta ihmisten ajattelua leimannut maagisviivahteinen logiikka¹¹⁴, jonka mukaan asioiden välillä vallitsi maaginen yhteys ja esimerkiksi paha tarttui kosketuksesta, säilyi osittain. Tapahtumassa mukana olleen vikuroineen hevosen Gyllenius oli myynyt ensi tilassa.

Gyllenius oli saanut Karlstadin koulun rehtorilta päästötodistuksensa elokuun viidentenä päivänä vuonna 1648. Seuraavana päivänä hän oli käynyt ehtoollisella ja jättänyt hyvästit kaupungille ja koululle, jossa hän oli viettänyt yli 12 vuotta. Päästötodistus (*testimonium academicum*) triviaalikoulusta oikeutti opintoihin yliopistossa, joita alettiin vaatia papiksi aikovilta.¹¹⁵ Saman vuoden lopussa 26-vuotias Gyllenius aloitti opiskelun Turun akateemiassa. Maisteriksi Gyllenius promovoitiin vuonna 1656, minkä jälkeen hän palasi kotiseudulleen ja toimi useita vuosia erilaisissa opettajanviroissa Marienstadissa ja kotikoulussaan Karlstadissa. Vuonna 1658 hänet vihittiin kruununvoudin tyttären Annika

¹¹¹ Myös vuoden 1644 joulukuussa Gyllenius oli lähettänyt kotiinsa ”kirjojaan ja muita tavaroitaan”, koska seuraavana päivänä hän muutti Hammeröön säteriin uusien oppilaidensa luokse. Diarium Gyllenianum, 74, 93-94 (14.12.1644, 17.1.1648, 30.1.1648, 14.2.1648, 17.2.1648). Kirjojen omistamisesta ks. esim. Mäkinen 1997, 73.

¹¹² Toijer 1962, X-XII.

¹¹³ Vuonna 1630 Ruotsiin perustettiin kaksi valtionantikvaarin virkaa muinaisjäänteiden keräämiseksi ja tutkimiseksi. Myös papistoa kehoitettiin Tanskan mallin mukaan osallistumaan muinaisjäännösten keräystyöhön. Kohteena olivat juuri Gylleniuksenkin huomioimat erikoiset paikat, paikannimet, vanhat esineet, kirjoitukset, kansan tavat ja uskomukset. Esimerkiksi vuonna 1652 Gyllenius vieraili Strängnäsän tuomiokirkossa, missä hän näki kuninkaallisten hautojen ohella ”monia muita monumentteja, vanhoja tauluja ja kuvia ja monenlaisia ja muinaisesineitä” (*antiquiteter*). Antikvaarinen harrastus kiteytyi vuonna 1666 annettuun asetukseen ja plakaattiin muinaisjäännösten suojelusta. Lindroth 1975, 242-249; Tommila 1989, 23-27; Jauhiainen 1982, 60; Diarium Gyllenianum, 141-142 (21.6.1652).

¹¹⁴ Ajatusmaailman maagisviivahteisuudesta ks. Renvall 1949, 100-107, 111-117.

¹¹⁵ Diarium Gyllenianum, 96-97. (22.7.1648, 5.-6.8.1648); Strömberg 1996, 44.

Tolletin kanssa. Pariskunnalle syntyi yhteensä kuusi lasta, joista yksi menehtyi pienenä. Petrus Magni Gylleniuksen elämän huipentuma oli, kun hänet vuonna 1669 nimitettiin Bolstadin kirkkoherraksi. Tässä virassa hän toimi kuolemaansa saakka vuoteen 1675.¹¹⁶

¹¹⁶ Toijer 1962, s. IX-XIII

Agneta Hornin kuvaus elämästään

Suurvalta-ajan naisen omaelämäkerta

Agneta Hornin elämäkerralliset muistiinpanot¹¹⁷, hänen omien sanojensa mukaan ”kuvaus elämästään”, kertovat Hornin lapsuus- ja nuoruusvuosista suurvalta-ajan Ruotsissa. Agneta Horn kuului ajan merkittävimpiin aatelissukuihin. Hänen äitinsä valtakunnankansleri Axel Oxenstiernan tytär Kristiina Oxenstierna (1612-1631) oli vuonna 1628 avioitunut valtioneuvos ja kenttämarsalkka Gustaf Hornin (1592-1657) kanssa. Agneta Horn kirjoittaa syntyneensä 18. päivänä elokuuta vuonna 1629 Riikassa *tähän minulle vaivalloiseen ja murheelliseen maailmaan*.¹¹⁸ Omaelämäkerrassaan hän kuvaa elämänvaiheitaan syntymävuodestaan vuoteen 1652 saakka. Vuosilta 1652-55 säilyneet muistiinpanot ovat hajanaisempia. On arveltu, että Agneta kirjoitti muistelmansa julkaisutarkoituksessa vuonna 1657, vuosi miehensä Lars Cruusin kuoleman jälkeen.¹¹⁹

Agneta Hornin elämänkaaren kannalta vuosi 1657 saattoi olla kirjoittamiseen innoittanut taitekohta, jolloin hänen elämänsä ja perhesuhteensa muuttuivat äkillisesti.¹²⁰ Omaelämäkerrassa sen sijaan murroskohdan muodosti vuosi 1648, jolloin merkintöjen tyyli muuttui vuosittain etenevästä, varsin kaunokirjallisesta kirjoittamistavasta lyhyiksi ja koruttomiksi muistiinpanoiksi. Mistä muutos johtui? Jäikö omaelämäkerran kirjoittaminen syystä tai toisesta kesken, jolloin voisi ajatella loppuvuosien kaltaisten merkintöjen olleen pohjana myös aiemmalle tekstille? Omaelämäkertaa ei kuitenkaan Agneta Hornin elinaikana julkaistu.

¹¹⁷ Ellen Fries julkaisi Agneta Hornin elämäkerrallisen muistiinpanot on vuonna 1886 sanomalehti *Dagnyssa* ilmestyneenä sarjana. Seuraavan kerran omaelämäkerran julkaisi Sigfrid Leijonhufvud vuonna 1908 (toinen painos 1910) Friesin käsikirjoituksen pohjalta yksissä kansissa alkupuheella ja kirjeistä saaduilla tiedoilla lisättyinä. Leijonhufvud noudatti kokoelman nimessä, *Agneta Horns lefverne*, Friesin otsikointia aineistoon. Kolmannen kerran muistelmat julkaistiin sarjassa *Nordiska texter och undersökningar* vuonna 1959. Tällöin julkaisun toimittanut Gösta Holm otsikoi version muistelmien sisältöä noudatellen *Agneta Horn: Beskrivning över min vandringsstid*. Leijonhufvud 1910, 3; Holm 1959, XXXII-XXXIII.

¹¹⁸ Fries 1910, 10; Elgenstierna 1927, 667-668; Agneta Horns lefverne, 15. (1629)

¹¹⁹ Magnus von Platen otaksuu joidenkin sanayhteyksien ja aikamääreiden perusteella, että osan merkinnöistä Agneta Horn olisi kirjoittanut jo vuosina 1647-1648. Ainakin hän kirjoitti päiväkirjaa jo tuolloin.

Fries 1910, 7; Holm 1959, V; Platen 1959, 35-37.

¹²⁰ Hänen miehensä ohella vuonna 1656 oli kuollut myös eno Erik Oxenstierna. Seuraavana vuonna kuolivat hänen isänsä Gustaf Horn, enonsa Johan Oxenstierna sekä tätinsä Ebba Leijonhufvud. Fries 1910, 155.

Agneta Hornin omaelämäkerta¹²¹ on ainoa suurvalta-aikaa koskeva elämäkerrallinen naisen tekemä kirjoitus Ruotsissa. Omaelämäkerralle on kuitenkin vertailuaineistoa muualta Euroopasta. Kansainvälisesti 1600-luvun omaelämäkertoista noin kymmenesosa oli naisten kirjoittamia. Suuri osa näistä oli luonteeltaan uskonnollisia, ja etenkin kveekari-liike innoitti naisia kirjoittamiseen. Toinen ajan tunnustuksellisten julkaisujen laji olivat alempien yhteiskuntaluokkien protestanttinaisten julkaisut. Ylipäätään ajan naisten kirjoitukset olivat kuitenkin yläluokkaisten naisten tekemiä. Naisten omaelämäkertoille oli ajalla leimallista omaan elämään ja elinpiiriin keskittyminen sekä itseanalyttisyys. Agneta Hornin tavoin omaa lapsuuttaan, hänen kohdallaan onnellista, kuvasi 1670-luvulla mm. englantilainen Lucy Apsley Hutchinson.¹²² Myös Keski-Euroopan juutalaisyhteisöissä naiset kirjoittivat aikakaudella omaelämäkertoja, joille oli tyypillistä perhekeskeisyys. Omaelämäkertoissa kerrottiin menneistä sukupolvista ja perheen nykyisyydestä opetuksiksi lapsille.¹²³

Naisten omaelämäkerrat kuvaavat naisten elämänpiiriä, joka ei näy virallisissa asiakirjoissa ja joka usein asetetaan vastakohtaksi miesten julkiselle elämäntavalle. Maailmankuvan tutkimisen kannalta sukupuolta on pidetty merkittävänä tekijänä: oletetaan, että maailma koetaan ”sukupuolittuneiden linssien läpi”. Suurvalta-ajan sukupuolijärjestelmää tutkineen Kenneth Johanssonin mukaan biologisen sukupuolen määrittelyn (*sex*) rinnalla vaikutti ajan kulttuurinen ja sosiaalinen sukupuolen määrittely (*gender*), joka korosti, että sukupuoleen kuuluneet piirteet olivat opittuja ja kulttuurin määrittämiä. Sukupuolijärjestelmän muodostivat ne lausutut ja lausumattomat säännöt, velvoitteet ja oikeudet, jotka säätelivät miesten ja naisten ja sukupolvien välisiä jakoja sekä vastuuta elämän uusintamisesta. Järjestelmää ja sukupuolten rooliodotuksia ylläpiti yhteisön kollektiivinen tietoisuus, ja oman sukupuolen roolit ja identiteetit omaksuttiin omien kokemusten ja yhteisön kasva-

¹²¹ Nykyaikana omaelämäkerta on määritelty yleensä minämuotoiseksi proosakertomukseksi, jossa kirjoittaja kertoo elämästään kirjoitushetkestä käsin päähuomion ollessa omassa toiminnassa. Muistelmissa painopiste sen sijaan on minän ulkopuolisissa asioissa, kuten ajassa, historiassa tai perinteessä. Lejeunen mukaan omaelämäkertoille on niiden kerronnan perusteella tyypillistä, että kirjoittaja, kertoja ja päähenkilö ovat yksi ja sama henkilö. Näiden pohjalta muodostuu ns. omaelämäkerrallinen sopimus (the autobiographical pact), joka mahdollistaa lukijan kannalta ymmärrettävän ja yhtenäisen kerrontatavan. Makkonen 1997, 203-204; Lejeune 1995, 4-5. Tässä luokittelussa Hornin teksti täyttää omaelämäkerran ehdot.

¹²² Jelinek 1986, 23-26. Ylipäätään merkintöjen sisällön liittyminen niiden kirjoittajan sisäisyyteen ja kirjoitustyyliin ”intiimisyys” yleistyivät vasta 1700-luvulta lähtien. Tällöin myös Ruotsissa yleistyivät naisten kirjoittamat päiväkirjat. Ks Norkola 1996; Sjöblad 1997.

¹²³ Zemon Davies 1997, 31. Myös moderneissa naisten omaelämäkertoissa on vastaavia piirteitä. Ne painottuvat usein yksityisen ja henkilökohtaisen kuvaamiseen, kun miesten omaelämäkertoissa heijastuvat julkisen elämän alueelle sijoittuvat tapahtumat ja saavutukset. Naisten omaelämäkertoja on pidetty fragmentaarisisina verrattuna miesten lineaariseen kerrontatapaan. Lisäksi naisten on uskottu esittävän itsensä jonkun toisen tai toisten välityksellä ja suhteessa heihin - toisin sanoen passiivisina toiminnan kohteina. Hyvärinen & Peltonen & Vilkkonen 1998, 9-10.

tusprosessien kautta.¹²⁴ Kuinka sukupuolten erot määrittyivät 1600-luvulla Agneta Hornin mukaan? Miten tyttölapsi kasvatettiin rooliinsa?

Naisten asema määrittyi 1600-luvulla miehen - isän, isännän tai aviopuolison - kautta. Julkisessa elämässä, etenkin oikeuden edessä, suurvalta-ajan naiset olivat vajaavaltaisia ja miestensä holhouksen alaisia (poikkeuksen muodostivat naislesket). Naisen ei uskottu olevan kelvoinen osallistumaan oikeustoimiin tai huolehtimaan taloudellisista asioista.¹²⁵ Naisten asemaan vaikutti patriarkalismi, jonka perusta sisältyi Katekismuksen huoneentauluun. Patriarkaalisena ajattelun mukaan mies perheenpäänä nautti ehdotonta valtaa (myös ruumiillisen kurittamisen oikeutta) suhteessa muihin talouteensa kuuluneisiin. Huoneentaulun jako määrittäi myös miesten ja naisten elämänpiirit, joista naisten osalle tuli koti ja yksityisyys.¹²⁶

Naisia on pidetty välittäjinä kahden kulttuurimuodon, kansankulttuurin ja sen perinteiden ja toisaalta miesten ylläpitämän sivistyneen kulttuurin välillä. Kansanperinteessä ruumiillisuus vaikutti sukupuolen määrittelyyn: seksuaalisuuden ja hedelmällisyyden kautta naisten elämään sisältyi maagista valtaa, ”väkeä”. Kristinusko puolestaan pohjasi naiskäsityksensä perisyntiin ja naisen (Eevan) pahaan seksuaalisuuteen. Puhdasoppisuuden kaudella 1600-luvulla naisen seksuaalisuus otettiin tarkkailun ja kontrollin kohteeksi. Tähän tähtäsivät mm. siveysnormien kiristyminen ja aiempaa ankarammat rangaistukset seksuaalirikoksista. Etenkin ylemmissä säädyissä juuri naisen siveellisyys muodostui kasvatuksen ihanteeksi.¹²⁷

Lapsuus naisten yhteisössä

Käsitys lapsuudesta oli 1600-luvulla muutosvaiheessa. Yleisesti kasvatuksen tavoitteena oli, että lapset pyrittiin mahdollisimman pian opettamaan osaksi aikuisten maailmaan. Vain nykyisen kehityspsykologian kannalta ns. varhaislapsuus (0-6 vuotta) koettiin varsinaiseksi lapsuudeksi. Muutos merkitsi, että lapsuus alettiin nähdä erillisenä kehitys-

¹²⁴ Stark-Arola 1998, 17-18, 27; Pesonen, 44-45; Helve 1995, 78; Johansson 1997, 68; Nenola 1986, 34, 73-75.

¹²⁵ Naisille ei esimerkiksi miesten tavoin määritelty täysivaltaisuusikää. Pylkkänen 1990, 96.

¹²⁶ Huoneentaulu ja sen määräämät roolit saatettiin esittää myös kuvallisesti. Ajan maalaukseen sisältyneessä tekstissä kuningas lausuu: ”jag styrer eder alla”, piispa sanoo: ”jag lärer alla” ja talonpoika myöntyy ”jag föder alla”. Sisätiloissa istuvan naisen suuhun on asetettu sanat: ”jag kläder alla”. Pleijel 1951, 18-19, 33; Vilkkuna 1996b, 157-159, Aalto S. 1991, 136.

¹²⁷ Aalto 1996, 12-13, 34-36; Apo 1995, 20-23; Bergner 1997, 74; Jarrick 1998, 23-31, 48-56.

vaiheena, jolloin lapset ymmärrettiin viattomiksi, heitä haluttiin suojella ja kasvattaa aikuiselämään kurin, ohjeiden ja yhä enemmän myös koulun avulla. Lisäksi korostettiin, että lapsi oli kasvatettava säätyensä edellyttämään asemaan.¹²⁸

Lasten ja aikuisten maailman eriytymättömyys selittää Agneta Hornin omaelämäkerran tapaa kuvata lapsuutta ja nuoruutta. Omaelämäkerrassa näkökulma on takautuva: lapsuutta kuvaa aikuinen, elämän koettelema leskinainen. Lapsuutensa kuvauksessa Agneta on hyödyntänyt oman muistinsa ohella kollektiivista muistia - sekä mielikuvitustaan. Omien muistikuvien puutteen hän on korvannut uskonnollisella retoriikalla. Tekstiä sävyttävät uskonnolliset fraasit ja rukoukset. Agneta kirjoittaa esimerkiksi usein rukoilleensa Jumalaa: *Anna minun kasvaa jumalanpelossa ja kristillisessä hyveessä kunnioittaen nimeäsi ja ota minut köyhä lapsi iankaikkiseen autuuteesi ja isälliseen huolenpitoosi lapsuuteni ja koko elämäni aikana kaikessa hädässäni, surussani ja onnettomuudessani.*¹²⁹

Omaelämäkerrassaan Agneta Horn esittää itsensä ja menneen elämänsä aikalaisten ihanteiden mukaisena. Puhdasoppisuuden kaudella Jumalan tahdon varaisia olivat niin hallitsijan valta, yhteiskuntajärjestys, käsitys miesten ja naisten asemasta, valtakunnan menestys kuin yksittäisen ihmisen elämänvaiheet. Elämän iloiset puolet ja onni kielivät Jumalan suosiosta, onnettomuudet taas selitettiin Jumalan vihalla.¹³⁰ Hurskautta korostettiin ihanteena lapsuusvuosista saakka, ja tämän käsityksen valossa Agneta Horn kuvaa omaa lapsuuttaan. Omaelämäkerrassa tulevat esille mm. ajan kuvataiteessa esiintyvät asetelmat Jumalan puoleen kääntyvistä lapsista: kuvausten mukaan pieni Agneta pyysi Jumalaa lähettämään enkeleitä suojakseen tai ahdistuksen hetkellä ”kohotti pienet kätensä” ja rukoili Jumalaa.¹³¹

¹²⁸ Aries 1996, 116, 125; Lönnqvist 1992, 27, 64, 107, Englund 1996, 81-83.; Pylkkänen 1992, 103.

Lapsuuden vaiheista kehityspsykologiassa ks. esim. Kuusinen & Korkiakangas 1995, 128-129.

Aries’laista lapsuuden tutkimusta, johon monet myöhemmät tulkinnan pohjautuvat, on arvosteltu siitä, että hänen yläkulttuuriin rajoittuneita ajatuksiaan on liian kevein perustein sovellettu eri paikkoihin, aikoihin ja tilanteisiin. Lapsuuden käsittämistä ovat kuitenkin etupäässä säädelleet paikalliset tekijät.

Ks. Korkiakangas 1996, 44.

¹²⁹ Agneta Horns lefverne, 21. (1631) Myös 1600-luvulla eläneen juutalaisen kauppiasnainen Glikl bas Juba Leibin omaelämäkerta rakentuu sen kirjoittajan ja Jumalan väliselle vuoropuhelulle. Natalie Zemon Davies toteaa Gliklin käyvän ”väittelyä Jumalan kanssa” arvioidessaan elämäänsä ja sen vaiheita. Zemon Davies 1997, 15-17.

¹³⁰ Brandell 1931, 19. Ajan uskonnollisuudesta ks. esim. Englund 1989, 25-48; Vilkuna 1996b, 71-88; Pleijel 1951, 15-42.

¹³¹ Agneta Horns lefverne, 21, 41 (1631, 1635). Vrt. Aries 1996, 118-121.

Agneta Hornin tekstissä näkyy ns. omaelämäkerrallinen aika, jolla tarkoitetaan käsitystä elämän muotoutumisesta ja mahdollisuuksista - kokemusta ajasta ja sen hyvistä sekä huonommista jaksoista.¹³² Agneta Hornin elämän kannalta merkittävä tapahtuma oli hänen äitinsä kuolema vuonna 1631. Kristiina Oxenstierna oli matkustanut Saksaan miehensä Gustaf Hornin luokse Agnetan ja tämän edellisenä vuonna syntyneen veljen Axelin kanssa. Neumarkissa Kristiina Oxenstierna sairastui ruttoon, ja lapset lähetettiin tartunnan pelossa Stettiniin Greger von Winsenin luokse. Pian Gustaf Horn siirsi myös sairaan vaimonsa herra Gregerin pihan huvimajaan, jossa tämä pian menehtyi sairauteen.¹³³ Omaelämäkerrassa onnellinen lapsuus päättyy näin Agnetan ollessa vain vajaa kaksi-vuotias. Agneta Hornin mukaan hänen maailmansa oli äidin kuoleman jälkeen *raskas ja ylenpalttisen vaikea*.¹³⁴

Äidin kuoleman jälkeen isä lähetti Agnetan ja tämän Axel-veljen sukulaisten ja tuttavien hoitoon. Lasten huoltajuus 1600-luvulla oli sopimuksenvaraista. Laissa todettiin, että vaimon kuoltua hänen sukulaisensa olivat holhoojina miehen rinnalla, vaikka isä avioitui uudelleen. Vuosisadan kuluessa isän holhousoikeus lapsiin kuitenkin vahvistui.¹³⁵ Käytännössä lapset saatettiin uskoa myös kaukaisten sukulaisten tai sopivien tuttavien hoitoon. Agneta Hornin kasvatuksesta vastasivat sekä isän että äidin puolen sukulaiset. Tyttölasten kasvatus oli etenkin naispuolisten sukulaisten vastuulla.¹³⁶ Agneta Hornin omaelämäkerta kuvastaa hänen lapsuutensa ja nuoruutensa kasvatusympäristöä: naisten maailmaa ja heidän sosiaalista verkostoaan. Erityisesti tulevat esiin hänen lähellään olleiden naisten - palvelijoiden, lastenpiikojen ja sukulaisten - luonteenpiirteet, joiden arviointia värittävät Agnetan omat kokemukset heidän persoonastaan. Erilaisten tunteiden, kuten surun, ilon, kärsivällisyyden tai vihan, korostaminen on tunnusomaista omaelämäkerran kirjoitustyyli-
le.

Ennen kuolemaansa Agneta Hornin äiti Kristiina Oxenstierna oli vannottanut piikaansa Ingridiä huolehtimaan lapsistaan. Isä Gustaf Horn oli antanut piialle rahaa lasten hoitoa varten. Agneta Hornin omaelämäkerran mukaan piika kuitenkin petti lupauksensa. Lapset näkivät nälkää, ja kevytmielinen piika sekä lapsenpiika löivät ja piiskasivat lapsia, kunnes

¹³² Hyvärinen, Peltonen & Vilkkö 1998, 13.

¹³³ Agneta Horns lefverne, 17-19 (1631).

¹³⁴ Agneta Horns lefverne, 20. (1631)

¹³⁵ Pylkkänen 1990, 97-98.

¹³⁶ Bergner 1997, 88.

he näyttivät *nyljetyiltä oravilta*. Lapset olivat piian hoidossa vuoden 1631 elokuusta lokakuuhun.¹³⁷ Tämän jälkeen Agneta ja Axel Horn noudettiin Stettinistä Wolgastiin heidän setänsä vaimon Ebba Leijonhufvudin luo. Omaelämäkerran mukaan Axel-veli on kuitenkin pahasti nälkiintynyt huonossa hoidossa, ja hän kuoli vain pari viikkoa myöhemmin. Agneta, joka osasi jo kävellä, oli selvinnyt paremmin. Kertomuksensa mukaan hän oli välillä juonut salaa naisten olutta henkensä pitimeksi.¹³⁸ Agneta Horn selittää omaelämäkerrassaan lasten pitkää unohdusta sillä, että sukulaiset pelkäsivät ruttoa, eivätkä tartunnan pelossa uskaltaneet noutaa lapsia aiemmin.

Ebba Leijonhufvud oli Agneta Hornin silmissä ankara kasvattaja. Niistä *kahdesta vuodesta ja kuudesta päivästä*, jotka Agneta Horn vietti Ebba-rouvan hoidossa, ei Hornin mukaan yksikään päivä mennyt ohitse ilman, ettei Ebba-rouva olisi piiskannut häntä.¹³⁹ Ajan kasvatuksessa korostettiin lasten tottelevaisuutta, ja lasten kurittaminen ja rangaistukset olivat yleisiä. Kolmisäätyopin mukaan isännällä oli oikeus kurittaa talonväkeään, mutta naisetkin saattoivat rangaista alempiaan - palvelusväkeä ja lapsia. Kuritusoikeus oli myös perheen ulkopuolisilla lapsen huoltajilla. Kohtuullisen väkivallan käyttöä ei paheksuttu, vaan sitä pidettiin luonnollisena osana kasvatusta. Sen sijaan ylettömään kurittamiseen ulkopuoliset saattoivat puuttua.¹⁴⁰ Esimerkiksi vuonna 1632 Agneta Horn oli seurannut Ebba-rouvaa Berliiniin kuningatar Maria Eleonoran hoviin. Omaelämäkerran mukaan hovin väki oli estänyt Ebba Leijonhufvudia kurittamasta Agnetaa.¹⁴¹

Agneta Horn muutti Saksasta Ruotsiin vuonna 1633. Ebba Leijonhufvudin mies Klas Horn oli kuollut edellisenä vuonna, ja leskeytynyt rouva Ebba palasi miehensä ruumiin kanssa kotimaahansa. Upsalassa hautajaisissa Agneta Horn tapasi äidinäitinsä Anna Åkesdotterin. Ebba Leijonhufvudin sairastuttua pian tämän jälkeen Agneta Horn siirtyi isoäidin hoitoon. Anna Åkesdotter halusi lapsenlapsensa luokseen muistoksi menettämästään tyttärestään.¹⁴² Lapsenlapsilla oli ihmisille suuri merkitys: he olivat osoitus suvun voimasta ja jatkuvuudesta. Lapsenlapsia ristittiin vanhempien sukulaisten, etenkin isovanhempien, mukaan siinä toivossa, että näiden hyvät ominaisuudet siirtyisivät nimen

¹³⁷ Agneta Horns lefverne, 22-25. (1631)

¹³⁸ Agneta Horns lefverne, 24-26 (1631).

¹³⁹ Agneta Horns lefverne, 27 (1631).

¹⁴⁰ Englund 1996, 83-84, 248; Nygård 1989, 38, 111-112.

¹⁴¹ Agneta Horns lefverne, 29-30 (1632).

¹⁴² Agneta Horns lefverne 33-34 (1633).

mukana lapsiin.¹⁴³ Agnetan Axel-velikin lienee nimetty kuuluisan isoisänsä mukaan.

Agneta Hornin lapsuutta ja nuoruutta leimasivat kiistat Ebba-rouvan ja isoäidin välillä. Hän viettikin vaihtelevasti aikaa molempien hoidossa. Ebba Leijonhufvudiin verrattuna Agneta Hornin kuvaukset isoäidistään olivat lämpimiä. Lapsuuden ja nuoruuden aikana suhteet isoäitiin muodostuivat läheisiksi. Elämä isoäidin taloudessa oli onnellisempaa kuin Ebba-rouvan luona, muttei täysin ongelmattonta. Omaelämäkerran mukaan isoäiti oli sairas ja vanha ja hänellä oli suuri talous hoidettavanaan, eikä hän ehtinyt paneutua lasten hoitoon, joka jäi muun talonväen vastuulle. Merkintöjen mukaan talonväki, johon kuului mm. äidin sisar Karin, laiminlöi Agnetan hoidon, ja hän kirjoittaa kulkeneensa karkeissa ja huonoissa vanhoissa vaatteissa *kuin olisin ollut köyhän miehen tytär*. Talonväen käytöksessä näkyi ajan sukupuolten arvostus: Axel-veljen olisi suotu mieluummin jääneen eloon kuin tyttären, *joka ei ollut kaunis eikä kelvollinen mihinkään*.¹⁴⁴

Agneta Hornin kohtelu lapsuudessa ei jälkikäteen vastannut hänen sääty- ja kasvatuserityksiään.¹⁴⁵ Omaelämäkerrassa korostuukin epäoikeudenmukaisuuden kokemus: rakkaudettomuus ja laiminlyönti. Tyttölapsi ei saanut osakseen poikaperillisen kaltaista kasvatusta ja kohtelua. Mikä sai Agneta Hornin arvostelemaan kasvattajiensa toimintaa?¹⁴⁶ Säädyssä alemmien, kuten palvelijoiden ja lastenpiian, arvostelu perustui patriarkalismiin. Isoäidin kasvatustoiminnan heikkoutta selittivät hänen ”vanhuutensa ja sairautensa” ja toisaalta taloudenhoidon suuret velvoitteet. Sen sijaan esimerkiksi muihin naissukulaisiin kielteistä suhtautumista on vaikeampi perustella. Omaelämäkerran mukaan naisten välisissä suhteissa korostuivat inhimilliset tunteet: ylpeys, viha, kateus ja eripura. Naisten tunteet heijastuivat suhtautumisessa lapsiin, jotka esimerkiksi orvon tai tytäripuolen asemassa joutuivat tunteenpurkausten kohteeksi ja oman perheen edun vaalimisen takia laiminlyödyiksi. Agneta Hornin omaelämäkerran voikin ajatella ainakin osaltaan kuvastavan

¹⁴³ Vilkuna A. 1989, 118-119.

¹⁴⁴ Agneta Horns lefverne, 35-41 (1633-1637).

¹⁴⁵ Eva Österbergin mukaan Agneta Hornin omaelämäkerta kuvaa sääty-yhteiskuntaa kahdella tasolla. Toisaalta kyse oli sosiaalisen elämän kuvauksesta, toisaalta Hornin tavasta esittää menneisyytensä ja elämänvaiheensa oikeaksi kokemansa eettisen käytöksen mukaisena ihanteena. Österbergin mukaan esimerkiksi palvelusväen ja aateliston, ylhäisen ja alhaisen erottelu peilaa ajan hovikulttuurin arvoja ja erottautumishalua. Österberg 1985, 15-16.

¹⁴⁶ Magnus von Platen on pitänyt keskeisenä selittäjänä Hornin kirjoitustyyliä hänen nuorta ikäänsä, mikäli Agneta Horn kirjoitti merkintöjään jo kihlausaikanaan vuosina 1647-1648. Hänen mukaansa osa merkinnöistä oli mielikuvituksen tuotetta ja niiden tarkoituksena oli vain kostaa ilkeille sukulaisille. Lisäksi von Platen korostaa Hornin ”neuroottisuutta” ja äidittömyyden kokemuksen merkitystä hänen uhmakkuuteen ja itsekkyyteen taipuvaiselle luonteelleen. Platen 1959, 17, 20, 30-33. Platen ei kuitenkaan huomioi ajan käyttäytymistapoja tai normien merkitystä ihmisten välisille suhteille.

naisyhteisöjen sosiaalisia suhteita, jotka useinkaan eivät käy ilmi lähteissä. Vaikka hän saattoi värittää kirjoitustaan mielikuvituksella, pohjautui sekin ympäröivään todellisuuteen.

Avioliitto - neidon elämäntavoite

Tyttö- ja poikalasten kasvattaminen eriytyi murrosiän kynnyksellä. Kun pojat Petrus Magni Gylleniuksen tavoin lähetettiin kouluun, tyttöjen kasvatusta jatkui kotona. Tytöille opetettiin käytännön taitoja, joita olivat mm. tärkeät taloustyöt, joiden osaaminen oli naisten velvollisuus yhteiskunnallisesta asemasta riippumatta. Toisaalta kasvatuksessa oli kyse arvojen välittämisestä. Naisten elämässä korostui siveellisyys, ylempien ja vanhempien kunnioittaminen sekä velvollisuus huolehtia miesten hyvinvoinnista. Käytännössä tämä tarkoitti juuri järkevää, säästävää ja ahkeraa taloudesta ja perheestä huolehtimista.¹⁴⁷ Kasvatuksen tavoitteena oli, että tyttö oli teini-ikänsä mennessä oppinut aviovaimolta vaaditut taidot. Nuoruutta ylipäättään ei käsitetty erilliseksi ikäjaksoksi: käytännössä sen muodosti aika lapsuuden loppumisen ja avioliiton solmimisen välillä. Yhtenä aikuisuuden rajamerkinä pidettiin ensimmäistä ehtoollista, joka yleensä tapahtui 13-14 vuoden iässä. Agneta Horn oli nauttinut ensimmäisen ehtoollisensa vuonna 1642.¹⁴⁸

Samana vuonna Agneta Hornin isä kenttämarsalkka Gustaf Horn oli palannut Ruotsiin kahdeksan Saksassa viettämänsä vankeusvuoden jälkeen. Vangiksi hän oli jäänyt vuonna 1634 hävityn Nördlingenin taistelun seurauksena. Agneta Horn ei ollut tavannut isäänsä 11 vuoteen. He olivat kuitenkin olleet kirjeitse yhteydessä toisiinsa. Seuraavana vuonna paluunsa jälkeen Gustaf Horn avioitui Sigrid Bielken kanssa.¹⁴⁹ Tämän jälkeen Agneta Hornin elämä sitoutui isän ja äitipuolen perheen elämään.

Kasvamiseen ja aikuistumiseen sisältyi ahdistusta ja ristiriitoja ihmisten välillä. Agneta Hornin kohdalla nuoruuteen kuulunut itsetunnon heikkous ja identiteetin rakentamisen ongelmat ilmenivät perhe-elämässä ja ihmissuhteissa. Kasvatuksen sisältyi pakottamista ja epäonnistumisen kokemuksia. Agneta Horn oli esimerkiksi saanut selkäänsä tätinsä mielestä kelvottoman käsityön takia. Omaelämäkerrassaan Agneta Horn kirjoittaa myös, kuinka hän isänsä uuden avioliiton myötä oli pitkään murheellinen ja ahdistunut. Syyksi

¹⁴⁷ Bergner 1997, 80-85, 93-98; Samuelson 291-292.

¹⁴⁸ Leijonhufvud 1910, 176; Gaunt 1996, 23-25; Gelis 1986, 313; Bergner 1997, 85.

¹⁴⁹ Agneta Horns lefverne, 48-53 (1642); Englund 1996, 344.

hän esitti surun nähdä toinen nainen äitinsä paikalla. Isänsä ja äitipuolensa luona Tukholmassa hän itki usein ja kärsi yksinäisyydestä: *Minulla ei ollut ketään kenelle purkaa huoliani, vain Jumala, jolta sain kärsivällisyyttä.*¹⁵⁰ Riitoja syntyi äitipuolen ja Ebba Leijonhufvudin kanssa. Vuonna 1644 erään riidan seurauksena Agneta Horn oli osoittanut *hullua käytöstä* ja karannut kotoaan, koska rouva Ebba oli nimittänyt häntä mm. typeräksi aasiksi.¹⁵¹

Naisten ja miesten elämänpiirit olivat erillään, ja omaelämäkerrassa kuvaukset miehistä jäivät varsin pinnallisiksi. Pikkulapset saattoivat kuitenkin melko vapaasti olla eri sukupuolta olevien ihmisten seurassa. Lapsuusaikanaan Saksassa Agneta Horn oli tavannut jo vuonna 1632 kuolleen setänsä Klas Hornin. Hänen muistikuvansa sedästä oli, että läsnäollessaan Klas Horn ei sallinut Agnetaa rangaistavan. Halutessaan miehet saattoivat näin puuttua tyttöjen kasvatukseen, mihin patriarkaalinen ajattelu antoi heille oikeutuksen.¹⁵² Äidin puolen sukunsa miehiä Agneta Horn tapasi isoäitinsä luona. Isoisä valtakunnankansleri Axel Oxenstierna palasi vuonna 1636 kotiin Tukholmaan Saksasta, jossa hän oli ollut Ruotsin armeijan johtajana kuningas Kustaa II Aadolfin kuoleman jälkeen. Agneta Hornin mukaan isoisän läsnäollessa *ei ollut tietoaakaan pahoista päivistä.*¹⁵³ Isovanhempien luona hän oli tutustunut myös enoihinsa Johan ja Erik Oxenstiernaan.¹⁵⁴ Nuoruudessa sukupuoli- ja merkitys korostui, mikä muutti suhtautumista vastakkaiseen sukupuoleen. Nuorten naisten kanssakäyminen miesten kanssa kanavoitui tämän jälkeen kulttuurillisesti vakiintuneisiin käyttäytymiskaavoihin.

Vuonna 1643 perheen ja Agneta Hornin tahdot joutuivat vastakkain avioliittotarjouksessa. Gustaf Horn olisi suonut tyttärensä myöntyvän Erik Sparren esittämään kosintaan. Kosija ei kuitenkaan vastannut Agneta Hornin kuvitelmaa kunnollisesta aviomiehestä. 16-vuotiaana hän uskoi jo itse olevansa kypsä määrittelemään, mitä rakkaus oli, ja ajatteli: *haluan uljaan sotilaan, en sellaista kuin hän.*¹⁵⁵ Ajan mieskäsitettä sävytti sotaisuus.

¹⁵⁰ Isän avioliittoa oli edeltänyt kiistoja Agnetan ja Ebba-rouvan välillä. Agneta oli tehnyt tyhjäksi Ebban suunnitelmat naittaa Gustaf Horn hänen omalle mielitietylleen. Agneta Horns lefverne, 55-59 (1643).

¹⁵¹ Agneta Horns lefverne, 40, 62-67 (1635, 1644).

¹⁵² Agneta Horns lefverne, 27-28 (1631).

¹⁵³ Agneta Horns lefverne, 41 (1631). Axel Oxenstiernasta ks. Elgenstierna 1930, 606; Karonen 1999a, 224.

¹⁵⁴ Agneta Horns lefverne, 40, 75-76 (1635, 1645); Elgenstierna 1930, 608.

¹⁵⁵ Agneta Horns lefverne, 67-68, 76-80 (1644, 1645). Magnus von Platen huomauttaa, ettei Sparre ehken alkujaan ollut Agneta Hornille täysin vastenmielinen, mutta suhtautuminen kosijaan muuttui. Platenin mukaan Horn on saattanut jälkikäteen muokata mieleisekseen kosintakuvaustaan. Platen 1959, 21-23.

Aatelismiehet muodostivat ajan näkemyksen mukaan suurvaltasotia käyvän Ruotsin yhteiskunnan selkärangan. Ammatikseen he saattoivat tarttua kynään tai miekkaan - eli työskennellä virkamiehenä tai sotilaana.¹⁵⁶ Tämä merkitsi sitä, että miehet olivat pitkiä aikoja pois kotoa sodissa ja virkatehtävissä.

Ylhäissäätyisten naisten elämään sisältyi myös miehisiä ja sotilaallisia ihanteita. Esimerkiksi kuningatar Kristiinan koulutus, josta Axel Oxenstierna oli osaltaan huolehtinut Kustaa II Aadolfin kuoleman jälkeen, sisälsi miehisiä taitoja, kuten politiikkaa, valtioppia, sota-taitoa ja historiaa.¹⁵⁷ Nimenomaan tyttölapsen hyväpääisyys oli ihailun aihe aikakaudella. Tämä nosti naisten sivistystasoa, ja noin puolet ylimpien säätyjen naisista osasi lukea. Oppineisuus yhdistyi kristillisyyteen ja hurskaaseen elämään, mutta myös tarkempaan taloudenhoitoon.¹⁵⁸ Agneta Horn ei kuitenkaan mainitse, keneltä hän sai kirjallisen opetuksensa. Opettivatko naiset toisiaan vai opittiinko taito miehiltä? Verrattuna Petrus Magni Gylleniuksen kuvauksiin luku- ja kirjoitustaidon oppimisella ei ollut Agneta Hornille vastaavaa erityistä merkitystä. Tämä lienee johtunut taidon yleisyydestä hänen lähipiirissään.

Perheen seuratessa Gustaf Hornia Etelä-Ruotsiin Tanskan sodan aikaan vuonna 1644 Agneta Horn oli tutustunut sotilaselämään ja sen todellisuuteen: ampumiseen, rummutukseen ja muuhun meluun.¹⁵⁹ Sota saattoi olla elämäntapa myös naisille, sillä monet naiset seurasivat miehiään sotiin eri puolille Eurooppaa. Sota oli ajan elinkeino, mikä merkitsi, että koko sotilaiden elämäntapa yksityistä perhe-elämää myöten rakentui sotimisen ympärille.¹⁶⁰ Sotatantereilla eläneiden naisten joukkoon kuului myös Agneta Hornin äiti Kristina Oxenstierna.

Sotilasuran arvostus ja ihannointi vaikutti myös Agneta Hornin avioliiton solmimiseen. Vuonna 1643 hän oli ensi kerran kohdannut tulevan miehensä Lars Cruusin. Mies oli suomalaissukuisen valtioneuvos Jesper Mattssonin poika, joka oli opiskellut Upsalassa ja

Agneta Hornin omapäisyys avioliittotarjouksessa vaikuttaa aateliston yleisiin sukujen välisiin avioliittojärjestelyihin nähden erikoiselta.

¹⁵⁶ Englund 1989, 29-30.

¹⁵⁷ Oxenstiernan mukaan Kristiina ei vastannut käsitystä tavallisesta naisesta: ”tämä ei ole kuin naishenkilö, vaan rohkea ja hyväpäinen”. Englund 1996, 372-375.

¹⁵⁸ Bergner 1997, 86-87.

¹⁵⁹ Agneta Horns lefverne, 69-71 (1644).

¹⁶⁰ Englund 1998, 53-55; Österberg 1985, 15.

täydentänyt opintonsa säädyn nuorukaisille tunnusomaisella opintomatalla, peregrinaatioilla, ulkomaille.¹⁶¹ Agneta Hornin tavatessaan hän oli juuri palannut Ruotsiin. Agnetaa kahdeksan vuotta vanhempi Cruus pyrki sotilasuralle, ja vielä samana vuonna hän lähti armeijan mukana Saksaan. Palattuaan jälleen kotimaahansa vuonna 1645 Cruus tuli tapaamaan Agnetaa ja vakuutti rakkauttaan.¹⁶²

Ajan näkemys rakkaudesta ilmaistaan retorisesti ”täydellisenä ystävytenä” miehen ja naisen välillä. Rakkautta aviopuolisoiden välillä ei pidetty välttämättömänä, vaan perhe oli ennen kaikkea taloudellinen yksikkö. Varsinkin yläluokan keskuudessa romanttisen rakkauden ihanne alkoi kuitenkin vahvistua.¹⁶³ Agneta Hornin käsitys rakkaudesta myötäili uskonnollisia ja yhteiskunnallisia ihanteita. Omien sanojensa mukaan hän oli onnellinen, jos kahden ihmisen välillä vallitsisi vilpiton rakkaus ja he olisivat luvanneet rakastaa toisiaan niin rikkaudessa kuin köyhyydessäkin: *vaikka viinin sijaan olisi välillä juotavana vain vettä*. Agneta Horn myöntyi siihen, että miehen tahto kävi hänen omansa ylitse. *Päättän, että tanssin hänen pillinsä mukaan*, hän vakuutti avioitumista epäilevälle isoäidilleen.¹⁶⁴

Agneta Horn ja Lars Cruus menivät salakihloihin helmikuussa vuonna 1647. Varsinaisen julkisen kosinnan Lars Cruus esitti saman vuoden helluntaina. Gustaf Horn, joka oli vastentahtoisesti jättänyt esikoistyttärensä isovanhempien luokse, oli edellisenä vuonna muuttanut perheensä kanssa Riikaan, joten vastausta kosintakirjeeseen jouduttiin odottamaan. Tällä välin Cruusin puhemies neuvotteli asiasta lähimmän läsnäolevan miessukulaisen, isoisä Axel Oxenstiernan kanssa.¹⁶⁵ Kosinnan jälkeen Lars Cruus vietti paljon aikaa Oxenstiernojen suvun seurassa heidän kartanossaan Tidössä, jossa he asuivat kesät.¹⁶⁶ Tidössä isoäiti pyysi Agnetaa nukkumaan kanssaan samassa kammarissa, eikä yhdessä

¹⁶¹ Vuonna 1620 annetun plakaatin perusteella aatelisnuorukaisilla oli oikeus vapaisiin peregrinaatioihin, joiden toivottiin nostavan aatelisten opillista tasoa. Peregrinaatioiden merkitystä siviili- ja sotilasuralle tähdensi etenkin Axel Oxenstierna. Lars Cruus vieraili peregrinaationsa aikana mm. Leidenin yliopistossa Hollannissa ja lisäksi hän kierteli Ranskassa, Englannissa, Italiassa, Sveitsissä ja Tanskassa. Leijonhufvud 1910, 178-179. Yleisesti peregrinaatioista ks. Nuorteva 1997, 382-437.

¹⁶² Agneta Horns lefverne, 106-108 (1646); Leijonhufvud 1910, 178-181.

¹⁶³ Englund 1996, 560-562.

¹⁶⁴ Agneta Horns lefverne, 99-100, 113-114 (1646, 1647). Katekismus kehotti vaimoja olemaan miehilleen alamaiset, sillä ”mies on vaimon pää, niin kuin myös Kristus on seurakunnan pää”. Aviomiehiä se neuvoi ”elämään taidollisesti kukin vaimonsa kanssa niin kuin heikomman astian kanssa” ja osoittamaan heille kunnioitusta. Lutherin Vähä- ja isokatekismus (1984), 45, 51.

¹⁶⁵ Agneta Horns lefverne, 104-105, 108-111 (1646, 1647).

¹⁶⁶ Axel Oxenstierna oli saanut Tidön kartanon haltuunsa avioliittonsa kautta ja rakennuttanut vanhan keskiaikaisen kivitalon tilalle ajan uusimpia suuntauksia myötäilleen barokkilinnan. Linnan rakennustyöt oli saatu päätökseen vain muutamaa vuotta aikaisemmin. Söderberg 1969, 381-385.

Cruusin kanssa. Agneta Hornin mukaan isoäidin epäilyt olivat *turhia ajatuksia, jotka eivät koskaan tulleet mieleemme, koska olimme rehellisiä*. Myös Cruus koki tulleen loukatuksi kunniallisiin aikeisiinsa ja rakkautensa ylevyyteen kohdistuneista epäilyistä. Avioliiton solmimisessa säädyllisyys ja siveellisyys olivat tärkeitä määrittäjiä.¹⁶⁷

Gustaf Hornin myönteinen vastaus Cruusin kosintaan tuli Liivinmaalta 18. päivänä elokuuta vuonna 1647. Virallisesti kihlaus julkistettiin kahta päivää myöhemmin Tidössä. Agneta Hornin ja Lars Cruusin häitä vietettiin vuoden 1648 juhannuksena Tukholmassa. Vihkimisellä oli kiire, koska Cruus oli lähdössä sotaan Keski-Eurooppaan. Äitinsä tavoin Agneta Horn halusi seurata miehensä mukana sodissa, vaikka isä Gustaf Horn vastusti vain 19-vuotiaan Agnetan mukaanlähtöä.¹⁶⁸

Avioliitto ja elämä armeijan ja miehen mukana oli suuri muutos Agneta Hornin elämässä. Elämänmuutos ja mukautuminen aviomiehen päätäntävällän alle näkyvät myös omaelämäkerran merkinnöissä, jotka alkavat käsitellä paljolti miehen elämää ja hänen toimintaansa. Agneta Horn kuvaa mm. armeijan liikkumista, matkustusoloja ja miehensä työtehtäviä. Kuvaukset hänen omasta elämästään vähenevät, ja ylipäättään merkinnät niukkenevat vuosi vuodelta. Naisen elämä sotilaan rinnalla oli raskasta. Monet raskaudet ja sairastelut kuluttivat Agnetan Horninkin voimia. Aluksi hänellä oli ylhäisaatelin kasvattina myös vaikeuksia tottua vaatimattomampaan elämään. Pian avioitumisensa jälkeen Agneta Horn ja Lars Cruus olivat esimerkiksi yöpyneet Saksassa Drömlingenin kestikievarissa, jossa Agneta oli kauhistellut isännän moukkamaista käytöstä. Isäntä oli itse istunut talon kunnia paikalle ja kehottanut ylhäissäätyistä Agneta Hornia istumaan kauemmalle penkille. Tarjoamistaan saksanpähkinöistä ja omenoista isäntä oli itse syönyt parhaat palat. Lars Cruusia vaimon tottumattomuus rahvaan tapoihin oli huvittanut.¹⁶⁹

Kahdeksan aviovuoden aikana Agneta Hornille ja Lars Cruusille syntyi neljä lasta. Lars Cruus kuitenkin menehtyi yllättäen Varsovan lähellä kuumesairauteen keväällä vuonna 1656. Miehensä kuoleman jälkeen Agneta Horn palasi Ruotsiin eikä koskaan avioitunut uudelleen. Agneta Horn kuoli 42-vuotiaana vuonna 1672.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Agneta Horns lefverne, 110-111 (1647); Gaunt 1996, 34. Aatelin elämäntavassa ei tunnettu rahvaalle ominaista yöstelykäytäntöä.

¹⁶⁸ Agneta Horns lefverne, 113-116; 118-119 (1647, 1648): Elgenstierna 1926, 133.

¹⁶⁹ Agneta Horns lefverne, 126 (1646).

¹⁷⁰ Fries 1910, 153-155, 167; Söderberg 1967, 218.

Pohdittaessa syitä omaelämäkerran kirjoittamiselle Agneta Hornin nuoruus, avioliitto ja leskeytyminen ovat keskeisiä. Etenkin omaelämäkerran alkupuolen sukulaisia arvosteleva ja uhmakaskin tyyli selittyy ainakin osaltaan, mikäli perheessään yksinäisyydestä ja ulkopuolisuudesta kärsinyt Agneta Horn kirjoitti lapsuus- ja nuoruusvuosia kuvanneet merkintänsä päiväkirjanomaisesti jo nuoruudessaan, mahdollisesti vuosina 1647-1648. Tapahtumien ajankohtaisuuden voisi näin ajatella lisänneen kirjoituksen tunteikkautta. Avioliitto muutti omaelämäkerran sävyä. Ajan naisten omaelämäkerralliselle kirjallisuudelle oli tyypillistä, että kirjoitukset keskittyivät rakastettuihin aviomiehiin, ja niiden sävy saattoi olla perin ihaileva. Kun monet Agneta Hornin kansainvälisistä kanssasisarista kirjoittivat koko elämäkerran miehestään, myös Agneta laati lyhyen selostuksen, personalian, *rakkaan, edesmenneen puolionsa* elämänvaiheista.¹⁷¹ Yksi syy omaelämäkerran kirjoittamiselle on saattanut olla myös monien ajan suurmiesten muistelmien lailla halu kertoa jälkipolville omasta ja rakastetun aviomiehen tai peräti myös menneiden sukupolvien elämästä ja elämäntyöstä.¹⁷²

¹⁷¹ Agneta Horn: Beskrivning över min vandringstid, 109-113; Jelinek 1986, 26-27.

¹⁷² Ks. Jelinek 1986, 26; Zemon Davies 1997, 31. Agneta Hornin perhepiirissä ainakin isoisä Axel Oxenstiernan kirjoitusharrastus oli vahva, ja myös eno Johan Oxenstiernan tiedetään kirjoittaneen muistelmia. Ks. Söderberg 1969, 382.

YLHÄISIÄ JA ALAMAISIA: SUURVALTA-AJAN AIKUISELÄMÄÄ

Ihmisen kehitys oli koko elämäkaaren kestävä prosessi. Kaikissa ikävaiheissa, myös aikuisuudessa, ihminen etsi identiteettiään: suhteutti käsitystä itsestään ympäristöönsä. Identiteetti ei ollut luonteeltaan pysyvä, vaan se muuttui eri elämäntilanteiden myötä. Aikuisikään kuuluivat mm. perhe-elämä, lasten syntymien ja kasvaminen, työuran luominen ja yhteiskunnalliseen elämään täysivaltaisena osallistuminen sekä niiden mukanaan tuoma vastuu. Ympäristön sääntöjen, normien ja käyttäytymistapojen sisäistäminen osaksi itseä ja omaa toimintaa merkitsi, että aikuisuudessa ”juurruttiin” omaan sisäisyyteen ja yhteiskuntaan. Aikuisiässä ihmisen itsetuntemus, tietoisuus omista mahdollisuuksista ja kyvyistä sekä heikkouksista, kasvoi. Toisaalta omaa elämää, tehtyjä valintoja ja saavutuksia saatettiin arvioida ajoittain uudelleen erilaisissa aikuisuuden siirtymäjaksoissa ja niihin liittyneissä kriiseistä. Aikuisuus sisälsi näin myös mahdollisuuden muutokseen ja irtautumiseen lapsuuden ja nuoruuden käyttäytymismalleista.¹⁷³

Viiipurin läänin maaherra Johan Rosenhane

Maaherra päiväkirjan kirjoittajana

Johan Rosenhane syntyi Torpissa Husby-Oppundan pitäjässä Södermanlannin läänissä vuonna 1611. Hän oli Nyköpingin linnan ja läänin käskynhaltijan Johan Rosenhane vanhemman (1571-1624) kolmesta pojasta keskimäinen. Aluksi poikia opetti aatelissädylle tunnusomaisesti kotiopettaja, mutta vuonna 1620 Johan Rosenhane lähetettiin yhdessä vanhemman veljensä Scheringin (1609-1663) kanssa Strängnäsiin katedraaliskouluun. Scheringin kuvauksen mukaan veli oli kouluaikana ”luonteeltaan heikko, sairaalloinen eikä kovin lahjakas”. Vuonna 1624 Johan Rosenhane aloitti veljensä kanssa opintonsa Upsalan yliopistossa, joka oli noussut kotimaassa aatelin akateemisista koulutuspaikoista suosituimmaksi. Kun Schering lopetti opintonsa vuonna 1628, Johanin seuraksi tuli Gustaf (1619-1681), nuorin veljeksistä.¹⁷⁴

Opintonsa Johan Rosenhane sai päätökseen Upsalassa vuonna 1630. Seuraavana vuonna hän lähti kuusi vuotta kestäneelle opintomatalle Hollantiin, Ranskaan, Englantiin ja Saksaan. Aatelinuorukaisten koulutukseen kuuluneet opintomatkat olivat tyyliältään

¹⁷³ Kuusinen & Korkiakangas 1995, 124-136; Dunderfelt 1997, 105-106, 112-118, 127-129; Ruoppila 1995a, 290-296.

¹⁷⁴ Nuorteva 1997, 387; Biografiskt Lexicon öfver Namnkunnige Svenska män 1846, 218-219, 227; Elgenstierna 1931, 482, 485; Toivanen 1991, 64-65; Jansson 1995, 3-9; Toivanen 1999, 13.

kiertomatkoja, joiden tarkoituksena oli tutustua eri maiden kieliin, tapoihin, oloihin, sivistyslaitoksiin, hoveihin ja kulttuurin merkkikohteisiin.¹⁷⁵ Aatelisnuorukaisten kasvatukseen alkoivat 1600-luvulla vaikuttaa yhä enemmän kansainväliset ihanteet. Koulutuksessa korostui vieraiden kielten osaaminen ja vieraiden maiden ja kulttuurien tunteminen, mihin vaikuttivat mm. kansainväliset suursodat, joihin ruotsalaiset osallistuivat eri puolilla Eurooppaa. Vuonna 1637 Rosenhane nimitettiin veljensä Scheringin suhteiden kautta pfaltzkreivi Carl Gustavin hovimestariksi. Hänen seurassaan Rosenhane pääsi toiselle pitkälle ulkomaanmatkalle, joka suuntautui taas Saksaan, Hollantiin, Ranskaan ja Englantiin sekä lisäksi Tanskaan ja Sveitsiin vuosina 1638-40. Matkalla kreiville opetettiin mm. valtio-oppia, oikeudenkäyttöä, sotataitoja, merenkulkua, kauppaa, finanssiasioita, teologiaa, politiikkaa, historiaa, linnoitustaitoa, ratsastusta, tanssia, miekkailua ja kieliä. Osan opista lienee omaksunut myös Johan Rosenhane. Klassisen sivistyksen hankkimisen rinnalla korostettiin käytännöllisempiä taitoja, sillä opiskelun tavoitteena oli pätevien virkamiesten ja sotilaiden kouluttaminen.¹⁷⁶

Opintomatkojensa jälkeen Johan Rosenhane anoi tuloksetta lukuisia virkoja. Schering Rosenhanen lähdettyä Münsteriin Ruotsin lähettilääksi vuonna 1643 Johan-veli nimitettiin hänen sijaisekseen Itä-Göötanmaan varamaaherraksi. Vuonna 1644 Johan Rosenhane avioitui Brita Ribbingin kanssa, jonka suotuisat sukulaissuhteet osoittautuivat hänen uralleen hyödyllisiksi. Rosenhane nimitettiin vuonna 1645 Tukholman linnan alipäälliköksi, mutta jo samana vuonna hän siirtyi Suomeen Viipurin läänin maaherraksi. Hänen lankonsa Karl Mörner oli toiminut virassa vuosina 1641-1644, ja uusi virkapaikka hankittiin vaimon sukulaisten tuella. Vuonna 1654 Rosenhane aateloitiin ja hän sai samaan aikaan veljensä Gustafin kanssa vapaaherran arvon. Suomessa hän oli vuoteen 1655 saakka, jonka jälkeen hän siirtyi uudelleen Itä-Göötanmaan maaherraksi. Valtioneuvostoon Rosenhane nimitettiin vuonna 1658 ja Svean hovioikeuden hovineuvostoon vielä samana vuonna. Johan Rosenhane kuoli vuonna 1661.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Nuorteva 1997, 327. Ulkomaanmatkojen merkitystä aatelisnuorukaisten kasvatuksessa korostettiin jo 1500-luvulta alkaen renessanssin ja humanismin mukaisessa ihanteessa. Erimerkiksi kirjassaan *Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk* Per Brahe jaotteli 1580-luvulla aateliskasvatuksen ikävuosien mukaan. 12-vuotiaaksi saakka opetus koostui lukemisesta, kirjoittamisesta ja katekismuksesta. 18-ikävuoteen saakka kasvatukseen kuuluivat etenkin latinan kielen ja antiikin mestariteosten opiskelu sekä ruumiillisia harjoituksia ja esim. musiikkia. 18-20 -vuotiaana oli ulkomaisten opintomatkojen vuoro ennen sotilas- tai siviilihallinnon viran hankkimista. Granlund 1971, XVI-XVII. Ks. *Oeconomia*, 8-48.

¹⁷⁶ Kunnollisen aateliskoulutuksen hankkiminen asiaan kuuluvine seremonioineen ja matkoineen vaati varallisuutta, mikä käytännössä rajoitti perinpohjaisesti opiskelleiden aatelisten osuuden vaan ylimpään ja vauraimpaan osaan säätyä. Brandell 1931, 459-460; Nuorteva 1997, 393; Englund 1989, 30.

¹⁷⁷ *Biografiskt Lexicon öfwer Namnkunnige Svenska män* 1846, 218-219, 227.; Elgenstierna 1931, 485; Toivanen 1991, 64-65.; Jansson 1995, 3-9; Toivanen 1999, 13. Rosenhanen virkanimityksestä ks. Lehtinen 1961, 256-257; Toivanen 1979, 55.

Syntyperänsä perusteella Rosenhane kuului ajan ruotsalaiseen ylhäisaatelistoon. Pohjan hänen ajattelu- ja toimintatavalleen sekä maailmankuvalleen muodosti suurvalta-ajan hierarkkinen yhteiskuntakäsitys ja kasvatuksessa omaksuttu ”aatelinen ideologia”¹⁷⁸. Kolmisäätyopin rinnalla yhteiskunta oli jaettu neljään Jumalan asettamaan valtiosäätyyn: aatelistoon, papistoon, porvaristoon ja talonpoikiin. Jokaisella säädyllä oli omat privilegionsa ja määritelty tehtävänsä kokonaisuuden osana. Ajatusmallissa aatelisto muodosti yhteiskunnan koossa pitävän selkärangan hallitessaan ja puolustaessaan maata, kansaa, lakeja ja oikeutta. Käytännössä aatelisten hallussa olivat valtakunnan ylimmät sotilas- ja siviilivirat.¹⁷⁹

Johan Rosenhanen nimittäminen Viipurin maaherraksi vuonna 1645 liittyi valtakunnan hallinnon keskittämisyrittämyksiin: valtakunnan itärajan vartijaksi haluttiin keskusvallalle uskollinen mies. Viipurin kaupungin ja sen linnan sotilaallisen aseman merkitys väheni 1600-luvulla. Muutaman tuhannen asukkaan kaupungin merkitys kauppapaikkana sen sijaan oli nousussa. Ydinaineksen kaupungissa muodosti porvaristo, joka koostui sekä ruotsalaisista, suomalaisista ja saksalaisista kaupanharjoittajista: valtaporvareista sekä vähäisemmistä kauppiaista että käsityöläisistä. Kaupungin sosiaalisessa hierarkiassa maaherra ja muut kruunun virkamiehet muodostivat muiden aatelisten, pappien, opettajien ja upseerien kera ylimmän kerrostuman.¹⁸⁰

Viipurin lääni oli perustettu vuonna 1641 samoin kuin jo kymmenen vuoden perästä lakkautettu Savonlinnan lääni. Vuonna 1635 säädetyssä maaherran ohjeessa todettiin, että maaherra oli läänissä ylin hallintomies, ”kuninkaan sijainen”. Maaherran apuna olivat lääninhallituksen lääninkanslia ja -konttori sekä virkamiehistä etenkin sihteeri ja kirjanpitäjä. Varsinkin sihteerin, jonka tehtävänä oli avustaa maaherraa kaikissa virkatoimissa, asema oli keskeinen. Rosenhanen sihteerinä toimi Erik Stare ja kirjanpitäjiä, ”puukhollareita”, ehti virkavuosina olla useita.¹⁸¹ Paikallishallintoa uudistettaessa 1630-luvulla soti-

¹⁷⁸ Peter Englund pitää ”aatelista ideologiaa” suurvalta-ajan aateliston maailmankuvan perustana. Ideologian muodostavat hänen mukaansa tietyille sosiaaliryhmälle ominaiset asenteet ja tapa ajatella. Tärkeimpänä erona mentaliteetin käsitteeseen hän pitää ideologian ”systeemiluonnetta” sekä sen argumenttien julkisuutta ja tiedostamisen astetta. Mentaliteetti on tällöin ideologiaa laajempi ja tiedostamattomampi käsite. Englund 1989, 16-18. Mentaliteettia ja ideologiaa ei kuitenkaan tule nähdä toisistaan erillisinä: aatelin ajatusmaailma ei suurvalta-aikana ollut yhteiskunnasta ja muista säädyistä irrallista.

¹⁷⁹ Englund 1989, 27-31, 40, 42-43.

¹⁸⁰ Ruuth & Halila 1974, 69-85, 106. Kaupungista ks. myös Liite 3.

¹⁸¹ Toivanen 1999, 24; Ruuth & Halila 1974, 10, 274; Lehtinen 1961, 130-132.; Sörndal 1937, 39-46, 61-63. Esimerkiksi vuonna 1653 Rosenhane mainitsee ”vasta saapuneen” kirjanpitäjä Daniel Nilssonin, joka oli hullun lailla riehunut kaupungissa humalapäissään. Johan Rosenhanes Diarium, 65 (12.4.1653).

lasasiat oli siirretty maaherralta linnanpäällikölle. Maaherrojen vastuulle jäi näin siviilihallinnon ja talousasioiden hoitaminen. Viranhoidossa heijastuivat hallinnon yhtenäistämispolitiikka sekä entistä tehokkaampi kauppa- ja kaupunkipolitiikka, jonka tärkeyttä kenraalikuvernööri, kreivi Pietari Brahe oli maaherroille lähettämässään erityisohjeissa korostanut.¹⁸² Valtakunnan puolustuksen sijaan maaherra Rosenhanen päivät täytyivät veronkannosta, väenotoista, kärjämatkoista, kauppaoikeuksien valvomisesta, raastuvankokouksiin osallistumisesta, nimityksistä, valituksista ja kirjeenvaihdosta.

Maaherrojen ohjeisiin sisältyi vaatimus selvittää hallintoalueen tilannetta vuosittain kuninkaalle, kanslialle tai kamarikollegiolle. Tämän ohella maaherrat pitivät yhteyttä keskusvaltaan kirjeitse.¹⁸³ Viipurin syrjäisyys Ruotsin näkökulmasta käy ilmi Rosenhanen kirjeenvaihdosta. Vuonna 1654 hän oli saanut kuningatar Kristiinalta kutsun saapua Upsalaan valtiopäiville, ja vastauskirjeessään Rosenhane pyysi kuningattarelta armollista ymmärrystä, mikäli valtiopäivien alkaessa *minä ja muut tästä syrjäisestä paikasta tulevat emme mahdollisesti vastatuulen tai huonon sään takia ehdi paikalle täsmällisesti*.¹⁸⁴

Kirjeiden kirjoittaminen oli osa Rosenhanen virkarutiinia. Työ oli aikaa vievää, ja siihen saattoi kulua koko päivä, vaikka osan maaherran virkakirjeistä kirjoitti sihteeri.¹⁸⁵ Myös postin saapuminen oli tärkeä osa päivän ohjelmaa. Esimerkiksi toukokuun ensimmäisenä päivänä vuonna 1652 *myöhään iltapäivällä saapui kaksi hollantilaista laivaa, posti tuotiin ja monenlaisia kirjeitä ja aviiseja*.¹⁸⁶ Aina postia ei saapunut lainkaan, mutta vastaavasti toisella kertaa Viipuriin tuotiin *erilaisia kirjeitä Ruotsista, Hampurista, Käkisalmeista ja Narvasta*.¹⁸⁷ Kesäaikaan Viipurin laivaliikenne oli vilkasta, ja maaherra Rosenhane seurasi tarkoin kaupunkiin saapuvia ja sieltä lähteviä, etenkin ulkomaalaisia

¹⁸² Ruuth & Halila 1974, 274; Toivanen 1979, 55, 70; Sörndal 1937, 39. Pekka Toivasen mukaan Rosenhanella saattoi peräti olla osuutta erityisohjeiden laatimiseen. Kreivi Brahe oli omakohtaisesti virkamatkallaan tutustunut hallinnon oloihin Viipurissa vuonna 1649 Rosenhanen seurassa.

¹⁸³ Sörndal 1937, 54-55. Vuoteen 1662 saakka maaherrojen kirjallisten selontekojen tekeminen oli vapaaehtoista.

¹⁸⁴ RA, Landshöfdingarnas skrivelser Finland, Viborgs län 1635-1671 (17.3.1654); Johan Rosenhanes Diarium, 100, 107 (11.3.1654, 14.5.1654).

¹⁸⁵ Ajan käytöstä: ”1.4.1653: Upå dänne dagen war iagh mäst empecherat mädh mina postbreffs skriffwande”. Vuonna 1652 (31.7.) hän kirjoittaa: ”skreff iagh några breff äffter secretararen bleff siuck”. Johan Rosenhanes Diarium, 30, 39, 64.

¹⁸⁶ Johan Rosenhanes Diarium, 30 (1.5.1652).

¹⁸⁷ Postittomista päivistä esim. 13.11.1652: ”käm ingen post iffrån Swerighe”. Johan Rosenhanes Diarium, 20, 47 (13.11.1652; 31.1.1652). Postilinja Ruotsista kulki Ahvenanmaan kautta joko Helsingin tai Hämeenlinnan kautta Viipuriin ja aina Käkisalmeen ja Savonlinnaan saakka. Muualta tulevia kirjeitä saapui myös vesitse. Ruuth & Halila 1974, 279.

laivoja.¹⁸⁸ Osaltaan kyse oli virkatehtävästä: maaherran velvollisuuksiin kuului kaupan säännösten ja tullien noudattamisen valvonta. Toisaalta varmasti myös laivojen mukana saapuneet henkilökohtaiset kirjeet ja tavarat lisäsivät maaherran kiinnostusta niiden liikkumiseen.

Maaherran residenssi Viipurissa sijaitsi hallinnon keskuksessa, Viipurin linnassa. Rosenhanen aikaan maaherran asuntona ja viranhoitopaikkana oli Viipurin linnan pääportin yläpuolella sijainnut ”maaherran kerros”. Huoneistoon kuului useita saleja ja kamareita, ja se oli samalla niin perheen koti kuin työ-, edustus- ja vierastilakin. Viipurin linna oli osaltaan rappeutunut, mistä maaherrat valittivat usein. Rosenhanen mukaan eräänä yönä vuonna 1653 osa linnanpihaa reunustavaa muuria oli sortunut.¹⁸⁹ Rosenhanen perheeseen kuului hänen vaimonsa Brita Ribbing, joka Viipurin kautena sairasteli maaherran merkin- töjen mukaan usein. Syynä saattoivat olla linnan vetoiset asuinolot, mutta etenkin lapsi- vuoteet. Rosenhanen lapsista neljä tai viisi syntyi Viipurin aikana, mutta he kaikki kuolivat pienenä. Nuorin lapsista ja ainoa aikuiseksi elänyt poika Linert syntyi vasta Viipurin kauden jälkeen, vuonna 1656.¹⁹⁰

Rosenhanen talouteen kuului lisäksi palkollisväkeä - ainakin räätäli, kokki, renki ja piikoja - sekä paashi- eli hovipoikia, joiden koulutukseen ylhäissäytyisten kamaripalvelijana toimiminen kuului. Vuosina 1648-1650 Rosenhanen paashipoikana oli hänen veljensä Scheringin poika Johan¹⁹¹. Samana vuonna paashipoikana oli aloittanut myös hänen lankonsa Carl Mörnerin poika Ludwig, jonka veli Lars seurasi samassa asemassa vuonna 1653. Mörnereiden muutettua perheensä kanssa Inkerinmaalle seuraavana vuonna Rosenhane valitsi uudeksi paashikseen käräjämatkalla tapaamansa ratsumestari ja komissaari Anders Linvedsson Hästeskon pojan Linnertin sekä kapteeni Nandelstadtin Elias-pojan.¹⁹²

¹⁸⁸ Viipuri oli tapulikaupunki, jolla oli oikeus harjoittaa ulkomaankauppaa. Kaupungista vietiin etenkin tervaa ja puutavaraa; tuontituotteita olivat suolan, mausteiden, alkoholijuomien ja tupakan ohella monet ylellisyystuotteet, kuten kankaat ja korut. Ruuth & Halila 1974, 11, 113-115, 279.

¹⁸⁹ Toivanen 1999, 40; Ruuth & Halila 1974, 15; Johan Rosenhanes Diarium, 81 (30.8.1653).

Asuinoloista myös: 2.5.1652: ”framledne natt och dänne dagh wart en häfftigh nordan stärm och sådan uthflodh att iagh gick torskodd kring om heela slättet hwilkkett ingen minss däd tillförende wara skett”. Johan Rosenhanes Diarium, 106.

¹⁹⁰ Toivanen 1999, 22-23; Jansson 1995, 8.

¹⁹¹ Biographiskt Lexicon öfwer Namnkunnige svenska män 1846, 229. Johan Scheringinsson Rosenhane kuvaa olojaan paashipoikana maaherran taloudessa. Kuusivuotiaana, pian saapumisensa jälkeen hänet oli jätetty kotiopettaja Folcher Uhrin käsiin. Poika ja kotiopettaja asuivat erillään muusta taloudesta pienessä kamarissa, jossa he jakoivat myös sängyn. Maaherran perhettä hän tapasi vain ruoka-aikoina. Paluutaan perheensä luokse Tukholmaan vuonna 1650 hän luonnehtii vaikeaksi. Verrattuna Pariisissa kasvatettuihin sisaruksiinsa hän oli Suomen eristyksensä jäljiltä ”vakava ja huonosti koulutettu”.

¹⁹² Johan Rosenhanes Diarium, 104. (20.4.1654); Toivanen 1999, 25-27; Nuorteva 1997, 343-344.

Rosenhanen residenssissä ei ainoastaan nuorukaisille annettu kokemuksia ylhäissäätyisten elämästä, vaan tapa oli suosittu myös säätyläistyttöjen keskuudessa. Vuoden 1654 keväällä *Patkellin lesken* tyttäret Maria ja Gertrud olivat viettäneet maaherran perheen luona kaksi kuukautta, vaikka Rosenhanen mukaan asunnossa oli *ahdasta majoittaa heidät*.¹⁹³

Johan Rosenhanen Diarium alkaa vuonna 1652 kesken Viipurin kauden. Rosenhanen kirjoitustapa on säännönmukaista, joten voi olettaa hänen kirjoittaneen päiväkirjaa jo aiemmin. Elämänkaaren kannalta Rosenhanen aika Viipurissa kuului aikuisuuteen, jolloin maailmankuvan perusteet - Rosenhanen kohdalla esimerkiksi käsitykset viranhoidosta, ihmisten välisistä suhteista, perhe-elämästä ja uskonnosta - olivat vakiintuneet. Rosenhanen päiväkirja kuvastaakin paljolti rutiininomaista toimintaa. Päiväkirjan merkinnät koostuvat lyhytsanaisista virkatoimien kuvauksista, maininnoista omasta perhe-elämästä ja lähipiirin ihmisistä sekä huomioista kaupunginhallinnosta, kaupasta, politiikasta ja luonnonilmiöistä.¹⁹⁴ Merkinnät on tehty päivittäin ilmeisen pian itse tapahtuman jälkeen. Johan Rosenhanen Diarium (1652-1661) on julkaistu kokonaisuudessaan Arne Janssonin toimittamana vuonna 1995. Pekka Toivanen on julkaissut päiväkirjan Suomea koskevat osuudet vuosilta 1652-54 vuonna 1999.¹⁹⁵ Mentaliteettihistorian kannalta tai päiväkirjan asemaa Rosenhanen elämänkaaren näkökulmasta ei ole tarkasteltu.

Rosenhanen Diarium erityispiirteenä on pidetty jokaisen merkinnän perään lisättyä lyhyttä kuvausta päivän säätilasta. Ne antavat käsityksen kulloinkin vallinneesta säästä, jolla oli yleisesti vaikutusta etenkin matkustuksen, mutta myös muun elämänmenon kannalta. Esimerkiksi vuoden 1652 heinäkuussa Viipuria oli koetellut punatautiepidemia, *minkä sairauden aiheuttaa tämä kauhea kuivuus ja kuumuus*.¹⁹⁶ Sen sijaan minään Rosenhanen erityispiirteenä säätilan merkitsemistä ei ole syytä pitää - saati, että säätilan merkitsemisellä olisi ollut erityistä yhteyttä Rosenhanen mielentilaan. Luonnontutkijain ja sääilmiöiden seuraaminen Rosenhanen ja myös Petrus Magni Gylleniuksen tavoin heijasti ihmisten riippuvuutta sääoloista.¹⁹⁷ Yleisesti monille uuden ajan alun päiväkirjoille oli tun-

¹⁹³ Johan Rosenhanes Diarium, 101, 106 (20.3.1654, 8.5.1654).

¹⁹⁴ Ks. Toivanen 1999, 8.

¹⁹⁵ Toivanen käsittelee erikseen Rosenhanen perhettä, kaupunkia, virkatoimia sekä maaherran sosiaalista elämää. Tutkielman kannalta julkaisulla on suuri arvo sen sisältämän pohjatiedon (esim. päiväkirjassa mainituista henkilöistä) kannalta. Toivanen on lisäksi kirjoittanut suppean artikkelin Rosenhanen Diariumin pohjalta julkaisuun *Kring tiden* (1991) ja hyödyntänyt päiväkirjaa *Lappeenrannan kaupungin historian I-osassa* (1649-1743), (1979).

¹⁹⁶ Johan Rosenhanes Diarium, 38 (25.7.1652).

¹⁹⁷ Vrt. Toivanen 1991, 66; Toivanen 1979, 72; ihmisen ja luonnon suhteesta ks. Lehtonen 1994, 55-57; Frykman & Löfgren 1984, 46-48.

nusomaista Rosenhanen Diariumin kaltainen merkintöjen niukkasanaisuus ja kuivakkuus sekä julkisen ja yksityisen elämänpiirin erottamattomuus tai vähäiset viittaukset kirjoittajan sisäisiin tuntoihin.¹⁹⁸

Esikuvia tavalle kirjoittaa päiväkirjaa saattoi löytyä opintomatkoilta ulkomailta, joissa opiskelijat tutustuivat muun ohella ajan kulttuurisiin ja kirjallisiin virtauksiin. Aatelisnuorukaiset kirjoittivat peregrinaatiollaan mm. muistokirjoja (*stambok, minnesbok, minnesalbum*), jollainen tiedetään olleen myös Rosenhanen isän Johan Göranssonin käytössä.¹⁹⁹ Kirjoittamisharrastuksella oli vahva asema Rosenhanen suvussa ja perheessä. Vanhin veljistä, vapaaherra Schering Rosenhane, kohosi valtakunnassa korkeaan asemaan ja toimi mm. lähettiläänä, diplomaattina ja valtiomiehenä. Scheringin kirjoituksista merkittävimpiä olivat hänen suurvalta-ajan yhteiskuntaihannetta kuvastanut ja vertauskuvallinen *Hortus regius eller en kunglig trädgård* 1640-luvulta sekä hänen omaelämäkertansa vuodelta 1642. Johan Rosenhanen nuorempi veli Gustaf toimi vapaaherran arvonsa ja Svean ja Tarton hovioikeuden presidentin virkojensa ohella runoilijana.²⁰⁰ Toivanen arvelee etenkin Schering-veljen elämäkerran olleen esikuvana Rosenhanen päiväkirjalle.²⁰¹

Aatelismies siveellisen elämän esitaistelijana

Maaherra oli läänissään ylin auktoriteetti ja alamaistensa elämän valvoja ja kontrolloija. Kun maaherra palasi asemapaikalleen Viipuriin, hänen saapumisestaan kertoivat kaupunkilaisille linnan tornista ammutut tykinlaukaukset. Aatelisille erilaiset virat olivat olennainen osa säädyn elämäntapaa ja sille erioikeuksilla määrättyä hallinnollista tehtävää. Virat olivat keino hankkia valtaa ja arvostusta.²⁰² Saapuessaan Suomeen vuonna 1645 Johan Rosenhane oli vasta 34-vuotias, ja myös virkakauden päättyessä kymmentä vuotta myö-

¹⁹⁸ Foisil 1986, 330-331. 1600-luvulla alkoivat yleistyä esimerkiksi matkapäiväkirjat. Kirjoitustyylistä vrt. Toivanen 1991, 66.

¹⁹⁹ Nuorteva 1983, 6, 17. Muistokirjat olivat pieniä albumeja, joita opiskelijat kuljettivat mukanaan peregrinaatiolla. Albumeiden ohella muistokirjoina käytettiin myös painettuja emblemaattisia teoksia. Muistokirjoihin tehtiin merkintöjä matkan kokemuksista, ja usein niihin kirjoittivat ajatuksiaan opiskelijatoverit. Nuorteva 1983, 23-24. Pekka Toivanen arvelee, että muistokirjan tapaan Johan Rosenhane kuljetti päiväkirjaansa mukanaan virkamatkoillaan. Ks. Toivanen 1999, 11.

²⁰⁰ Elgenstierna 1931, 482-483; Toivanen 1999, 14-15; Jansson 1995, 3; Ellenius 1997, 82-84. Schering Rosenhanen *Hortus regiuksen* synnyssä kansainvälisillä vaikutteilla oli tärkeä asema. Kirja sai alkunsa hänen lähettiläsvuosinaan Münsterissä, jossa hän tutustui vastaaviin teoksiin. Gustaf Rosenhane oli Ruotsissa ensimmäisiä sonettimuodon käyttäjiä.

²⁰¹ Toivanen 1999, 11. Toivanen viittaa Rosenhanen esikuvien kohdalla myös Brahe-suvun kronikkaan ”Grefve Pers tänkebokiin”. Ks. Toivanen 1999, 7, 11.

²⁰² Englund 1989, 29; Johan Rosenhanes *Diarium*, 117-118 (21.8.1654).

hemmin hänellä oli runsaasti mahdollisuuksia jatkaa uraansa. Vieraillessaan Ruotsin puolella vuoden 1654 valtiopäivien aikaan Rosenhane olikin anonut kuninkaalta parempaa virkaa. Hallitsija oli luvannut huomioida asian ja Rosenhanen nuoruusvuosien palvelukset hänen hovissaan.²⁰³ Viipurin kausi oli Rosenhanen elämänkaareissa vain yksi etappi. Maaherrojen toiveet parempaan lääniin muuttamisesta olivat ajalla yleisiä, mistä syystä virkakaudet jäivät usein lyhyiksi.²⁰⁴

Johan Rosenhane tapasi lukuisia ihmisiä virkatehtävissään, mutta lisäksi hänet kutsuttiin mukaan tärkeimpiin sosiaalisiin tapahtumiin Viipurissa ja sen lähialueilla. Talonväen ohella hänen lähipiirinsä koostui kaupungin säätyläistöstä. Maaherran seurueeseen kuuluivat usein ratsumestari Gerdt Löwe perheineen, Strömnäsin kartanon omistaja, vapaaherra Erik Boije, hopmanni Hans Bomgård, Viipurin linnassa asunut tykistökapteeni Nils Looberg, luutnantti Hans Wagner, raatimies ja pormestari Johan Cröell sekä kiivasluontoisena tunnettu piispa Petrus Bjugg ja Viipurin iäkäs kirkkoherra Matthias Jacobi Tolja. Lisäksi naapuriläänin, Inkerinmaan ja Käkisalmen, maaherrana oli Rosenhanen lanko Carl Mörner, jonka luokse hän teki vierailun vuoden 1652 lopulla.²⁰⁵

Peter Englundin mukaan suurvalta-ajan aatelinen ideologia ja maailmankuva perustui säätyjakoon, jossa ilmennyt käsitys asioiden ja ihmisten hierarkkisista suhteista oli keskeinen osa 1600-luvun ihmisten ajattelutapaa. Eri ihmisryhmien epätasa-arvo hyväksyttiin osana Jumalan säätämää järjestystä, ja eroja toisiin pyrittiin ylläpitämään ja osoittamaan omassa toiminnassa, retoriikassa ja rituaaleissa. Aatelisella oli syntyperän edellyttämä velvollisuus noudattaa tiettyä elämäntapaa. Se sisälsi myös vaatimuksen oikeasta ”säädynmukaisesta” käytöksestä. Elämäntavassa oli kyse aatelmiehen kunniaista, joka muodosti hänen identiteettinsä perustan.²⁰⁶

²⁰³ Johan Rosenhanes Diarium, 112, 116 (27.6.1654, 5.8.1654). Pyynnön seurauksena vuonna 1654 Rosenhanelle tarjottiin Vermlannin maaherrakuntaa, jota hän ei kuitenkaan ”katsonut järkeväksi” vastaanottaa. Johan Rosenhanes Diarium, 114 (19.7.1654).

²⁰⁴ Sörndal 1937, 57.

²⁰⁵ Toivanen 1999, 95-107.

²⁰⁶ Erojen korostamisen ja arvottamisajattelun rinnalla vaikutti kuitenkin - ristiriitaisestikin - pyrkimys yhteiskunnalliseen harmoniaan, jossa säädyt tehtävineen muodostivat organisen kokonaisuuden, suuren yhteiskuntaruumiin. Samaan tasapainoon pyrki myös traditionalismi: halu säilyttää asiat ennallaan ja muuttumattomina. Staattisuutta painottava ajattelu ei kuulunut vaan aateliston ajattelutapaan, vaan leimasi muidenkin säätyjen maailmankuvaa. Englund 1989, 27, 33-34, 40-43, 46, 51, 86-87, 105. Aatelmien kunniaista ks. Persson 1999, 22-24.

Aatelin elämäntapaa on pidetty osoituksena sivilisaatioprosessista²⁰⁷, jonka etujoukkona sääty toimi. Roger Chartier painottaa Norbert Eliaksen sivilisaatioprosessissa kolmea piirrettä: (1) Tiiviissä sosiaalisissa yhteisöissä, joissa yksityinen ja julkinen elämänpiiri eivät olleet eriytyneet, sosiaalisten erotusten tekeminen korostui. (2) Ihmisen asema sosiaalisessa yhteisössä rakentui toisten kautta, ja jäsenyys figuraatiossa toimi yksilöiden identiteetin pohjana. Identiteettiä ylläpidettiin omalla toiminnalla, representaatiolla. (3) Sosiaalista ylemmyyttä osoitettiin poliittisella ja symbolisella alistamisella, jossa keskeinen rooli oli etiketillä - erilaisilla rituaaleilla ja käyttäytymiskodeilla.²⁰⁸ Eliaksen sivilisaatioteorian kannalta yhteisöä, kuten maaherra Rosenhanen lähipiiriä, voi tarkastella figuraationa: eräänlaisena sosiaalisena muodostumana, johon yksilö oli sidoksissa erilaisen riippuvuus- ja vastavuoroisuussuhteiden kautta.²⁰⁹ Millaisia muotoja sivilisoitumisen vaatimus ja elämäntavan representaatio saivat Johan Rosenhanen elämässä? Millaisia olivat sosiaalisessa kanssakäymisessä vaikuttaneet käytösnormit ja rituaalit? Kuinka erotuttiin muista?

Suurvalta-ajan käsitys sivilisoitumisesta oli sidoksissa kirkkoon ja papistoon. Kirkko asetti toiminnalle rajat ja kontrolloi siveellisyysnormien ja kirkkokurin noudattamisen kautta ihmisten elämää.²¹⁰ Uskonnollinen elämä oli kollektiivista, mutta sen normit ilmenivät yksittäisten ihmisten ajattelussa ja käyttäytymisessä. Rosenhanen elämäntavassa uskonnolla oli merkittävä asema. Hänen aikakäsityksensä rakentui kirkollisten juhlapäivien sekä arjen ja pyhän vaihtelun välille.²¹¹ Viikonpäivistä sunnuntai oli ainoa päiväkirjassa erikseen mainittu päivä. Pyhään kuului olennaisena osana jumalanpalvelus. Rosenhane osallistui jumalanpalveluksiin useimmiten tuomiokirkossa, joka ruotsinkielisenä oli suomalaista luostariseurakuntaa tärkeämpi. Viipurin linnan alue oli osa Siikaniemen seurakuntaa, jonka keskuksena oli vuoteen 1664 saakka Siikaniemen temppelin ohella

²⁰⁷ Eliaksen mukaan sivilisaatioprosessi on tunteiden ja käytöksen alistamista aiempaa ankarampaan itsekontrolliin. Ihminen sisäistää sosiaalisen pakon kautta yhä vahvemmin yhteisön säännöt, jotka koskevat itsekontrollia tunteiden ilmaisussa ja hallinnassa. Käyttäytymisen ja affektiivisuuden muutos oli sidoksissa persoonallisuuden rakenteiden ja psyyken toiminnan muutokseen. Chartier 1988, 74-77, 88-89; Sironen 1993, 69, 75-77. Sivilisaatioprosessia ei kuitenkaan tule nähdä jyrkästi ylhäältä alaspäin suuntautuneena, vaan prosessin osa puolet - ylemmät ja alemmat - olivat vuorovaikutussuhteessa. Vrt. esim. käsitykset ”Tyhmän kansan teoriasta” tai kulttuurin ”suuresta ja pienestä traditiosta”. Burken mukaan eliitin ”suuri traditio” oli kuitenkin suljetumpi kuin rahvaan kulttuuri. Knuutila 1994b, 25-27; Burke 1994b, 23-29.

²⁰⁸ Figuraatiosta: esim. Chartier 1988, 86-87.

²⁰⁹ Löfström 1998, 39, 46; Chartier 1988, 78.

²¹⁰ Aalto 1996, 12-13, 103-104, 140-141; Bringeus 1987, 267, 270; Vilku K.H.J. 1996b, 74-75, 89-90.

²¹¹ Ks. pyhän ja arjen käsittämisestä ja eroista: Vilku K.H.J. 1996b, 140-164.

Viipurin linnan kirkko.²¹² Silloin tällöin Rosenhane osallistui jumalanpalveluksiin myös Siikaniemessä.

Papeilla oli tärkeä asema puhtasoppisuuden ajan kirkollisessa elämässä: he olivat yhteisöissä henkisiä johtajia ja opettajia.²¹³ Viipurissa saarnasivat usein piispa Petrus Bjugg, lukion lehtorit Christian Winter ja Michael Johannis Wattrangius, Siikaniemen seurakunnan kirkkoherra Claudius Thesleff sekä Viipurin tuomiokirkkoseurakunnan kirkkoherra Matthias Jacobaeus Tolja. Rosenhanen merkintöjen perusteella pappien saarnaustaidoissa oli eroja. Etenkin maisteri Wattrangiuksen saarnoja Rosenhane luonnehti usein *kauniiksi*²¹⁴. Rosenhanen arvio oli toisensuuntainen, kun heikkoääninen kirkkoherra Tolja kiipesi saarnastuoliin: *Kirkkoherra saarnasi eikä kukaan kuullut sanaakaan hänen puheestaan, mikä ärsytti monia.*²¹⁵

Suurina juhlapyhinä saarnoja saattoi olla useita, yleensä ainakin aamu- ja iltapäivällä. Esimerkiksi vuonna 1652 pääsiäisenä tuomiokirkossa oli pidetty samana päivänä kolme saarnaa. Juhlapäivinä käytiin jumalanpalveluksen yhteydessä ehtoollisella, usein koko talonväki yhdessä.²¹⁶ Ehtoollisen merkitys Rosenhanelle selviää hänen merkinnästään uudenvuodenpäivänä vuonna 1655, jolloin hän oli palaamassa Ruotsiin ja osallistui jumalanpalvelukseen Ahvenanmaalla Eckeröön kirkossa. Matka oli ollut vaarallinen ja näytti järkevältä, *että teen sovinnon Jumalan kanssa ja osallistun seurueeni kanssa herran ehtoolliselle.*²¹⁷

Uskonnollista elämää leimasi vakavuus ja velvollisuudentunto. Jumalanpalveluksista ei jääty pois ilman pätevää syytä. Joitakin kertoja sairastaminen tai virkatoimet kuitenkin estivät Rosenhanen osallistumisen kirkonmenoihin. Esimerkiksi vuonna 1654 *Simon Juutalaisen päivänä* (28.10.) muun talonväen mentyä kirkkoon Rosenhane jäi hoitamaan

²¹² Ruuth & Halila 1974, 307.

²¹³ Ks. esim. Vilkkuna K.H.J. 1996b, 90; Laine E. 1995, 137-139.

²¹⁴ Ks. Johan Rosenhanes Diarium, 37, 65, 100, 126.

²¹⁵ Johan Rosenhanes Diarium, 48 (21.11.1652). Rosenhane luonnehtii samaan tapaan kirkkoherran saarnoja useasti: esim. 27.2. 1652 : ”kyrkioherden prädikade och hördes intett”; 25.9.1653 : ”Prädikade Kyrkioherden, däck swaght”; 28.8.1653: ”Kyrkioherden prädikade ganska låght”; 9.10.1653: ”Upå dänna söndaghen prädikade Kyrkioherden ännu så swaght såm tillförende”. Johan Rosenhanes Diarium, 51, 80, 83, 85.

²¹⁶ Esimerkiksi vuonna 1653 Rosenhane kävi ehtoollisella neljä kertaa: uudenvuodenpäivänä, pääsiäisen aikaan, elokuun puolivälissä sekä ennen joulua. Johan Rosenhanes Diarium, 29, 53, 66, 79, 91 (11.4.1652, 1.1.1653, 15.4.1653, 14.8.1653, 18.12.1653).

²¹⁷ Johan Rosenhanes Diarium, 131-133 (1.1.1655).

porvariston asioita. Seuraavana päivänä hän kuitenkin osallistui yksin jumalanpalvelukseen.²¹⁸ Jumalanpalvelus oli pyhään liittynyt rituaali, ja poikkeavuudet normaalista herättivät Rosenhanen huomion. Esimerkiksi virkamatkoilla saarnaa ei aina kuultu.²¹⁹ Vieraillessaan Lappeenrannassa syyskuussa vuonna 1654 Rosenhane oli moittinut kolmea kapitulin jäsentä erityisen heikosta saarnasta, jonka oli pitänyt *vasta valmistunut teini*. Muutaman päivän kuluttua hän valitti myös Viipurin lehtoreille kolmannen suuren rukouspäivän järjestelyistä. Vain kappalainen Ericus Georgii oli saarnannut, eikä iltapäivä-jumalanpalvelusta järjestetty lainkaan.²²⁰

Jumalanpalvelukset olivat vakiintuneen uskonnollisen käyttäytymisen muotoja, jotka olivat aikaan, eivät niinkään paikkaan sidottuja. Jumalanpalveluksen kuuluivat myös virkamatkoihin, mutta kiertäessään maakunnassa Rosenhane joutui usein tyytymään maalaispappien suomenkielisiin saarnoihin.²²¹ Joskus Rosenhane antoi järjestää jumalanpalveluksen kotonaan Viipurin linnassa, mihin syynä oli etenkin vaimo Brita Ribbingin sairastelu. Varsinkin syksyllä 1653 vaimo oli pitkään sairaana synnytyksen jälkeen. Tällöin myös joulunpyhinä ja uutena vuotena maaherran perheelle saarnattiin linnassa, *koska vaimoni heikkouden takia ei voitu mennä kaupunkiin kirkkoon*.²²²

Sunnuntai-iltapäivä jumalanpalveluksen jälkeen oli myös sosiaalisen elämän rikkain hetki. Usein jumalanpalveluksesta palattuaan maaherra kutsui tuttaviaan aterioimaan luokseen. Vastaavasti hän sai itse kutsuja. Sunnuntain ateriat eivät kuitenkaan olleet irrallisia maaherran virkatoimista, vaan ruokailun ohella käsiteltiin usein virka-asioita, mutta myös muita kuulumisia. Kevättalvella 1653 Rosenhanen luona vierailleet Gerdt Löwe ja hänen vaimonsa olivat kertoneet kokemuksiaan matkaltaan Savossa.²²³ Ruokailu- ja juhlatilanteisiin kuului myös alkoholi, jota käytettiin lauantai-iltaisin ja sunnuntaisin kirkonmenojen jälkeen. Yleisintä oli juopottelu sunnuntaisin kello neljän jälkeen, jolloin vältettiin

²¹⁸ Esim. 29.9.1652: ”iagh kunde inte kamma i kyrkian äffter iagh hade ondt i lårett”; myös 27.3.1653 Rosenhane vaimoineen oli jäänyt pois kirkosta ”äffter wij woro ingendera wäl til pass alt fälkett lät wi gå i kyrkian och wij läste i påstillan hemma”. Johan Rosenhanes Diarium, 43-44, 63.

²¹⁹ Keväällä 1652 kärjämatkalla Rosenhane kirjoittaa: ”Dänne söndaghen bekäm iagh ingen präst sãm prädikade”. Johan Rosenhanes Diarium, 26 (14.3.1652).

²²⁰ Johan Rosenhanes Diarium, 26, 120 (10.9.1654, 15.9.1654).

²²¹ Esimerkiksi kevään 1653 virkamatkallaan hän oli kuunnellut ensin Joroisten kirkkoherran suomenkielisen saarnan (6.3.), Visulahden kappalaisen saarnan kotikielellään (13.3.) ja vielä kaksi suomenkielistä saarnaa Lappeenrannassa (18.3.). Päästyään Joutsenoon (20.3.) ennen käräjien jatkumista Rosenhane oli antanut ”herra Johanin pitää ruotsinkielisen saarnan”. Johan Rosenhanes Diarium, 61- 63.

²²² Johan Rosenhanes Diarium, 83, 91-92 (20.10.1653, 24.12.1653-1.1.1654).

²²³ Johan Rosenhanes Diarium, 57 (2.2.1653).

sapattirikos.²²⁴ Eräänä sunnuntaina maisteri Claassin pitämän saarnan jälkeen Rosenhanen luona olivat ruokailleet asessorit Pär ja Anders Andersson, pormestari Plantin, henkikirjoittaja, linnanpäällikkö ja sihteeri, jotka kaikki olivat humaltuneet (*vingo alla gått ruuss*).²²⁵

Sunnuntai-iltapäivään sijoittui myös suuri osa muista sosiaalisista tapahtumista, jotka liittyivät erilaisiin elämänkaarijuhliin: ristiäisiin, vihkimisiin ja hautajaisiin. Juhlat olivat yhteisöllisiä, ja ne venyivät usein monipäiväisiksi. Kasteen nimenannossa lapsesta tuli yhteisönsä jäsen. Vuonna 1652 Rosenhane oli toiminut kummina maisteri von Palenin Regina Sophiaksi ristitylle tyttärelle. Jumalanpalveluksen ja maisteri Christer Winterin saarnan jälkeen oli siirrytty von Palenin kotiin. Kasteen jälkeen kummit olivat ruokailleet ja tanssineet, ja kotiinsa Rosenhane oli saapunut puolihumalassa (*med Halfft ruuss*) ilta kuudelta.²²⁶ Aateliset suosivat kastamista kotona, vaikka papisto kehotti kastamaan lapset kirkossa pyhä- tai juhlapäivänä jumalanpalveluksen yhteydessä, kun seurakunta oli läsnä. Perheen lisäksi kastetilaisuuteen kutsuttiin kummit, joiksi pyydettiin useita korkearvoisia henkilöitä. Usein kummit palkittiin kastetilaisuuden jälkeen ruoalla ja juomalla.²²⁷ Elokuun 28. päivänä vuonna 1653 saarnan jälkeen kirkkoherra Tolja oli kastanut Rosenhanen viikkoa aiemmin syntyneen pojan linnassa. Poika oli ristitty Adamiksi, vaikka Rosenhane olisi *halunnut häntä nimitettävän Johaniksi*. Lapsen kummeiksi oli pyydetty paikallisia säätyläisiä kirkkoherrasta raatimiehiin. Seremonian jälkeen tarjottiin ruokaa, makeita leivonnaisia ja viiniä, kummit humaltuivat ja *jotkut viipyivät iltapäivän ruokailuun saakka*.²²⁸

Peter Englundin mukaan esimerkiksi vaatetuksessa ja juhlinnassa ilmennyt loistokkuus (*lyx*) oli aateliston keino erottautua muista ja tapa ylläpitää oman säädyn mukaista käyttäytymistä. Juhlintaan liittyi oikeiden käyttäytymisnormien, etiketin, hallitseminen. Oli tärkeää, keitä juhliin kutsuttiin, samoin kuin kutsun saaminen. Juhlat toimivat sosiaalisen elämän ja ihmisten statusten ja arvostuksen mittareina.²²⁹ Toisin kuin esimerkiksi sunnuntapäivien aterioille, joille kutsuminen lienee tapahtunut spontaanisti, suuriin julkisiin

²²⁴ Vilkuna K.H.J. 1996b, 141; Vilkuna K.H.J. 1995, 310.

²²⁵ Johan Rosenhanes Diarium, 34 (13.6.1652).

²²⁶ Johan Rosenhanes Diarium, 15 (4.1.1652); Bringéus 1987, 267, 270.

²²⁷ Bringéus 1987, 29, 35; Lempiäinen 1965, 39, 43, 51-52, 74.

²²⁸ Johan Rosenhanes Diarium, 80 (28.9.1653).

²²⁹ Englund 1989, 72-75; ks. myös Chartier 1988, 87.

juhliin maaherra käytiin erikseen kutsumassa muutamaa päivää aiemmin. Esimerkiksi heinäkuussa vuonna 1652 vietettyihin raatimies Loretz Mårtenssonin tyttären häihin maaherrapariskunta oli pyydetty kolmea päivää aiemmin. Vielä häitä edeltävänä päivänä morsiamen isä oli henkilökohtaisesti uudistanut kutsun.²³⁰

Juhlintaan liittyneissä rajoituspyrkimyksissä ilmeni, etteivät aateliston ja toisaalta kirkon ja esivallan käsitykset olleet täysin yhteneviä. Aatelin elämäntapa sisälsi myös piirteitä, jotka olivat ristiriidassa muun yhteisön ajattelutavan kanssa. Esimerkiksi hääjärjestelyjä pyrittiin säätelemään asetuksilla. Viipurissa häät eivät sääntöjen mukaan saaneet kestää pidempään kuin kymmeneen. Säännöstelyyn piiriin kuuluivat myös vieraiden ja tarjottujen ruokalajien määrä. Suuria juhlatilaisuuksia varten maistraatti kuitenkin myönsi oikeuksia, joilla saatettiin kiertää ylellisyysasetuksia. Oikeudet olivat säädystä riippuvaisia, ja niiden kautta representoitiin säätyjen välisiä eroja.²³¹

Maaherra Rosenhane osallistui pormestari Schmedemannin häihin tämän kotona vuonna 1652. Häät olivat päättyneet maaherran osalta säädetyksi iltakymmeneltä. Aiemmin mainitun Loretz Mårtenssonin tyttären häät sen sijaan olivat kestäneet kaksi päivää. Maaherrapariskunta oli poikennut uudelleen häätalon pihaan (*bröllops gården*) myös jälkimmäisenä juhlapäivänä. Kotiin he olivat palanneet vasta yhdeltä yöllä.²³² Kaupungeissa vieraiden talojen pihat eivät olleet kirkkojen kaltaisia julkisia tiloja, jos eivät yksityisiäkään. Juhlinta taloissa ei pysynyt ulkopuolisilta - edes viranomaisilta - salassa, mitä olisi toivottu, koska humaltuminen julkisesti oli rangaistavaa. Säätyläisten kohdalla säädöksissä kuitenkin joustettiin.²³³

Vuoden 1652 elokuussa Rosenhanen taloudessa vietettiin kahden palkollisväkeen kuuluneen piian häitä. Parit oli vihitty jumalanpalveluksen jälkeen, ja Rosenhane oli jakanut molemmille pareille rahaa huomenlahjaa varten. Häissä pormestari Plantin oli aiheuttanut pahennusta riitelemällä useiden henkilöiden kanssa. Myöhemmin syksyllä toisessa hääjuhlassa samainen pormestari Plantin *käyttäytyi hullusti ja siivottomasti yhtä jos toista kohtaan*.²³⁴ Raatimies Lorenz Mårtenssonin tyttären häissä sopimattomasti käyttäytyneen

²³⁰ Johan Rosenhanes Diarium, 36 (3.-6.7.1652).

²³¹ Ruuth & Halila 1974, 356-358; Bringéus 1987, 276.

²³² Johan Rosenhanes Diarium, 21, 36 (21.2.1652; 6.-7.7.1652).

²³³ Vilkuna K.H.J. 1995, 252, 257.

²³⁴ Johan Rosenhanes Diarium, 41, 48 (22.-23.8.1652, 16.11.1652).

palkollisensa Rosenhane oli antanut sulkea linnan vankitorniin.²³⁵ Häiritsevää humaltumien juhliissa oli oman viiteryhmän sisällä paheksuttua; arvossa alempaa oli oikeus rangaista sopimattomasta käytöksestä. Riidattomat häät olivat poikkeus: parturi Johanin häissä sepän talossa *kaikki meni hyvin ilman riitaa*.²³⁶

Kaikkein selkeimmät ilmauksensa aatelin erottautumishalu sai hautajaisissa. Suurvaltaajalla hautajaisten merkitys representaationa korostui entisestään, ja tällöin yleistyi erilaisten symbolien, esimerkiksi mustan käyttö suruvärinä, samoin hautakuorien rakentaminen ja epitafien käyttö hautajaiskulkuissa. Kirkossa soitetut sielunkellot ilmaisivat vainajan statuksen.²³⁷ Säätyläisten ja valtaporvareiden hautajaisiin kuului erillinen latinantai ruotsinkielinen ruumissaarna. Linnanpäällikkö Arend Johanssonin vaimon ja tyttären hautajaisissa vuonna 1652 ruumissaarnan oli pitänyt Viipurin piispa.²³⁸ Hautajaisseremoniat olivat suuria sosiaalisia tilaisuuksia. Esimerkiksi vuonna 1653 kuolleen Gerdt Löwen vaimon ruumiinvalvojaisiin oli kutsuttu maaherran näkökulmasta *melkein koko kaupunki*. Pormestari ja raatimiehet olivat kantaneet ruumiin suuriin kirkkoon, ja myöhemmin, kun kuollut oli kannettu ulos, vieraille tarjoiltiin viiniä. Kirkko vastusti ruumiinvalvojaisia, joihin usein liittyi alkoholijuomien tarjoilua, mutta käytännössä normin noudattamisessa joustettiin säätyläisten kohdalla.²³⁹ Löwen vaimon varsinaisia hautajaisia vietettiin vasta kolmea kuukautta myöhemmin. Aatelisten, piispan, lehtoreiden ja joidenkin upseerien seurassa Rosenhane oli viipynyt juhliissa ilta yhteentoista.²⁴⁰

Hautajaiset koskettivat myös Rosenhanen omaa perhettä. Rosenhanen pieni poika Carl oli kuollut syyskuun viimeisenä päivänä vuonna 1652 kärsittyään kahden viikon ajan kovasta rintataudista ja yskästä (*bröstsuka och hoosta*). Kuolemaa seuranneina päivinä Rosenhane oli ostanut mustia vaatteita ja *muuta, mitä surupukuihin tarvittiin*. Noin kuukauden

²³⁵ Johan Rosenhanes Diarium, 37 (8.7.1652). Peter Burken mukaan juhlat olivat karnevalistisia tilaisuuksia, joissa ylimmät säädöt osallistuiivat rahvaan ylläpitämään kulttuuriin. Burke 1994b, 25.

²³⁶ Johan Rosenhanes Diarium, 49. (23.11.1652)

²³⁷ Bringéus 1987, 203-204, 272, 282-283; Sarasti-Wilenius & Laine E. 1997, 242-249. Hautajaisten asema näkyy myös Petrus Magni Gylleniuksen päiväkirjassa ja Agneta Hornin omaelämäkerrassa. Gyllenius osallistui yliopistoaikanaan vuonna 1652 ylhäisaatelin hautajaisiin Gripsholmissa, ja hän kuvaa tarkoin kirkon ylellistä koristelua, hautajaiskulkuetta esiratsastajineen ja itse seremoniaa. Diarium Gyllenianum 148-149 (5.9.1652). Agneta Hornin aviomiehen hautajaisissa vuonna 1656 olivat läsnä kuningatar, valtaneuvokset ja muita ylhäisaateliin kuuluneita. Horn rakennutti myöhemmin miehelleen erillisen hautakuoron Björklingen kirkkoon Sätungaen. Fries 1910, 154-155.

²³⁸ Johan Rosenhanes Diarium, 32. (27.5.1652)

²³⁹ Vuonna 1644 oli kielletty ”allt vakande vid liken som skedde med konfekt och dryckenskap”. Bringéus 1987, 201.

²⁴⁰ Johan Rosenhanes Diarium, 71, 81. (28.5.1653 ja 4.9.1653)

kuluttua poika haudattiin *asiaan kuuluvien seremonioiden kera* tuomiokirkkoon hautaan, johon Rosenhanen perheen lapset Wilmer ja Brita jo oli haudattu. Samaan hautaan laskettiin vielä vuonna 1654 Rosenhanen poika Adam, joka oli kahdeksanviikkoisena kuollut niinkään rintatautiin *hiljaa ja rauhallisesti, ilman jäsenten liikkeitä tai tuskia*.²⁴¹ Aatelisen elämässä noudatettiin näin säädylle kuuluvaa käyttäytymiskaavaa syntymästä hautaukseen saakka.

Näkemyksiä toisista: rikolliset alamaiset, kelvottomat virkamiehet ja ylpeät porvarit

Sivistynyt elämäntapa vaati vastapuolen olemassaoloa: toista, josta haluttiin oman elämäntavan ja käyttäytymisen kautta pysyä erossa. Peter Englundin mukaan aatelissäädyn vastakohtaksi muodostui 1600-luvulla talonpojisto, joka symboloi paheksuttua, siveetöntä käytöstä. Aatelin ja talonpoikien välinen suhde rakentui patriarkalismin ihanteen varaan. Patriarkalismin kulmakivenä olivat erilaisuus, vastavuoroisuus ja kokonaisuus. Aatelisen ideologian sisältämä käsitys talonpojista ei kuitenkaan tarkoittanut samaa kuin käytännön toiminta rahvaan kanssa: todellisuus oli ristiriitojen leimaama.²⁴² Talonpoikien ja esivallan kohtaaminen kiteytyi tiettyihin tilanteisiin, useimmiten käräjiin ja pitäjänkokouksiin. Rosenhane joutui virkansa puolesta kosketuksiin talonpoikien kanssa useimmiten käräjämatkoillaan Karjalaan ja Savoan.²⁴³

Vuonna 1653 maaherra Rosenhane oli matkustanut Pellosniemen käräjille. Vouti Bomgarten ja rahvas eivät kuitenkaan olleet paikalla, vaikka käräjistä oli Rosenhanen mukaan kuulutettu jo viisi viikkoa aiemmin.²⁴⁴ Aina rahvas ei saapunut paikalle lainkaan, varsinkin, jos kyseessä oli heihin kohdistunut vaatimus. Vuonna 1652 *Koiviston talonpojat oli*

²⁴¹ Johan Rosenhanes Diarium, 44, 46, 85, 100-101 (30.9.1652, 1.-2.10.1652; 27.10.1652, 14.10.1653 ja 17.3.1654).

²⁴² Aateliston näkökulmasta talonpojan ja aateliston suhde oli kuin rakastavan isän ja lapsen. Suhteessa oli kyse vallasta - hallitsijasta ja hallitusta, isännästä ja alaisista. Toisaalta korostettiin suhteen vastavuoroisuutta: molemmille kuului sekä velvollisuuksia että oikeuksia. Hallitsijan tehtävänä oli huolehtia alamaistensa hyvinvoinnista ja turvata heidän maallinen ja hengellinen elämänsä. Talonpoikien velvollisuuksiin kuului tehdä työtä, maksaa verot ja totella ylempiään. Aateliston riippuvuus talonpoikien työstä ja toisaalta isännän tarjoama suojelu muodostivat aatelin silmissä toimivan kokonaisuuden. Löfström 1998, 43; Englund 1989, 45, 88, 92-99, 101; Vilkkuna K.H.J. 1996b, 157-158.

²⁴³ Talonpoikien ja esivallan suhdetta on luonnehdittu säätyhierarkian koordinoimaksi vuorovaikutussuhteeksi, jossa molemmilla osapuolilla oli mahdollisuus toimia aktiivisesti tavoitteidensa puolesta ja tuoda ehdotuksensa julki. Österberg 1992, 96-98, Villstrand 1992, 6, 15, 35. Maaherra Rosenhanen virkamatkoista ks. Toivanen 1999, 118-119.

²⁴⁴ Johan Rosenhanes Diarium, 62 (13.3.1653).

*haastettu käräjille, mutta kukaan heistä ei vastannut.*²⁴⁵ Sen sijaan omien etujen ollessa kyseessä talonpojat ajoivat asiaansa käräjillä aktiivisesti. Rosenhanen merkintöjen mukaan mm. talonpoikien valitukset läänitysistä kohtaan olivat yleisiä. Vehkalahden talvikäräjillä vuonna 1652 talonpojat valittivat isännästään yliluutnantti Ridderistä ja tämän pojasta. Samana vuonna läheisen Villajoen talvikäräjille oli saapunut talonpoikia Elimäeltä, jotka *olivat melko kapinallisia isäntiään kohtaan eivätkä halunneet tehdä päivätyövelvollisuuttaan.*²⁴⁶

Maaherran suhtautumista rahvaaseen leimasi usein turhautuminen: vuonna 1652 käräjät Äyräpäässä olivat alkaneet ensimmäisenä päivänä joulukuuta, *mutta rahvas ei saapunut paikalle ennen kuin iltapäivällä ja käsiteltiin ainoastaan joitakin pikkuasioita.*²⁴⁷ Käräjillä maaherran mielenkiinnon kohteena olivat lähinnä törkeät rikokset, eivät suinkaan *vähäiset kiistat tai pienet maariidat.*²⁴⁸ Maaherrat toimivat törkeiden rikosten käsittelyssä lausunnonantajina, ja he valvoivat, että hovioikeuden määräämät tuomiot rikoksista pantiin käytäntöön. Rosenhanen käsittelemät törkeät rikokset olivat yleensä siveysrikkomuksia, jotka olivat nousseet esivallan erityiseen tarkkailuun.²⁴⁹

Kirkolla oli merkittävä asema siveellisyysrikoksien käsittelyssä: Viipurissa piispa ja papiston jäseniä oli läsnä siveysrikoksesta syytettyjä kuulusteltaessa.²⁵⁰ Siveysrikkomuksista rankaiseminen kohdistui yleensä naisiin. Tuomiona oli usein rahasakkojen sijaan kirkkorangaistus: niinpä Rosenhanen mukaan vuonna 1652 *naikkonen Kaisa asetettiin*

²⁴⁵ Johan Rosenhanes Diarium, 49 (24.11.1652) Rahvaan protestit esivaltaa kohtaan olivat yleensä luonteeltaan kollektiivisia. Erilaisten velvollisuuksien ja haasteiden laiminlyönti sekä haluttomuus saapua käräjille olivat tavallisia rikkomuksia. Talonpoikien vastarinta oli yleensä passiivista ja mukautuvaa niskoittelua, ja kynnys väkivaltaiseen ja avoimeen esivallan vastukseen, kuten kapinointiin tai lakkoiluun oli korkea. Aalto 1996, 53-54; Villstrand 1992, 29-32; Katajala 1994, 135-139; Matikainen 1995.

²⁴⁶ Edellisenä vuosikymmenenä päivätyövelvollisuudet olivat nostaneet Elimäen talonpojat kapinaan, ja niskoittelu määräyksiä vastaan jatkui 1660-luvulle saakka. Katajala 1994, 42, 135-139; Johan Rosenhanes Diarium, 19 (22.1.1652; 30.12.1652). Talonpoikien ja isäntien välisiä valituksia on päiväkirjassa useita: ks. esim. Johan Rosenhanes Diarium, 45, 56 (17.10.1652; 21.1.1653).

²⁴⁷ Johan Rosenhanes Diarium, 49 (1.12.1652)

²⁴⁸ Johan Rosenhanes Diarium, 24, 69 (20.2.1652; 18.2.1653)

²⁴⁹ Lisäksi Rosenhane mainitsee joitakin henkirikoksia sekä noituustapauksia. Esimerkiksi vuoden 1652 alussa Viipurin linnan vankilaan oli tuotu noituudesta syytetty mies (*Trulcarl*). Hovioikeus tuomitsi noidan poltettavaksi, ja samaan aikaan hänen kanssaan mestattiin ”kaksi miehentappajaa”. Johan Rosenhanes Diarium, 22, 23, 27, 29 (12.-13.2.1652, 27.3.1652, 10.4.1652). Siveysrikkomuksista yleisesti ks. esim. Aalto 1996.

²⁵⁰ Johan Rosenhanes Diarium, 31, 32. (7.5.1652, 28.5.1652) Tutkiessaan siveellisyysrikoksia kirkko käytti painostusta. Rosenhane mainitsee, kuinka vuonna 1654 papiston kuulustellessa Carl Klöwerskiöldiä salavuoteudesta nämä ”yrityivät pakottaa tahtoonsa häntä ja monia muita”. Johan Rosenhanes Diarium, 120 (16.9.1654).

kaakinpuuhun ja kahta vuotta myöhemmin eräs tuomittu nainen piiskattiin.²⁵¹ Joskus piispa neuvotteli tuomiosta maaherran kanssa, kuten vuonna 1652 kysyessään neuvoa, kuinka pyövelin tuli käsitellä kuollutta lapsenmurhaajaa. Maaherra tiedusteli asiaa hovioikeudesta, ja vastauksena oli, että *kuollut lapsenmurhaaja tuli haudata ilman seremonioita kirkkomaan pohjoispuolelle suvun toimesta ilman pyöveliä.*²⁵²

Hallitsijalle osoitetut vetoamukset ja valitukset oli 1600-luvulla alistettu maaherran tarkastettaviksi, mikä lisäsi alamaisten ja maaherran välistä kanssakäymistä. Usein valitukset oli laadittu kollektiivisesti, mutta myöskään yksittäisen talonpojan tekemä valitus ei ollut tavaton.²⁵³ Erään talonpojan syyskuussa vuonna 1652 tekemä valitus kohdistui luutnantti Stormkrantziin. Talonpoika valitti luutnantin ampuneen hänen poikansa. Aateliston tekemät rikokset käsiteltiin hovioikeudessa, mutta varsinkin sotilashenkilöiden saaminen oikeuden eteen saattoi olla vaikeaa. Vasta joulukuun alussa Stormkrantzin palattua Narvasta hänet vangittiin ja kuljetettiin Viipuriin oikeuteen.²⁵⁴ Aatelin omavaltaisuuksien hillitsemisessä talonpojat, porvarit ja kruunu olivat saman asian takana. Tässä mielessä Rosenhane joutui asettamaan virkavelvoitteensa ja kruunun edun oman aateliston säätynsä edelle. Sitä vastoin aateli ja upseeristo pitivät yhtä. Joulukuussa luutnantti Stormkrantzin vapautusta anoneiden kapteeni Loobergin, kapteeni Daumin ja luutnantti Wagnerin vetoamus hyväksyttiin. Tammikuussa asiaa tutkittiin Viipurin ylimääräisillä käräjillä, mutta tarkempaa tietoa käsittelystä Rosenhane ei ole kirjannut. Sen sijaan reilun viikon kuluttua käräjistä Stormkrantz oli lähettänyt maaherralle kaksivuotiaan varsan. Myöhemmistä merkinnöistä käy ilmi, että asia oli siirretty Turkuun hovioikeuden käsiteltäväksi. Maaliskuun 24. päivänä vuonna 1654 *miehentappaja* Stormkrantz oli palannut Turusta Viipuriin hovioikeuden profossi, kapteeni Nandelstatin seurassa. Hovioikeus oli tuominnut Stormkrantzin 100 taalarin sakkoon ja kirkkorangaistukseen.²⁵⁵

²⁵¹ Johan Rosenhanes Diarium, 17, 103 (14.1.1652; 5.4.1654).

²⁵² Johan Rosenhanes Diarium, 27 (26.3.1652, 27.3.1652). Kyseessä oli ns. paheellinen hautaus ilman kristillisiä toimituksia kirkkomaan arvottomimpaan paikkaan. Sen saivat osakseen vankeudessa kuolleiden ohella mm. kaksintaistelussa kuolleet, pikaistuksissa toisensa tappaneet, jumalattomasti eläneet, kuolleena löydetty, murhatut lapset ja mestatut. Pentikäinen 1990, 126-127.

²⁵³ Ks. esim. Villstrand 1992, 26; Katajala 1994, 175-178. Matkalla Nevanlinnaan vuonna 1653 eräs talonpoika oli valittanut Rosenhanelle maaherra Mörnerin palvelijan varastaneen häneltä hevosen. Johan Rosenhanes Diarium, 72 (6.7.1653).

²⁵⁴ Aalto 1996, 44, 49, 163-166.

²⁵⁵ Johan Rosenhanen Diarium, 43, 50, 51, 53, 54, 55, 101 (25.9.1652; 7.12.1652; 20.12.1652; 21.12.1652; 24.12.1652; 3.1.1653; 4.1.1653; 5.1.1653; 15.1.1653; 24.3.1654.) Kärjäkäytännöstä ks. Aalto 1996, 44, 49. Stormkrantzin lähettämässä varsansa saattoi olla kyse säädylle tyypillisestä tavasta ylläpitää suhteita erilaisten lahjojen ja vastalahjojen kautta. Vrt. esim. Toivanen 1999, 115-116.

Maaherran apuna käräjillä olivat voudit ja lainlukijat, joiden käytöstä Rosenhane paheksui usein selkeästi. Kun Pellosniemen käräjiltä vuonna 1653 myöhästyneet vouti Bomgarten ja lainlukija olivat viimein saapuneet paikalle, he olivat umpihumalassa (*öffwerst fulla och druckna*).²⁵⁶ Samana vuonna käräjiltä myöhästyneitä vouti Petter Snäckiiä ja lainlukijaa Rosenhane rankaisi sulkemalla voudin vankilaan ja puhuttelemalla lainlukijaa ankarasti.²⁵⁷ Virkamiesten leväperäisestä käytöksestä joutuivat kärsimään sekä maaherra että rahvas. Juvan kesäkäräjillä vuonna 1653 vouti Morten Larsson oli laiminlyönyt tehtävänsä ja jäänyt lainlukijan luokse juopottelemaan, minkä seurauksena maaherran ja rahvaan oli täytynyt odottaa (*liggia och wänta*) koko päivä sateen ja raekuurojen keskellä.²⁵⁸

Virkaansa kuuluneilla tarkastusmatkoillaan Rosenhane kiinnitti enemmän huomiota hallinnon epäkohtiin - virkamiesten sopimattomaan käytökseen - kuin rahvaan toimintaan. Viranomaisten juopumus käräjätilaisuudessa, jossa alkoholin nauttiminen oli kielletty, oli vakavampi rikos, kuin rahvaan humaltuminen.²⁵⁹ Sama asenne näkyy myös tapauksessa vuoden 1652 elokuulta, jolloin Viipurin linnan vankitorniin suljetut äyräpääläiset talonpojat olivat karanneet yöllä. Merkinnässään paria päivää myöhemmin Rosenhane ei kommentoinut talonpoikien rikosta, vaan kirjoitti, että oli määrännyt viisi vahdissa ollutta nihtiä puuhevosrangaistukseen ja erottanut yhden virastaan rangaistuksena siitä, että nihdit olivat avanneet yöllä portit pakeneville talonpojille.²⁶⁰

Maaherran virka asetti Rosenhanen eri säätyjen välittäjäksi ja heidän oikeuksiensa valvojaksi. Virkaan kuului talonpoikien etujen puolustaminen esimerkiksi porvaristoa ja myös aatelia vastaan. Rosenhanen suhtautuminen kuvastaakin enemmän maallisen esivallan ja talonpoikien kuin aateliston ja talonpoikien suhdetta. Yksityiselämässä hänen suhteensa rahvaaseen jäi etäiseksi: välimatka käy ilmi sanamuodoista, joilla rahvasta nimitettiin. Nimitykset olivat kollektiivisia ja anonyymeja (esim. *allmogen, några bönder, mina bönder*), joissa rahvaasta ei erotettu yksilöitä.

Virka-asetmansa puolesta maaherra oli yhteyshenkilö myös kuninkaan ja keskushallinnon sekä maistraatin ja porvariston välillä. Maaherran suhtautumisessa näkyi aatelin ja

²⁵⁶ Johan Rosenhanes Diarium, 62 (13.3.1653).

²⁵⁷ Johan Rosenhanes Diarium, 72 (7.6.1653).

²⁵⁸ Johan Rosenhanes Diarium, 74 (30.6.1653).

²⁵⁹ Vilkuna K.H.J. 1995, 213-214.

²⁶⁰ Johan Rosenhanes Diarium, 40 (13.8.1652; 17.8.1652).

porvariston suhdetta leimannut jännite, jossa aateli ei pitänyt porvarisammattia säädylleen sopivana, mutta samalla pelkäsi vaikutusvaltaisten porvareiden kilpailua.²⁶¹ Lappeenrannan markkinoilla syksyllä 1652 maaherra oli säätänyt, että porvarit, jotka eivät maksaneet talonpojille sovittua käteishintaa, tuli tuomita 40 markan sakkoon. Pormestari ja raati olivat kuitenkin sopineet keskenään hinnasta talonpoikien tavaroille ja jakaneet tervan.²⁶² Porvaristo nousi usein avoimeen vastarintaan maaherraa vastaan. Esimerkiksi vuonna 1652 pormestarit ja raati olivat päättäneet pitää raastuvankokouksen pormestarin talossa. *Ylpeydessään ja kopeudessaan ja ilman vähäisintäkään kunnioitusta maaherransa kohtaan* he uhmasivat näin Rosenhanen tahtoa pitää kokous linnassa.²⁶³

²⁶¹ Toikkanen 1999, 91-92; Englund 1989, 49-69.

²⁶² Johan Rosenhanes Diarium, 42. (8.9.1652)

²⁶³ Johan Rosenhanes Diarium, 48 (22.11.1652). Pekka Toikkasen mukaan maaherrat eivät osallistuneet säännöllisesti raastuvanoikeuden tai maistraatin kokouksiin, vaan osallistumiseen vaikuttivat istunnossa käsitellyt asiat, kuten tärkeät kiistat, ja toisaalta porvariston maaherralle osoittamat valitukset ja anomukset, joihin hän vastasi kokouksessa. Maaherra oli läsnä myös, kun porvaristolle luettiin kuninkaallisia kirjeitä, plakaatteja tai määräyksiä. Usein maaherrat lähettivät kokouksiin sijaisensa. Toikkanen 1999, 19-21.

Heikki Yrjänänpoika Pukin maailma talonpoikaiskylässä

Talonpoika ja muistiinpanot

Vähäkyröläinen talonpoika Heikki Yrjänänpoika Pukki on kirjoittanut suomenkielisiä muistiinpanojaan vuosina 1664-1684. Tyyliiltään muistiinpanot ovat lyhyehköjä mainintoja Heikki Pukin elämään liittyneistä asioista, usein rahasta, verotuksesta tai kaupankäynnistä. Pukin talon muistikirja on kulkenut suvussa. Virittäjässä vuonna 1927 julkaistu versio muistiinpanoista sisältää vain Heikki Yrjänänpoika Pukin tekemät merkinnät.²⁶⁴ Pukin suvun muistikirjan kaltaisia taloon ja perheeseen sitoutuneita lähteitä tunnetaan ajalta ympäri Eurooppaa²⁶⁵, mutta Suomessa talonpoikaisia päiväkirjoja ei tiettävästi ole säilynyt muita. Eri asia on, kirjoittivatko talonpojat niitä.²⁶⁶

Heikki Yrjänänpoika asui Vähänkyrön Kuuttilan kylässä Pukin eli Pukkisen talossa. Talonväkeen kuului muistiinpanojen aikana Heikki Yrjänänpojan lisäksi hänen vaimonsa Aune (Agneta) Simontytär, heidän poikansa Mikki (Mikkeli) Heikinpoika sekä palvelusväkeä: yleensä renki tai piika. Lisäksi Heikki Pukilla oli ainakin kaksi veljeä. Johannes kuului talonväkeen vuosina 1667 ja 1668, mutta hänen on täytynyt kuolla vuoteen 1673 mennessä, jolloin Heikki Pukki peräsi hänen saataviaan käräjillä. Toinen veli Simuna oli virkamies, joka ainakin kahteen otteeseen työskenteli henkikirjoittajana Narvassa. Vuosina 1666, 1667 ja 1670 Heikki Yrjänänpoika mainitsee myös äitinsä, jolle hän oli toimittanut tavaroita ja rahaa. Esimerkiksi vuonna 1670 hän oli maksanut äidilleen kolme taalaria lehmästä ja antanut lisäksi *naulan uiloia lacia tehtä*.²⁶⁷

Pukin talon muistikirja sisältää merkintöjä, jotka on mahdollisesti kirjoitettu ennen Heikki Yrjänänpojan muistiinpanoja. Tällainen on ainakin suositus Tukholman matkaa varten

²⁶⁴ Pukkisen talon muistikirja, joka kuuluu Helsingin yliopiston kirjaston kokoelmiin (CIII25a), sisältää merkintöjä 1840-luvulle saakka. Muistikirjassa on perheraamatun tapaan tietoja talonväkeen kuuluneiden syntymistä, kuolemista, perinnöistä, veloista sekä myös mainintoja säästä. Tämänkaltaisia merkintöjä ovat kirjoittaneet ainakin Heikki Yrjänänpojan poika Mikki sekä 1700-luvulla hänen poikansa Heikki Mikkelinpoika, pojanpoika Juhannes Heikinpoika (1709-1781) sekä vielä neljännessä sukupolvessa Mikkeli Heikinpoika (s.1731.). Lisäksi Mikkeli Juhanneksenpoika -niminen on tehnyt muistikirjaan säätä koskeneita merkintöjä vuosina 1772, 1776 ja 1780. Muistikirja sisältää myös joitakin Isä meidän -rukouksia sekä virsien sanoja. Ks. Pukin talon muistikirja (CIII25a); Malin & Kaukoranta 1927, 114-115.

²⁶⁵ Ottenjann 1995, 18-19. Ruotsissa vanhimpia vastaavia lähteitä ovat Moran pitäjän nimismies Mats Erson Normanin päiväkirjamerkinnät vuosilta 1671-1678. Almanakan sivuille tehnyt merkinnät sisältävät mm. tietoja maatalouden työvuodesta ja taloudenhoidosta, mutta lisäksi merkinnöissä käsitellään erilaisia juhlia, noituusoireidenkäyntejä, väenottoja tai muita nimismiehen tehtäviin kuuluneita asioita. Ks. Lundwall 1951, 219-230; Berg & Myrdal 1981, 59.

²⁶⁶ Ainakin erään ylistarolaisen isännän tiedetään pitäneen jonkinlaista tilikirjaa taloudestaan. Luukko 1945, 756.

²⁶⁷ Pukin muistikirja 132 (36b).

vuodelta 1660. Muistiinpanot toimittaneet Malin ja Kaukoranta arvelevat, että myös muistikirjan sisältämät virret ja muutaman lehden päiväyksettömät suomen- ja ruotsinkieliset muistiinpanot olisi kirjoitettu ennen Heikki Yrjänänpojan merkintöjä. Käsialan perusteella ne saattaisivat olla saman henkilön tekemiä. Merkintöjen yhteydessä muistikirjassa on nimi Jören Jörenson. Samainen Yrjänä Yrjänänpoika esiintyy maa- ja henkikirjoissa Pukkisen talon isäntänä ainakin vuosina 1662-1664. Hän oli joko Heikki Yrjänänpojan isä tai veli. Heikki Yrjänänpoika mainitaan Pukkisen talon isäntänä vuodesta 1665 alkaen.²⁶⁸

Muistikirjaan kirjoitti vuonna 1666 kuittauksen myös Heikki Yrjänänpojan henkikirjoittajaveli Simuna Yrjänänpoika. Hänen käsialassaan esiintyy samanlainen plusmerkkiä muistuttava kirjain e-kirjaimen merkityksessä, kuin mitä Heikki Yrjänänpoika käytti tekstissään.²⁶⁹ Simunan luku- ja kirjoitustaidon sekä samantapaisen kirjoitustyylin pohjalta on arveltu hänen opettaneen Heikki Yrjänänpojalle taitonsa.²⁷⁰ Simuna taisi myös ruotsinkielen, mikä viittaisi hänen saaneen opetusta koulussa. 1600-luvun alkupuolella Vähänkyrön läheisyydessä sijaitsivat 1640-luvulla perustetut Vaasan pedagogio sekä Uudenkaarlepyyn triviaalikoulu. Vaasan koulu oli kolmiluokkainen, ja siellä opetettiin mm. kristinoppia, virsiä, laskentoa ja kirjoitusta. Koulu oli suunnattu etenkin porvariston lapsille, mutta oppilaiden joukossa oli myös lähialueiden maalaispoikia. Uudenkaarlepyyn triviaalikoulussa annettiin vaativampaa, latinankielistä ja yliopisto-opintoihin tähdännyttä opetusta.²⁷¹ Simuna Yrjänänpojan kaltaisille talonpoikaisoppilaille tärkeän luku- ja kirjoitustaidon ja ruotsin kielen olisi saattanut oppia alemmassakin koulussa, ja yhteydet Vaasaan olivat Vähänkyrön seudulta muutenkin tiiviit.

²⁶⁸ Ei kuitenkaan ole varmaa, onko merkinnät kirjoittanut tuo Jöran Jörenson, vaiko Jören Hinderson (Heikki Yrjänänpojan isä tai isoisa), joka esiintyi Pukkisen talon isäntänä jo 1630-luvulta alkaen. Vuoden 1658 jälkeen ennen vuotta 1662 ei ole varmaa, kummasta henkilöstä on kyse. KA, 9101:21; Malin & Kaukoranta 1927, 113.

²⁶⁹ Erikoisen e-kirjaimen perusteella Malin ja Kaukoranta arvelevat Heikki Yrjänänpojan kirjoittamiksi myös joitakin muistikirjan käsialaharjoituksia (lähinnä suomen- ja ruotsinkielistä Isä meidän -rukousta). Niiden käsiala on kuitenkin varsin epäselvää verrattuna Heikki Yrjänänpojan harvaan ja selkeään kirjoitukseen. Sama merkki esiintyy myös Heikki Pukin pojan Mikki Heikinpojan vuonna 1688 tekemissä merkinnöissä. Ks. Malin & Kaukoranta 1927, 127.

²⁷⁰ Vilkuna K.H.J. 1997b, 85.

²⁷¹ Luukko 1971, 521, 523, 525; Wichmann 1920, 41-46; Halila 1949, 32-34.

Pohjoismaisten talonpoikaispäiväkirjojen tutkimuksessa²⁷² niiden esikuvina on usein pidetty almanakkoja. Talonpojille suunnattuja sää- ym. ennustuksia sisältäneitä almanakkoja ja niihin liitteenä kuuluneita ennustuskirjoja, prognostikoita, oli Ruotsissa julkaistu 1500-luvun puolivälistä lähtien. Almanakkoja laadittiin jo 1600-luvulla myös Suomea varten, mutta vuoteen 1705 saakka ne julkaistiin ruotsiksi. Toisaalta myös lähinnä aatellisille ja muille säätyläisille suunnatuilla talousoppailla (*hushållsboken*), joita oli Ruotsissa julkaistu jo 1500-luvulla, on uskottu olleen vaikutusta talonpoikien muistikirjojen tyyliin.²⁷³ Stina Hansonin mukaan kaiken kansan tietokirjaksi luonnehdittujen almanakkojen lukeminen oli kuitenkin vielä 1600-luvulla rajoittunut ylempiin säätyihin. Laajemmin almanakkoja alettiin ylipäätään käyttää vasta vuosisadan loppupuolelta alkaen.²⁷⁴ Vanhimpien talonpoikaispäiväkirjojen esikuvat lienevät tästä syystä muualla. Kirjojen harvinaisuuden vuoksi ja koska Heikki Yrjänänpoika ei merkintöjen mukaan osannut ruotsia, hän tuskin tunsi almanakkoja tai varhaisia talousoppaita.

Mistä vähäkyröläinen talonpoika saattoi saada vaikutteita kirjoittamiselleen? Esikuvien täytyi löytyä hänen omasta elinpiiristään. Konkreettisemmin rahvas tutustui kirjoitetun tekstin maailmaan kirkon kautta - erityisesti pappien saarnoissa ja 1600-luvun loppupuolella yhä enemmän myös lukkareiden lukutaidon opetuksessa. Uskonnon sävyttämiä olivat myös ne vähäiset, yleensä pappien omistamat kirjat, joita talonpoikaiskylissä 1600-luvulla tunnettiin.²⁷⁵ Heikki Yrjänänpojan muistikirjamerkintöjä ei kuitenkaan voi luonnehtia uskonnon sävyttämiksi.

Heikki Yrjänänpojan muistikirjan merkinnät sisältävät tietoja mm. kylästä kerätyistä

²⁷² Ruotsissa talonpoikaispäiväkirjoja on myöhemmiltä vuosisadoilta säilynyt useita. 1970-luvulla aloitetun Bondedagboksprojektin tarkoituksena on ollut koota ja tutkia talonpoikaispäiväkirjoja. Sen tuloksena on syntynyt talonpoikaispäiväkirjojen arkisto Nordiska museetiin. Projektiin liittynyt tutkimus on pitkälti keskittynyt talonpoikaisen tuotannon, ajankäytön, liikkuvuuden ja sosiaalisten suhteiden selvittämiseen. Päiväkirjoja on tutkittu useasta näkökulmasta: niistä on etsitty erikoisuuksia tai vastaavasti keskitytty tyypilliseen. Lisäksi päiväkirjoja on tarkasteltu myös kielenkäytön kannalta. Tuloksekkain tutkijoista lienee Britt Liljewall. Ks. talonpoikaispäiväkirjojen tutkimuksesta esim. Myrdal 1991; Berg & Myrdal 1981; Liljewall 1995a, 13-52.

²⁷³ Tärkein ajan talousoppaista oli Per Brahen *Oeconomia* 1580-luvulta. 1500-luvulla oli ilmestynyt myös saksankielinen talonpojille suunnattu astrologiaa ja sääennustuksia sisältänyt *Bondepraktika*. Sen ensimmäinen tunnettu ruotsinkielinen versio on vuodelta 1662, mutta aikaisempiakin versioita on saattanut olla olemassa. Berg & Myrdal 1981, 49-50; Svensson 1997, 12-15; Laine 1997, 270.

²⁷⁴ Hanson 1986, 29-30, 49.

²⁷⁵ Suomenkielistä kirjallisuutta oli vielä 1600-luvulla ilmestynyt vain vähän. Tärkeimpiä ja laajimmin tunnettuja olivat Mikael Agricolan Uuden Testamentin käännös (1548) ja *Abckiria* (1543) sekä eri versioita katekismuksesta, aapisesta (1629), virsikirjasta ja hartauskirjoista. Vuonna 1642 julkaistiin myös Raamatun käännös suomeksi. Kansanopetuksessa Vähän Katekismuksen syrjäytti vuoden 1666 jälkeen Johannes Gezelius vanhemman *Yxi paras lasten tavara*. Ks. Heininen & Laine & Knuutila & Laine, E. 1997, 49, 54-55, 80-90, 93-95, 98-99, 136-143, 144-149.

veroista, kymmenysmääristä ja oman talon maksetuista henkirahoista. Ehkä Heikki Pukki omaksui kirjoitustapansa Simuna-veljensä ohella esivallan käyttämästä kirjoitustaidosta verotuksessa ja oikeudenhoidossa. Hän joutui usein tekemisiin esivallan edustajien kanssa toimiessaan kotikylänsä Kuuttilan veronkantomiehenä ja kymmenysten kerääjänä sekä lautamiehenä käräjillä. Muistikirjan voi olettaa sisältävän samoja tietoja, joita hän antoi viranomaisille. Kirjoittamisen ajankohtaa saattoi säädellä veronkeruu ainakin niiltä osin, kun merkinnät koskettivat kylän kollektiivisia asioita. Myöhemmin hän kenties kirjoitti merkintänsä puhtaaksi useita vuosia kerrallaan, kuten Malin ja Kaukoranta arvelevat.²⁷⁶

Varhaisille talonpoikaisille muistikirjoille tunnusomaisena on pidetty niiden merkintöjen eriytymättömyyttä.²⁷⁷ Yksityisen ja julkisen elämänpiirin asiat ovat niissä sekoittuneena. Heikki Yrjänänpoika on kuitenkin erotellut mm. kylän veronkanton liittyneet merkinnät, henkilökohtaiset velkasuhteet, oman talouden henkirahat, kruunun ja kreivin voudeille kannetut erilliset maksut, tiettyjen henkilöiden kanssa käydyn kaupan sekä omana ryhmänään kirjoitetut kirjeet. Yhdistävänä lenkinä ei ole esimerkiksi jako yksityiseen tai julkiseen, vaan liki kaikki merkinnät liittyvät tavalla tai toisella rahaan. Näin sekä yhteisön asiat että omaa perhettä koskeneet merkinnät tulevat tästä näkökulmasta esille.

Verokirjanpidon kautta selittyy osittain Heikki Yrjänänpojan muistikirjan talouteen keskittyvä tyyli. Samankaltaisia talonpoikien varhaisia tilikirjoja tunnetaan Pohjoismaissa useita, ja muitakin selitysmalleja niiden tulkitsemiseksi on esitetty. Bjørn Poulsenin mukaan päiväkirjojen sosiaalis-taloudellisten merkintöjen taustalla oli talonpoikien omaksuma uusi kapitalistinen ajattelutapa.²⁷⁸ Saman tulkinnan pohjalta Stocklund esittää, että talonpoikaispäiväkirjat olivat talonpoikaiseliitin kirjoittamia. Niiden kirjoittajat olivat poikkeusyksilöitä, jotka olivat usein luku- ja kirjoitustaitonsa kautta luottamusasemassa yhteisössään. Stocklund sivuaa myös kysymystä muistiinpanojen edustavuudesta. Hänen mukaansa poikkeuksellisia tietoja tai taitoja hallinneet talonpojat elivät samojen olosuhteiden ja normien alaisina kuin muutkin talonpojat, joten heidän kirjoituksensa sisältävät monia keskeisiä piirteitä ajan elämästä.²⁷⁹ Tätä vasten kysymys edustavuudesta on toissijainen: eliittitalonpojatkaan eivät olleet yhteisöstään irrallaan.

²⁷⁶ Ks. Malin & Kaukoranta 1927, 114.

²⁷⁷ Ks. Poulsen 1995, 59-63.

²⁷⁸ Ks. Berg & Myrdal 1981, 50; Ottenjann 1995, 18-20; Poulsen 1995, 58, 60.

²⁷⁹ Stocklund 1979, 195-196, 200-201.

Vanhimpia talonpoikaispäiväkirjoja yhdistää myös se, että niiden kirjoittajat olivat miehiä, ja varsin usein kirjoittaminen liittyi talon isännyyteen. Merkinnät kuvastivat miesten elinpiiriä ja sitä, mitä miehet taloissa tekivät.²⁸⁰ Myös Pukkisen talon muistikirja oli isäntien muistin jatke. Muistikirjan ohella isännältä toiselle periytyi myös luku- ja kirjoitustaito. Heikki Yrjänänpojankin merkinnät alkoivat vuonna 1664 hänen isännyytensä myötä. Viimeiset merkintänsä hän teki vuonna 1684, ja pian talon isäntänä mainitaan Mikki Heikinpoika.²⁸¹ Heikki Yrjänänpojan muistiinpanot sisältävät lisäksi yhden erityispiirteen. Tekstinsä Pukkisen talon isäntä kirjoitti kotikylänsä puhekielen, eteläpohjaisen murteen perusteella. Murteellisuus näkyy sanaston ohella myös erityisesti h-kirjaimen käytössä. Muistikirjassa käytetty kieli on selvästi omaan elinpiiriin ja sosiaaliseen ympäristöön sitoutunutta²⁸².

Talo kylässä - elämä kylässä

Heikki Yrjänänpojan kotipaikka sijaitsi Etelä-Pohjanmaalla Kyröjoen laaksossa. Jokivarren asutus muodosti kulttuurillisesti yhtenevän alueen, Suur-Kyrön, joka oli ollut yhtenäisen hallintopitäjä 1600-luvun puoleen väliin saakka. Suur-Kyröön kuului myös Vähäkyrö, jossa asukkaita oli 1600-luvulla noin 1200. Vähäkyrö kuului vuosina 1651-74 Korsholman kreivikuntaan, joka oli läänitetty kreivi Gabriel Oxenstiernalle. Vuodesta 1675 lähtien Vähäkyrö oli osa Pohjanmaan eteläistä voutikuntaa. Läänitysaika rajoineen vaikutti myös pitäjien muodostumiseen: 1600-luvun puolivälissä Vähäkyrö itsenäistyi hallinnolliseksi pitäjäksi. Oma kirkkopitäjä se oli ollut jo vuosisadan alkupuolelta lähtien.²⁸³

Kuutila oli yksi Vähäkyrön lukuisista kylistä. Heikki Pukin elämä sitoutui ennen muuta Kuutilan kylän toimintaan. Esimerkiksi vuonna 1677 kerätessään rahoja tuomarille ja laamannille Pukki oli kirjannut muistiin kaikki kotikylänsä 13 talonpoikaa.²⁸⁴ Talonpoikais-

²⁸⁰ Berg & Myrdal 1981, 50, 52; Myrdal 1991, 12.

²⁸¹ KA 9192:785.

²⁸² Selvimmin kielen sosiaalinen sitoutuneisuus ilmenee sanastossa, ääntämisessä, taivutuksessa ja lauseopissa, jossa tietyn ryhmän, esimerkiksi juuri talonpoikien, yhteiset intressit heijastuvat. Kirjoittajan käyttämässä ortografiassa heijastuu myös sivistystaso: rahvaan kielessä äänteelliset muutokset on omaksuttu helpommin kirjakieleen, jonka säännönmukaisuuksia ei ole täysin tunnettu. Öhmann 1960, 161, 164-165. Pukin muistiinpanoissa on e-kirjainta tarkoittavan plusmerkin lisäksi joitakin kirjoitusvirheitä, ja varsinkin vierasperäisten sanojen, esimerkiksi nimien, kirjoittaminen on tuottanut Heikki Pukille erityisiä ongelmia.

²⁸³ Luukko 1945, 20-21, 68-69, 307, 316; Jokipii 1956, 45, 53-54, 67.

²⁸⁴ Pukin muistiinpanojen mukaan Kuutilassa asuivat vuonna 1677 Mikki Simunanpoika, Tuomas Mikkelinpoika, toinen Mikki Simunanpoika, Erkki Kaarlenpoika, Johannes Jaakonpoika, Simuna Niileksenpoika, Jaakko Jaakonpoika, Johannes Simunanpoika, Heikki Matinpoika, Yrjänä Johanneksen-

kylän asukkaat muodostivat suhteellisen homogeenisen yhteisön, jossa isännät olivat statukseltaan varsin samanarvoisia. Pohjanmaalla kyläyhteisöt vaikuttivat erityisen vahvana. Kyröjoen jokilaaksossa kylät olivat tyypiltään pääsääntöisesti ketju- tai rivikyliä, jotka myötäilivät vesistön rantoja. Kyröjoki erotti mutta samalla yhdisti Vähänkyrön eri kylät. Joki oli merkittävä liikenneväylä ja kalastuselinkeinon mahdollistaja, ja Heikki Yrjänänpojan mukaan ainakin nuottakalastusta harjoitettiin.²⁸⁵ Toisaalta myös meri ja sisämaan järvet olivat lähellä. Kunkin talon rakennukset kylissä oli sijoitettu suljetuksi neliöksi ns. umpipihaksi, mikä korosti talojen yksityisyyttä.²⁸⁶ Oma talo oli talonpojan yksityisintä aluetta kollektiivisessa kyläyhteisössä. Asuinympäristöllä oli konkreettisia vaikutuksia elämäntavan muotoutumiseen: elinkeinoin, vuotuisrytmiin, tapoihin ja koko kansankulttuurin ja maailmankuvaan alueella.²⁸⁷

Etelä-Pohjanmaa oli peltoviljelyaluetta, mutta karjataloudella oli sivuelinkeinon asema. Vuonna 1670 Heikki Yrjänänpoika oli ostanut kolmella taalarilla äidiltään lehmän, ja eräänä vuonna hän kirjoittaa myyneensä kaksi härkää. Heikki Pukin talossa oli lisäksi hevosia. Esimerkiksi vuonna 1668 hän kirjoittaa, kuinka eräs isäntä *osti multa hevoisen*. Lisäksi tärkeitä olivat lampaat ja niistä saadut tarveaineet: rasva, nahat ja villat.²⁸⁸ Villan lisäksi tekstiileinä käytettiin pellavaa eli ”liinaa” sekä hienommista kangaslajeista verkaa ja naisten pukuun kuuluneissa koristenauhoissa käytettyä kaluunaa. Vuonna 1675 Heikki Yrjänänpoika kirjoitti ostaneensa puoli kyynärää sinistä verkaa, joka maksoi *puolen vitettä talaria* kyynärältä sekä kaksi kyynärää ja korttelin taalarin kalliimpaa punaista verkaa.²⁸⁹ Raaka-aineista valmistettiin mm. kintaita ja lakkeja.²⁹⁰

Heikki Yrjänänpojan talonpoikaisessa taloudessa tärkein raaka-aine oli puu, josta saatuja hirsiiä ja tuohta käytettiin rakennusaineena ja halkoja polttopuuna. Suuri merkitys oli myös puusta jalostetuilla tuotteilla, kuten tervalla ja sysillä eli puuhiilillä. Etenkin terva oli tärkeä sivutulojen lähde Pohjanmaan talonpojille. Talonpoikaista ammattitaitoa kuvasti myös kyky raudan ja tiilien valmistukseen. Vaikka työssä käytetyt tarvekalut valmistettiin pääsääntöisesti itse, joitakin käsityöläisten valmistamia esineitä käytettiin myös. Heikki

poika, Yrjänä Matinpoika, Matti Erkinpoika sekä Esko Erkinpoika. Pukin muistikirja, 120 (16b).

²⁸⁵ Pukin muistikirja, 133 (38a).

²⁸⁶ Vilkuna 1933, 43; Talve 1990, 37-38.

²⁸⁷ Hellspång & Löfgren 1977, 14; Frykman & Löfgren 1984, 46.

²⁸⁸ Pukin muistikirja, 124, 132-134 (22a, 36a, 37b, 40a).

²⁸⁹ Pukin muistikirja, 130, 132 (33a, 33b, 36b); Wirilander 1974, 45.

²⁹⁰ Pukin muistikirja, 131-132 (35a, 36b).

Yrjänänpoika hyödynsi ainakin suutarin, räätälin ja sepän palveluja. Vuonna 1677 hän oli esimerkiksi maksanut sepän puolesta sakkoja kevätkäräjillä, minkä edestä seppä oli takonut hänelle. Harvinaisempia ostoksia olivat Heikki Yrjänänpojan vuonna 1671 kahdella taalarilla hankkima *kirja* sekä neljän taalarin hintainen sormus.²⁹¹

Ruokatalous ja säilöminen Heikki Yrjänänpojan talossa perustuivat kuivattamiseen, suolaamiseen ja hapattamiseen. Viljatuotteiden - ohran ja kauran - lisäksi käytettiin mm. herneitä, suolaa, kuivia kaloja ja voita. Arvokkaammaksi elintarvikkeeksi lienee koettu Heikki Yrjänänpojan vuonna 1677 Jaakko Simunanpojan perinnönjaosta ostama kannullinen viinaa.²⁹² Elintarvikkeita, jotka Heikki Yrjänänpoika mainitsi, käytettiin myös vaihdon välineenä talonpoikien kesken. Vuonna 1683 Heikki Yrjänänpoika ja hänen vaimonsa olivat molemmat ostaneet neljä vakkaa suolaa. Suolaa vastaan Heikki Yrjänänpoika oli antanut leiviskän voita ja emäntä vielä kuusi taalaria.²⁹³ Ruokataloudesta huolehtiminen oli talon emännän, Aune Simontyttären vastuulla. Isännän ja emännän rahat olivat ainakin jossain määrin erillään, koska Heikki Pukki kirjoitti maksaneensa velkaansa vaimolleen.²⁹⁴ Naisten vastuualueena oli juuri kotitalous, jonka hoitamisessa he saattoivat toimia varsin itsenäisesti: tehdä ostoksia, ottaa ja maksaa velkoja tai myydä tuotteita.²⁹⁵ Päättäjävallan keskittyminen koteihin ja perhe-elämään oli yhteistä kaikkien yhteiskuntaryhmien naisille - aatellisista talonpoikaisnaisiin.

Heikki Yrjänänpojan poika Mikki ilmestyi maksettujen henkirahojen luetteloon vuonna 1679, jolloin hän ilmeisesti täytti vaaditut 15 vuotta. Perheessä saattoi lisäksi olla muita nuorempia lapsia.²⁹⁶ Pohjanmaalla perheet olivat itäisen kaskitalouden alueisiin verrattuna pieniä. Yleensä palvelusväkeä kuitenkin oli vähintään piika, joskus renkikin. Palvelusväen pestiin kuului yleensä rahan ja elintarvikkeiden lisäksi vaatteita. Vuonna 1682 Heikki Yrjänänpoika oli antanut Maria-piialle rahaa veran ja kaluunan ostamista varten.²⁹⁷ Huoneentaulun mukaan muun perheen ohella palvelusväki kuului isännän vallan alle. Isännällä oli oikeus johtaa taloutta ja määrätä perheenjäsenten ja työntekijöiden velvollis-

²⁹¹ Pukin muistikirja, 123, 125, 127, 130-133, 135 (20b, 24a, 24b, 25b, 28a, 34a, 34b, 35b, 36b, 37a, 37b, 38a, 39b, 42b) .

²⁹² Pukin muistikirja, 124, 128, 133 (21b, 22a, 29b, 30b, 31a, 38a, 38b).

²⁹³ Pukin muistikirja, 133 (39b).

²⁹⁴ Pukin muistikirja, 127 (28a).

²⁹⁵ Pylkkänen 1990, 280-288.

²⁹⁶ Pukin muistikirja, 123 (20a). Vuoden 1686 henkikirjaan on merkitty Mikki Heikinpojan ja tämän Briitta-vaimon ohella sisar Maria Heikintytär. KA9192:785.

²⁹⁷ Pukin muistikirja, 130 (33b).

suuksista.²⁹⁸ Isännänvalta kotitaloudessa ilmenee myös Heikki Yrjänänpojan merkinnöissä: vaikka naiset saattoivat itsenäisesti käsitellä rahaa, viime kädessä isäntä sääteli, ja Pukin tapauksessa piti peräti kirjaa, perheen rahankäytöstä.

Yksittäisten perheiden elämä oli 1600-luvulla toimintansa kautta sidoksissa lähitaloihin ja kylään. Talonpoikia yhdisti etenkin työ, joka oli samalla ajankäytön ja koko elämäntavan perusta. Paitsi että työllä turvattiin perheen ruokavaranto, sillä oli paljon yksilötasoa laajempi merkitys. Työtaito ja työkyky olivat ihmisen yhteiskunnallisen arvon perusta: ne määräsivät aseman yhteisössä. Työnteko oli Jumalan asettaman velvollisuuden täyttämistä. Viranomaisten kannalta työkyky taas takasi talonpojan veronmaksukyvyyn.²⁹⁹ Suuri osa töistä tehtiin yhdessä, sillä monet töistä olivat sen luonteisia, ettei niiden tekeminen yksin olisi ollut mahdollista. Kylällä oli muun muassa paljon yhteisomistuksia, kuten yhteismetsiä, -laitumia ja -vesiä taikka myllyjä, kaivoja ja kirkkoveneitä, ja myös erilaiset kansanomaiset yhtiöt, kuten kaski-, terva- tai kalastusyhtiöt, työliitot ja talkoot olivat yleisiä. Kunkin talon osuudet erotettiin erilaisilla merkeillä: Vähässäkyrössä käytettyjä omistusmerkkejä olivat esimerkiksi aitoihin sijoitetut ”airaksenmerkit” ja talokohtaiset puumerkit.³⁰⁰

Pohjanmaalla maanviljelyssä vallalla oli peltoviljely. Talojen pellot oli jaettu lohkoihin sarkajaon mukaisesti tangolla mitaten. Sarkojen koon määräsi talon manttaaliluku. Vuonna 1664 Heikki Yrjänänpojalla oli pelto Karhulan mailla ja tällä puolestaan Pukin Kärmespellon sivussa. Peltojen jaosta hän kirjoittaa: *Ja ne pelo me mitasima tangoncansa ja meillä oli sen meidän pelon päs 1 capale cetua ionga minä anoin ilman mitata ja sen ceton cuoci caruu samana uona.*³⁰¹ Vaikka pellot olivat hajallaan eri puolilla kylää, omista rajoista pidettiin tarkasti kiinni. Omat sarat oli yleensä erotettu muiden alueista ojilla, ja niiden rajoja määriteltiin ja korjattiin tarkastuksissa.³⁰²

Varsinaisista talonpojan arkitöistä muistiinpanoissa ei ole monia mainintoja. Arkinen työ ei vaatinut muistiinpanojen tekoa, jollei se liittynyt taloudenhoitoon ja sisältänyt esimer-

²⁹⁸ Talve 1990, 204; Vilkuna K.H.J. 1996b, 157; Nygård 1989, 27, 38, 92. Etelä-Pohjanmaalla taloissa oli etenkin piikoja, joiden tehtävänä oli karjanhoito.

²⁹⁹ Vilkuna 1983, 220-221; Vilkuna K.H.J. 1996c, 77-78.

³⁰⁰ Virtanen E.A. 1933, 56-58; Virtanen E.A. 1934, 437, 442, 445-446, 457.

³⁰¹ Pukin muistikirja, 129 (32b).

³⁰² Virtanen E.A. 1933, 60; Luukko 1945, 75-76, 111, 113, 120, 122; Talve 1990, 154.

kiksi velvoitetta muuta yhteisöä kohtaan. Eräänä vuonna Heikki Pukki oli osallistunut sydenpolttohaudan valmistamiseen viiden päivän ajan ostamaansa varsaa vastaan. Vuonna 1674 Heikki Pukin omassa talossa järjestettiin hirsitalkoot, kun he valmistivat hirsii tupaan ja riiheen. Työhön pyydettiin avuksi miehiä ja hevosia naapuritaloista ja usein lähikylistäkin. Pukkisen taloon hevosia saatiin kaikkiaan 15 talosta, kaksi tai kolme kustakin - parhaimmillaan seitsemän.³⁰³ Hirsitalkoot olivat poikkeuksellisen suuri työtehtävä, eikä hanke olisi onnistunut ilman muiden kyläläisten tukea. Vähäpuustoisella Pohjanmaalla puut oli usein hankittava matkan päästä sisämaasta. Hirsitalkoot ajoittuivat yleensä joulun ja laskiaisen välille, jolloin hirsien kuljettaminen hankia myöten oli helpompaa.³⁰⁴

Työnteko kaikkine vaiheineen kuului arkeen ja toimi elämän rytmittäjänä. Samalla arkinen työ määritteli juhlan ja levon kausia. Talonpojan kalenteri oli ensi sijassa työvuoden askareiden mukaan rakentuva ja sidoksissa luonnon rytmiin. Tyypillistä oli mm. ajan jakautuminen intensiivisen työn ja sen vastapainoksi levon kausiin.³⁰⁵ Talonpoikainen aikakäsitys oli esimerkiksi vuodenkiertoon sitoutuneena syklittäinen, mutta sen rinnalla vaikutti juliaanisen kalenterin ja kirkkovuoden mukaan määrittynyt virallinen ja hallinnollinen aika. Kirkon aikakäsitys oli lineaarinen, jatkuvasti etenevä: se suuntasi ihmisten elämänsä tulevaisuuteen. Myös muut esivallan edustajat ponnistelivat uuden lineaarisen aikakäsityksen vakiinnuttamiseksi. Aikakäsityksessä oli kuitenkin keskeistä ihmisen oma kokemus ajasta ja hänen tulkintansa siitä, minkä ajan ulottuvuuden hän kulloinkin ja kussakin tilanteessa koki merkitykselliseksi.³⁰⁶

Heikki Pukin elämässä talonpoikainen ja esivallan aika sekoittuivat. Lineaarinen aika määräsi hänen tapaansa kirjoittaa ja jaotella muistikirjamerkintöjään. Vuosi - ”ajastaika” - oli suurin hänen käyttämistään aikayksiköistä ja ilmeisen keskeinen tekijä jäsentää

³⁰³ Pukin muistikirja, 123, 125 (20b, 23a). Keskimääräinen hevosten määrä taloa kohden oli Vähässäkyrössä vuoden 1626 tietojen mukaan 2-3. Luukko 1945, 161.

³⁰⁴ Virtanen E.A. 1933, 79-80; Virtanen E.A. 1934, 458; Viikuna 1983, 171-174, 219-220, 226, 229. Yhteistyötä juhlittiin usein vähintäänkin talkooaerialla, mutta myös viinatarjoilu oli runsasta. Erilaisilla työjuhlilla oli yhteisölle suuri merkitys: ne toimivat yhteisön sosiaalisen tunteen ilmauksena ja määrittäjänä. Työjuhlisiin sisältyi usein paljon uskonnollisia ja maagisia merkityksiä.

³⁰⁵ Frykman & Löfgren 1984, 21-23.

³⁰⁶ 1600-luvulla kellot ja niiden mittaama aika alkoivat jo levitä kaupunkeihin Ågrenin mukaan keskusvallan lisääntynyt halu alamaisten kontrolliin 1600-luvulla merkitsi sitä, että esimerkiksi virkamiesten toiminnassa alettiin vaatia tarkkuutta, selkeyttä ja tehokkuutta, ja samalla kelloon ja juliaaniseen kalenteriin sidottu lineaarinen aikakäsitys yleistyi. Maaseudulla vanha kansanomainen ajanmäärittely säilyi kuitenkin pitkään - jopa 1800-luvulle saakka. Lundmark 1984, 12-13, 42; Liljewall 1995a, 90; Ågren 1998, 45-48, 51-52, 217, 228.

elämää. Vuosi oli rajapyykki esimerkiksi velkojen hoitamisessa, verotuksessa ja jopa yksityisessä elämässä. Vuosi jaottui vanhan kansanomaisen ajanlaskun ja työvuoden merkkipäivien mukaan. Muun muassa paavalinpäivä, kynttelinpäivä, jaakonpäivä ja mikkelinpäivä olivat vuoden kiinnekohtia, joihin eri tapahtumien ajoittaminen sijoittui. Päiviin liittyi paljon työvuoden perinteitä ja uskomuksia, ja niillä oli maaseudun ajanlaskussa tärkeä asema. Kristinuskon myötä myös kahdentoista kuukauden järjestelmä oli alkanut vakiintua osaksi rahvaan ajanlaskua. Eri ajanlaskutavat säilyivät rahvaan ajattelu- maailmassa pitkään rinnakkaisina.³⁰⁷

Tärkeämpää kuin eri viikonpäivien erottaminen ajanlaskussa oli arjen ja pyhän vaihtelu. Sunnuntai oli kirkonmenojen ja levon päivä, ja sapatin vietto työtä tekemättömänä päivänä oli säädetty laissa. Sunnuntain merkitys ilmeni maaherra Rosenhanen aikakäsityksessä, ja päivän erityisyys näkyi myös rahvaan ajanlaskussa. Rosenhanen tavoin myös Heikki Yrjänänpojan muistiinpanoissa sunnuntai oli ainoa nimeltä mainittu viikonpäivä. Lisäksi hän käytti joitakin tarkkoja päivämääriä. Niiden yleistymistä saattoi edesauttaa paikallisten viranomaisten toiminta. Lautamiehenä ja veronkantomiehenä toimineen Heikki Pukin kohdalla esivallan aikakäsitys saattoi vaikuttaa poikkeuksellisen paljon. Vuonna 1682 Pukki kirjoitti: *anoin 2 talaria ja se oli cyntlin päiuänä ja laskias sununtacina 3 marca ja cäräiän aicana 12 äyriä ja 1 saxan talarin ja tomas Iacoin poialen 2 marca ja 1 marcan cuin mentin tuorilahan Istuiaiselen.*³⁰⁸ Talonpoikaisessa elämässä vuoro-kausirytmisiä säätelivät kellon sijaan valo- ja sääolot sekä päivän aikana nautitut kolme pääateriaa.³⁰⁹

Heikki Yrjänänpojan käsitys maailmasta sitoutui hänen omaan elinpiiriinsä. Esiteollisissa yhteisöissä maailmankuva rajoittui pitkälti koettuun ympäristöön ja yhteisön perittyyn tietoon. Kansanomaiseen maailmankuvaan vaikuttivat myös välittyneet, yhteisön ulkopuolelta saadut tiedot. Lisäksi käsitys ympäristöstä oli sukupuolisisidonnainen. Myös Heikki Yrjänänpojan käsitys ympäristöstä oli miehinen näkemys, jota leimasi naisia suurempi liikkuvuus ja osallistuminen julkiseen elämään oman talon ulkopuolella.³¹⁰ Heikki Yrjänänpojan muistiinpanoissa oman kylän tai sen lähialueiden ulkopuolelle sijoittuvia mainintoja on vain vähän. Vuonna 1681 hän osallistui maakunnan kokoukseen. Lisäksi

³⁰⁷ Ks. esim. Markkanen 1989, 156; Poulsen 1995, 65.

³⁰⁸ Pukin muistikirja, 127 (28b).

³⁰⁹ Ks. esim. Vilkuva K.H.J. 1996c, 79.

³¹⁰ Maailmankuvan fyysisistä ulottuvuuksista ks. Knuuttila 1989, 166-167; Knuuttila & Paasi 1995, 54-55.

hän kävi kauppamatkoilla Vaasassa.³¹¹ Yhteisön kuulopuheilla ja muiden tekemillä havainnoilla oli keskeinen asema hänen käsityksessään hahmottaa ympäristöä. Esimerkiksi vuonna 1673 Heikki Yrjänänpoika oli ollut käräjillä vaatimassa Tuomas Fransinpojalta velivainajansa Johannes Yrjänänpojan kirjaa. Tuomas oli kuitenkin selittänyt maksaneensa Johannekselle kirjasta edellisenä vuonna, kun he olivat Tukholmassa. Maantieteellisesti kauimpana sijaitsi Heikki Yrjänänpojan mainitsema Narva, jossa hänen veljensä Simuna oli henkikirjoittajana.³¹²

Fyysinen ympäristö vaikutti paikkojen ja alueiden nimiin, jotka puolestaan leimasivat ihmisten identiteettiä. Ison- ja Vähänkyrön kattanut kansanomainen Kyrö-nimitys erotti alueen asukkaat lähialueiden ihmisistä ja vastaavasti lisäsi nimityksen alle kuuluneiden yhteenkuuluvuutta. Samankaltaisia asuinpaikkaan liittyneitä määreitä ihmisistä käytti myös Heikki Yrjänänpoika: esimerkiksi vuoden 1679 käräjillä *laihian mies* oli valittanut sotaväen viemästä veneestään.³¹³ Käräjät tai muut tapahtumat, joihin saapui ihmisiä oman yhteisön ulkopuolelta, olivat tilanteita, joissa määrittyivät omaan ja vieraaseen ryhmään kuuluneet. Vuorovaikutus, vertailut ja oman yhteisön ulkopuoliset kontaktit muokkasivat yhteisön yhteenkuuluvuutta ja sosiaalista identiteettiä, joka muodosti pohjan yhteisön jäsenten yksilölliselle identiteetille.³¹⁴ Kuutilan kylän yhteisöllisyys tulee Heikki Pukin muistiinpanoissa esille sanamuodoissa hänen kirjoittaessaan kylänsä asioista, ne olivat hänelle usein ”meidän” asioita. Esimerkiksi vuonna 1674 hän oli lainannut *meidän circo heralen 12 talaria*.³¹⁵

Isäntien luottomies ja esivallan välikäsi

Luku- ja kirjoitustaito vaikutti Heikki Yrjänänpojan asemaan Kuutilan kyläyhteisössä. Hänen oma talonsa Pukkinen oli keskiverto 3/4-manttaalin talo. Luku- ja kirjoitustaidon mahdollistamat luottamustehtävät takasivat hänelle kuitenkin aseman, jota hän tuskin olisi saavuttanut pelkän omaisuuden perusteella. Kuutilan kylän kaltaisissa esiteollisissa yhteisöissä yksilöllinen kyky, kuten luku- ja kirjoitustaito, oli samalla yhteisöllistä omaisuutta. Luku- ja kirjoitustaidon mahdollistama taloudellinen kirjanpito ja muu

³¹¹ Pukin muistikirja, 121 (17b, ks. myös alaviite); Luukko 1945, 757.

³¹² Renvall 1949, 180; myös Viikuna 1997a, 12. KA, Isonkyrön kesäkäräjät 4.-5.6.1673: 121; Pukin muistikirja, 134 (41b).

³¹³ Pukin muistikirja, 125 (23b).

³¹⁴ Liljewall 1995a, 24-25; Liljewall 1995b, 121-122.

³¹⁵ Pukin muistikirja, 132 (36a).

kirjallinen tiedonvälitys lisäsi tällaisen yksilön vuorovaikutusta muiden yhteisöön kuulu-
neiden kanssa.³¹⁶ Poikkeuksellista kykyä hyödynnettiin yhteisössä mahdollisimman
monipuolisesti erilaisten luottamustoimien kautta. Britt Liljewallin mukaan talonpoikien
luottamustoimille oli tunnusomaista tehtävien ja niiden mukanaan tuoman arvovallan
kerääntyminen kyvykkäiksi koetuille yksilöille. Luku- ja kirjoitustaito saattoi nostaa
ihmisen sosiaalista arvostusta.³¹⁷

Heikki Yrjänänpoika toimi kirjuriina talonpojille. Työtä rajoitti kuitenkin se, ettei hän ei
osannut ruotsia, vaan joutui tässä sitä tarvittaessa itsekin turvautumaan toisten, mahdolli-
sesti pitäjänkirjurin, apuun. Toisilla kirjoituttamansa kirjeet hän merkitsi muistiin: *ja wona
1678 nin cutenen cirioti heici nilexen poika Siloin cuin minä Iacocirian lähtätin ja
posti raha minä anoin puolen cahtexata marca ja Se oli toisna päivänä Iälcin ioululo-
pun ja paprista minä anoin 8 äyriä.*³¹⁸ Kirjeiden välityksellä Heikki Yrjänänpoika piti
myös yhteyttä Simuna-veljeensä. Helluntain aikaan vuonna 1682 hän oli kuitenkin saanut
kuulla *Iota Simuna mun racas velini on cuolu Ingrin mala cuin hän oli Henggiä ciriota
mas.*³¹⁹

Heikki Yrjänänpojan taidosta oli hyötyä myös talonpoikien välisessä kaupankäynnistä,
jossa kirjoitustaito selkeytti etenkin velkasuhteita. Talonpoikien väliselle kaupankäynnille
oli tyypillistä tapa, jossa kaupan osapuolten suhteet olivat itse kauppaa tärkeämpiä ja
keskinäiset neuvottelut määräsivät hinnat. Kauppaan vaikuttivat sen solmijoiden väliset
suhteet, kuten sukulaisuus, naapuruus, ystävyys tai suhde virkavaltaan.³²⁰ Leimaavana
piirteenä oli henkilökohtaisuus ja vastavuoroisuus. Myös Kuuttilan kylässä talonpoikien
väliset velkasuhteet olivat joustavia: maksuajat olivat neuvottelujen varassa samaten kuin
maksun väline. Esimerkiksi vuonna 1688 Heikki Pukki kirjoittaa: *nin osti multa Manin
Jakoi hevoisen ja Jaki antoi 7 talaria ja 7 talaria jäi maksamata.* Velan selvittely jatkui
seuraavana vuonna, kun samainen Jaakko *toi mulen tuohia ja niitä oli talarin etestä ja sitä
jäi 6 talari maksamata ja samana vuona minä sain 5 tynyriä sysiä.*³²¹

Aina vaihtokauppa ei kuitenkaan päättynyt sopuratkaisuun talonpoikien kesken, vaan

³¹⁶ Vrt. Poulsen 1995, 63; Le Roy Ladurie 1984, 245, 248; Chartier 1988, 163.

³¹⁷ Liljewall 1995b, 121-122.

³¹⁸ Pukin muistikirja, 134 (41a).

³¹⁹ Pukin muistikirja, 134 (41b, 42a).

³²⁰ Vrt. Levi 1992, 122, 127.

³²¹ Pukin muistikirja, 133 (37a).

riitoja selviteltiin käräjillä. Erilaiset omaisuus- ja rajariidat - vaikkapa tallatut ruishalmeet, luvatta siirretyt rajamerkit ja hakatut puut tai epäoikeudenmukaisiksi koetut perinnöt - olivat yleisimpiä käräjöinnin aiheita. Vuonna 1673 Heikki Yrjänänpoika vaati käräjillä korvausta menettämästään lampaasta Kaarle Lankulta, joka oli anastanut sen edellisenä vuonna. Lankku oli tarvinnut lampaanrasvaa kankaiden käsittelyyn lähettäessään poikaansa Ruotsiin. Samoilla käräjillä Pukkisen talon isäntä vaati Simo Simunanpojalta 13 kuparitaalaria velivainajansa pellavaisesta hatusta ja palttinakankaasta. Perintöjen takia Heikki Yrjänänpoika kävi käräjillä ainakin kerran.³²²

Talonpojille käräjät olivat ensisijaisesti ristiriitatilanteiden ratkaisupaikkoja tapauksissa, joissa asiaa ei saatu päätökseen yhteisön omin voimin. Heikki Yrjänänpoika oli valittu lautamieheksi ainakin vuosina 1675 ja 1681. Kaksitoistamiehisen käräjälautakunnan jäsenyys oli tavallisin talonpojalle koituvista luottamustoimista. Lautamiesten tehtävänä oli mm. käräjähaasteiden toimittaminen ja ulosmittaukset. Lautamiesten joukosta valittiin myös rajariitoja selvittäneet katselmusmiehet.³²³ Vähänkyrön talvikäräjillä vuonna 1681 lautamies Heikki Pukki nimettiin yhdessä Jaakko Flamingin ja Martti Postin kanssa katselmusmieheksi kahden veljeksensä, Martti ja Simuna Erkinpojan, väliseen perintöriitaan. Katselmusmiesten tehtävänä oli tarkistaa paikan päällä kiistellyn niittyalan sijainti Ryövärilän ja Selkämäen kylien rajalla.³²⁴

Talonpoikaiskylän näkökulmasta esivalta oli paitsi käräjillä ja pitäjänkokouksissa asioita selvittävä ulkopuolinen välikäsi myös keskusvallan hallinnon ja kontrollin toteuttaja. Kontrollissaan keskusvalta hyödynsi rahvaan omia, jo olemassa olevia instituutioita.³²⁵ Esivalta ruumiillistui paikallisissa virkamiehissä. Kruunun edustajia pitäjissä olivat mm. nimismiehet, voudit ja pitäjänkirjurit sekä oikeudenhoitoon liittyneet kihlakunnantuomarit, laamannit ja lautamiehet. Läänitysaika Pohjanmaalla toi oman lisänsä maallisten virkamiesten kirjoon, kun läänitysisännän edustajaksi paikallistasolle nimitettiin hopmanneja eli hauptmanneja ja heidän alaisikseen vouteja ja maanmittareita.³²⁶ Heikki Yrjänänpoika oli valittu veronkantomieheksi (ns. yökuntamieheksi), joka keräsi verotulot omalta

³²² KA, Vähänkyrön syyskäräjät 6.-8.11.1673: 161, 162; ; Pukin muistikirja, 128 (30b).

³²³ Virtanen E.A. 1933, 53; Luukko 1945, 349; Suvanto 1987, 171-172; Katajala 1994, 225. Lautakunnan jäseniksi valittiin usein toistuvasti samoja henkilöitä, ja jäsenyys myös periytyi suvuissa. Näin uskottiin laintuntemuksen nousevan lautamiesten keskuudessa. Pukin talon aiemmista isännistä ainakin yksi oli joskus kuulunut käräjälautakuntaan. Ks. Malin & Kaukoranta 1927, 8.

³²⁴ KA, Vähänkyrön talvikäräjät 26.-28.1.1681: 16-17.

³²⁵ Österberg 1989, 74-75, 77.

³²⁶ Luukko 1945, 314-315, 318, 562-563.

alueeltaan ja toimitti ne neljännesmiehelle, nimismiehelle taikka kruunun tai kreivin vuodille. Veronkantomieheksi valitseminen oli usein yhteydessä lautamiehen tehtäviin.³²⁷

Heikki Pukin veronkantomiehen kausi oli vuoteen 1674 saakka läänitysaikaa. Erona kruunun keräämiin veroihin oli, että *creiuin foutilen* kerätyt verot maksettiin usein luonnontuotteita tai sekaisin rahana ja tavarana. Vuonna 1666 Heikki Yrjänänpoika oli luovuttanut läänittäjälle verotuloina 11 naulaa voita, kolme naulaa kuivia kaloja, kymmenen taalaria rahaa, lampaan, tynnyrin ja 22 kappaletta ruista, vajaat kaksi tynnyriä ohraa, krinnin heiniä sekä seitsemän olkilyhdettä.³²⁸ Läänitysaika aiheutti kiistoja talonpoikien ja läänityshallinnon välillä: erityisesti talonpojat valittivat sotilaiden ylläpitoa ja verotusta vastaan sekä pitivät päivätöitä kohtuuttomina. Käytännössä talonpoikien olot saattoivat läänitysaikana peräti kohentua tai verorasitus keventyä.³²⁹ Pohjanmaalla kiistaa aiheutti mm. velvollisuus toimittaa kartanoon kallisarvoisia polttopuita. Heikki Yrjänänpoika kirjoitti vuonna 1677: *nin minä wein heran cartanon halcoia ja se oli anteruxen päivänä ja ne halgo ei tulu silä hauala ciriottuxi.*³³⁰

Läänitysaikanakin kruunu keräsi itselleen ylimääräiset verot ja muut veroluonteiset maksut, jotka se pyrki samaan rahana. Heikki Yrjänänpojan keräämiä talonpoikien ylimääräisiä maksuja olivat mm. tuomarin- ja laamanninrahat, laivanapurahat, papinkymmenykset, kapteeninrahat, spitaalirahat, kestinkirahat sekä sotamiesten- ja tulipalonavut. Rahojen toimittaminen on merkitty muistiinpanoihin tarkasti todistajia ja kuitteja myöten: *wona 1681 nin minä canoin tuomarin ja latmanin raha ja tulipalon apua 6 äyriä ja canslihin 8 äyriä ja ne raha minä vein nimismiehelen ja niitä oli cymenen taloin raha ja minä sain flaming ja elias saima yhten cuitrin ja se cuitri on eliaxela.* Joissakin merkinöissä ilmenee myös paikka, jossa Heikki Yrjänänpoika luovutti keräämänsä rahat, kuten vuonna 1682, jolloin hän oli antanut verorahat *läsmanilen lucarin tuas.*³³¹

³²⁷ Luukko 1945, 322-323; Luukko 1952, 85.

³²⁸ Pukin muistikirja, 124 (21b); Jutikkala 1958, 179, 193. Korsholman kreivikunnassa läänitysaika oli merkinnyt siirtymistä rahalla maksetuista veroista takaisin luonnontuotteisiin.

³²⁹ Luukko 1945, 574-575; Katajala 1994, 43; Karonen 1999a, 258-259. Läänitysisännät eivät saaneet ainakaan nostaa talonpoikien verorasitusta tai muuttaa perintöoikeutta.

³³⁰ Pukin muistikirja, 127 (25b). Kuittien saaminen veroeristä oli koettu kreivin voudeilta erityisen vaikeaksi. Talonpoikien yksittäinen niskurointi, uhkailu ja valituskirjelmien lähettäminen valtiopäiville jatkui koko läänitysaajan, mutta vakavampia konflikteja ei syntynyt, vaan vastustus kanavoitui lain sallimiin keinoihin. Luukko on pitänyt tässä merkittävänä tekijänä kreivikunnan hopmanni Botvid Höökin sovitteluvaa asennetta. Luukko 1945, 572, 575.

³³¹ Pukin muistikirja, 121, 126. Läsman tai lukumies oli jo keskiajalla käyttöön tullut veronkantajan tai neljännesmiehen nimitys. Luukko 1952, 87.

Veronmaksu lisäsi rahatalouden merkitystä talonpoikien keskuudessa. Keskusvallan säätämä lainsäädäntö oli luonut taloudelliselle toiminnalle tietyt rajat sekä määrittänyt tuotantosuhteet ja oikeuden koota veroja. Kiristynyt taloudellinen ajattelu vaati lisäksi entistä tiiviimpää vuorovaikutusta eri alueiden, varsinkin maaseudun ja kaupunkien välillä. Tätä edesauttoivat esimerkiksi keskusvallan määräykset maa- ja tapulikaupungeista.³³² Esivallan säädökset ja merkantilistinen kauppapolitiikka vaikuttivat myös talonpoikien ja porvareiden suhteeseen. Erityisesti tervanpoltto ja -myynti kaupunkeihin oli 1600-luvun kuluessa muodostunut tärkeäksi lisätulojen lähteeksi Etelä-Pohjanmaan talonpojille. Vähäkyröläisillä talonpojilla oli kauppasuhteita etenkin Vaasan porvareiden kanssa, ja joskus myös veronmaksu Tukholmaan hoidettiin kaupunkien porvareiden kautta. Vuonna 1666 Heikki Yrjänänpoika oli maksanut Perttu Flamingin, kirkkoherran ja Mahlaisen puolesta veroja *caupungis*.³³³

Talonpoikaiskylän näkökulmasta verotus oli yhteisöllinen rasite, johon kaikkien oli osallistuttava. Verojen keruun yhteydessä kyläläisten toimintaa kontrolloitiin. Kun veronkantomies Heikki Yrjänänpoika kirjasi muistiin kaikki verorahansa luovuttaneet, hän merkitsi lisäksi ne, jotka eivät syystä tai toisesta olleet kyenneet maksamaan. Esimerkiksi vuonna 1675 oli kerätty valtiopäivämiesten kuuden äyrin talokohtainen avustus. Maksun suorittaneiden jälkeen Heikki Yrjänänpoika oli lisännyt muistikirjaansa, että *sitä raha on rästis mici micin pojalen ja nils matin pojalen ja anti Ionan pojalen*³³⁴. Kahta vuotta myöhemmin Heikki Yrjänänpoika oli kerännyt taloista rahaa tuomarin ja nimismiehen kärjäpalkkiota varten. Tällöin rahaa oli jäänyt rästiin Esko Erkinpojalta. Seuraavana vuonna Heikki Pukki oli taasen kerännyt rahaa samaan tarkoitukseen, ja hän mainitsi erikseen nyt keränneensä rahan myös samaiselta Esko Erkinpojalta.³³⁵

Toinen esivallan vaade, johon talonpojat joutuivat yhdessä vastaamaan, olivat väenotot. Vuodesta 1642 lähtien oli siirrytty taloluvun mukaisiin väenottoihin. Määräys mahdollisti säännöksen kiertämisen, jotta talojen viljelymahdollisuudet eivät väenottojen takia heikkenet. Talojen ainoita työkuntoisia miehiä ei tarvinnut lähettää sotilaaksi, koska sijaiseksi saatettiin varustaa renki tai joku usealapsisen talollisen pojista. Talot oli jaettu

³³² Ks. Karonen 1999a, 172-177, 268-271 Liljewall 1995a, 46.

³³³ Luukko 1945, 248-249; Pukin muistikirja, 132 (37a). Heikki Yrjänänpojalla oli henkilökohtaisia kauppasuhteita ainakin vaasalaisen porvari Joseph Beijerin kanssa. Ks. Pukin muistikirja esim. 121 (18a). Luukon mukaan Beijer oli mahdollisesti jopa sukua Heikki Pukille. Ks. Luukko 1945, 757.

³³⁴ Pukin muistikirja, 123 (21a).

³³⁵ Pukin muistikirja, 120 (16b, 17a).

ruotuihin, joiden tehtävänä oli varustaa yksi sotilas. Värväyksessä hyödynnettiin paikallisia viranomaisia ja luottamushenkilöitä.³³⁶ Kuutilan kylässä väenotot merkitsivät yhden sotilaan varustamista. Väenottojen käytännön järjestelyt näyttävät nekin olleen Heikki Yrjänänpojan vastuulla. Vuoden 1666 väenotoista hän kirjoittaa: *nin rupesi meidän Creci soltatixi ja minä anoin Cäten pälen 2 saxan talaria ja sinä oli Juhanes crecin poika pältä culemas.*³³⁷ Sotilaan varustaminen oli yhteisön yhteinen hanke, ja sotilaan palkka kerättiin taloista. Kaikkien oli osallistuttava sotilaan kulujen maksuun, eikä esimerkiksi köyhyyteen vetoaminen, jota Heikki Yrjänänpojan rästimaksuista käräjille haastama Olli Markuksenpoika yritti, riittänyt, vaan hänet velvoitettiin maksamaan vaaditut 20 kupari-taalaria.³³⁸

Heikki Yrjänänpojan kaltaisia veronkantomiehiä hyödynnettiin myös kirkon kymmenysten kerääjinä, ns. kuudennusmiehinä. Kuutilan maksamista papinkymmenyksistä Heikki Pukki kirjoittaa: *uona 1666 nin oli meilä papin diuntia rucita 50 lyhtä ja oria 505 lyhtä.* Seuraavana vuonna *papin osaxi* kylästä oli kerätty 405 lyhdettä ruista ja saman verran ohraa.³³⁹ Henkinen esivalta tulee sekin Heikki Yrjänänpojan muistikirjassa esiin talouden näkökulmasta. Vuonna 1679 Heikki Pukki oli maksanut 50 taalarin velkansa kirkkoherra Fantille veljensä Johanneksen kuoleman jälkeen.³⁴⁰

Sen sijaan Heikki Yrjänänpojan omakohtainen suhde uskontoon ei ilmene muistikirjassa. Edes monille muille 1600-luvun henkilökohtaisille lähteille tyypillisiä fraasinomaisia Jumalaan vetoamisia ei merkinnöissä ole, joten ainakaan hänen tapauksessaan kirkollinen kielenkäyttö ei ollut osa rahvaan käyttämää kirjoitettua kieltä. Uskonto oli puhdasoppisuuden kaudella koko yhteisön asia eivätkä sen yksittäiset jäsenet kokeneet omaa uskonelämäänsä yhteisöstä erilliseksi. Jumalan suosio ja viha lanquesivat yhtä lailla kaikkien yhteisön jäsenten päälle. Uskonto vaikutti kaiken toiminnan taustalla, ja se koettiin niin selviöksi ja perustavaksi asiaksi, ettei sitä tarvinnut - tai saanutkaan - erityisesti pohtia.³⁴¹

³³⁶ Luukko 1945, 418-419; Jutikkala 1958, 109-110; Villstrand 1992, 105-106, 240-244. Villstrand pitää Pohjanmaan tervanmyyntituloista vaurastunutta aluetta esimerkkinä sopeutumisesta väenoton velvoitteeseen. Muualla Suomessa, esim. Itä-Suomessa, niskottelua esiintyi useammin.

³³⁷ Pukin muistikirja, 132 (36b).

³³⁸ KA, Vähänkyrön syyskäräjät 24.-26.10.1672: 219.

³³⁹ Pukin muistikirja, 126 (25a).

³⁴⁰ Pukin muistikirja, 129 (31a).

³⁴¹ Vilkuna 1996a, 73-75.

Samanlainen vaikenemisen alue talonpoikaisissa päiväkirjoissa on Britt Liljewallin mukaan tunteiden, asenteiden ja ajatusten pohdiskelu yleensäkin. Heikki Yrjänänpojan muistiinpanoissa heijastui talonpoikainen eriytymätön ajatusmaailma, jossa ihmiset eivät kokeneet itseään luomakunnasta ja toisista ihmisistä irrallisiksi subjekteiksi.³⁴² Omien tunteiden pohtiminen kirjallisesti puuttuu myös muista suurvalta-ajan henkilökohtaisista lähteistä. Agneta Hornin omaelämäkerta muodostaa tunteikkuudessaan ja yksityisyydessään poikkeuksen. Jossakin määrin sisäisen elämän pohtiminen lienee ollut säätyyn ja samalla sivistystasoon sitoutunutta. Johan Rosenhanen ja Petrus Magni Gylleniuksen päiväkirjat paljastavat kirjoittajien mielipiteistä ja arvoista enemmän kuin konkreettiseen toimintaan, omiin havaintoihin ja materiaan sitoutuneet Heikki Yrjänänpojan muistiinpanot. Eksplisiittistä tunne-elämän kuvausta niissäkään ei ole, mutta merkintöjen aihealuiden monipuolisuus ja kuvaukset tilanteista, joissa ilmenevät kirjoittajien reaktiot ja suhtautuminen, kertovat välillisesti heidän sisäisistä tunnoistaan.

³⁴² Liljewall 1995a, 32-33; Lehtonen 1994, 55-56, 109; Renvall 1949, 9-10, 46, 180-182.

SAIRAUDET JA KUOLEMA YHTEISÖLLISINÄ JA YKSILÖLLISINÄ KRIISEINÄ

Ihmiset kohtasivat elämänsä aikana erilaisia kollektiivisia ja yksilöllisiä kriisejä. Yhteisölisten kriisien syynä olivat ulkoiset tekijät, kuten sodat, sairausepidemiat, onnettomuudet tai luonnonkatastrofit. Ulkoiset tekijät aiheuttivat yksilötasolla myös henkilökohtaisen kriisin. Kriisitilanteissa ihmisen käsitys itsestään ja identiteetistään joutui muutokseen. Myös eri tapahtumia ja tilanteita tulkittiin tällöin uudelleen. Ihmisillä oli yhteisöllisiä ja yksilöllisiä keinoja suojautua kriisitilanteiden aiheuttamalta kaaokselta. Tärkeimpiä näistä olivat erilaiset rutiinit ja rituaalit, jotka ylläpitivät todellisuutta kriisitilanteessa. Osa yksilöllisistä kriiseistä liittyi elämänkaareen. Tällaisista kriiseistä tärkein oli kuolema. Vanhuudessa elämän päättymisen läheneminen tiedostettiin, toisin kuin äkillisissä kuolemantapauksissa. Vanheneminen sisälsi muutoksia fyysisessä ja psyykkisessä toimintakyvyssä (esim. sairaudet), sosiaalisissa suhteissa sekä merkitsi usein asteittaista luopumista eri rooleista.³⁴³

Kaupunginviskaali Juhana Henrikinpoika Kastu kaupunkielämän kirjurina

Kaupunginviskaalin merkinnät kaupunkilaisista

1600-luku oli kaupunkien kasvun ja voimistumisen aikaa. Elinehdot kaupungeissa poikkesivat maaseudusta: kaupunkien elämää säätelivät erityiset kaupunginlait ja privilegiot, ja myös oikeus- ja hallintolaitos oli eri lailla määräytynyt kuin maaseudulla.³⁴⁴ Hallinnon ohella erillisyyttä maaseudusta, tiivis asutus ja kaupunkielinkeinot loivat puitteet ihmisten elämäntavalle kaupungeissa. Turun kaupungin elämään liittyivät kaupunginviskaali Juhana Henrikinpoika Kastun ruotsinkieliset muistiinpanot vuosilta 1673-1679³⁴⁵. Juhana Henrikinpoika kirjoitti merkintöjään joitakuuta kertoja kuukaudessa, lyhyesti vain muutamin lausein. Kirjoitetut asiat olivat mainintoja ajankohtaisista tapahtumista, jotka usein sivusivat Juhana Henrikinpojan työtä kaupunginviskaalina. Pääosassa muistiinpanoissa olivat Turun asukkaat - yleensä he pääsivät kaupunginviskaalin muistikirjaan synnyttyään, avioituttuaan, kuoltuaan, syyllistyttyään rikokseen tai muussa arjesta poikkeavassa tilanteessa.

³⁴³ Berger & Luckmann 1994, 176-184; Kuusinen & Korkiakangas 1995, 132-136; Pohjolainen 1990, 28-31.

³⁴⁴ Ks. Karonen 1995, 12-14.

³⁴⁵ Jorma Vallinkosken julkaisemat *Kaupunginviskaali Juhana Henrikinpoika Kastun muistiinpanot 1673-1679* ovat Suomen sukututkimusseuran vuosikirjassa 31 (1947), 95-111.

Vastaavia kaupunkilaisten kirjoittamia muistiinpanoja tunnetaan Pohjoismaista vain harvoja. Näistä esimerkiksi bergeniläisen koulumestarin Absalon Pederssönin *Kapitelsbog* (1552-1572) kuvaa laajasti kaupunkielämää. Samaten on säilynyt tukholmalaisen porvarin Herman Campenhausenin päiväkirja vuosilta 1641-1653.³⁴⁶ Kaupunkien luku- ja kirjoitustaitoiset porvarit pitivät ammattiinsa liittyneitä tilikirjoja, joiden alun Helmut Ottenjann on sijoittanut jo keskiajalle. Tällainen taloudellinen kirjanpito keskittyi pääasiallisesti raha- ja tavaravaihtoon, hintoihin, velkoihin, menoihin ja tuloihin, mutta saattoi sisältää myös tietoja perheestä, tapahtumista tai henkilökohtaisesta elämästä. Julkisen elämän ja sen instituutioiden, kuten oikeuslaitoksen, toiminta oli niissä usein vahvasti esillä.³⁴⁷ Elämä kaupungeissa oli monin tavoin julkisempaa kuin maaseudulla. Tiiviisti rakennetuissa kaupungeissa julkisten ja yksityisten tilojen etäisyys oli lyhyt, ja julkisiksi paikoiksi laskettiin monet viranomaisten ja kirkon rakennukset, kadut ja torit, joihin ihmisten toiminta keskittyi.³⁴⁸ Kaupungeissa yksityiseksi koettu elämä oli sidoksissa julkiseen elämään, mikä selittää Juhana Henrikinpojan muistiinpanotapaa.

Kaupunginviskaali Juhana Henrikinpoika kuului turkulaiseen Kastun porvarissukuun. Vaimoan Juhana Henrikinpoika ei muistiinpanoissaan mainitse, mutta hänellä oli ainakin kaksi poikaa, Eerik ja Gabriel, joista jälkimmäinen opiskeli Turun akatemiassa ja päätyi Jämsän kirkkoherraksi. Myös Eerik oli vuonna 1678 aloittanut opintonsa Turun katedraaliskoulussa. Vaimon suvusta muistiinpanoissa tulevat esille vuonna 1673 naimisiin mennyt vaimon sisar, seuraavana vuonna kuollut lanko, Piikkiön kappalainen Ericus Marci, ja vuonna 1676 kuollut anoppi Briitta Jakobintytär.³⁴⁹ Muistiinpanojen mukaan Juhana Henrikinpojan isä Henrik Anderson Kastu oli kuollut lokakuun neljäntenä päivänä vuonna 1673 ja haudattu kolmea viikkoa myöhemmin (26.10.). Isän perinnönjako aiheutti kiistan Juhana Henrikinpojan ja hänen veljensä Krister Henrikinpojan sekä heidän äitipuolensa Anna Yrjänäntyttären välillä. Seuraavan vuoden heinäkuussa pojat syyttivät äitipuoltaan Turun raastuvanoikeudessa siitä, että tämä halusi pitää miehensä perinnön itsellään. Asian

³⁴⁶ Absalon Pederssöns *Kapitelsbog* (1552-1572) on ilmestynyt sarjassa *Norske magasin. Skrifter og optegnelser angaaende Norge og for fattende efter reformationen* N. Nicolaysenin julkaisemana vuonna 1858. Herman Campenhausenin päiväkirja (1641-1653) puolestaan on julkaistu sarjassa *Personhistoriskt Tidskrift* vuonna 1923.

³⁴⁷ Ottenjann 1995, 18-23. Samantapaisia taloudenhoitoon liittyneitä muistioita, journaaleja, pääkirjoja tms. tunnetaan Ottenjannin mukaan myös käsityöläisiltä.

³⁴⁸ Kaupunkien julkisista tiloista ks. Vilksen K.H.J. 1995, 250-269.

³⁴⁹ Turun porvareilla oli poikkeuksellisen hyvät mahdollisuudet kouluttaa lapsiaan vuonna 1640 perustetussa Turun akatemiassa tai katedraaliskoulussa. Porvareiden koulutuspyrkimysten taustalla oli usein halu nousta säätykierrossa oppisäätyyn tai virkamieheksi. Ponnistelu aseman parantamiseksi poikia kouluttamalla näkyy myös Kastun perheessä. Vallinkoski 1947, 95-96; Suolahti E 1946, 14-15, 181; Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 100, 107. (22.2.1676, 8.2.1678); Bonsdorff 1898, 205.

tutkinnan jälkeen oikeus kuitenkin totesi päätöksessään Anna Yrjänäntyttären vapaaksi syytteestä.³⁵⁰ Sukua Juhana Henrikinpojalle oli myös vuonna 1676 kuollut Jacob Kastu, jonka leski antoi seuraavana syksynä miehensä perinnöstä Juhana Henrikinpojalle myssyn ja kuusi kuparitaalaria sekä myöhemmin vielä kaksi taalaria ploomina.³⁵¹

Juhana Henrikinpoika asui useita vuosia Turussa Räikän talossa. Vuoden 1673 syksystä seuraavan vuoden syksyyn hän oli asunut Bengt Härkäsen luona, mutta hän oli muuttanut takaisin Räikään. Elokuussa vuonna 1677 Juhana Henrikinpoika oli selvittänyt yhdessä Abraham Wähtarin kanssa vuokra-asioitaan. Vuosien 1676 ja 1677 vuokrat oli hoidettu, ja hän oli vuokrannut saman talon Birgitta-nimiseltä naiselta vielä seuraavaksi vuodeksi 14 taalarin vuosivuokraa vastaan. Asunnon muutokset ajoittuivat yleensä syksyyn, mutta vuonna 1678 Juhana Henrikinpoika oli muuttanut jo heinäkuussa Bergin taloon.³⁵²

Juhana Henrikinpojan muistiinpanoissa esiintyy useita perhekuntia, joiden voi olettaa kuuluneen hänen lähipiiriinsä - ehkä naapureina, ehkä ystävinä. Suuri osa näistä perheistä oli suomenkielisiä porvarissukuja³⁵³. Vuonna 1677 Juhana Henrikinpoika mainitsi naapurinsa, Karjakadulla asuneen porvari Jören Wolterin, jolle oli syntynyt poika. Ystäväpiiriin lukeutui myös mestari Johan Mellenberg, jonka luona Juhana Henrikinpoika talonväki-
neen oli vuoden 1678 jouluitana saunomassa.³⁵⁴ Suomalaisten pikkuporvareiden ohella Turussa asui ulkomaankauppaa harjoittavia valtaporvareita, jotka olivat usein ulkomailta lähtöisin olevista suvuista, kruunun ja kaupungin virkamiehiä, käsityöläisiä, palvelusväkeä ja irtolaisia.³⁵⁵

Juhana Henrikinpojan muistiinpanojen sisältö keskittyi paljolti hänen työhönsä kaupunginviskaalina. Juhana Henrikinpoika esiintyi kämnerinoikeudessa jo ennen nimittämistään

³⁵⁰ Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 97 (4.10.1673, 26.10.1673); KA, Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjat 13.2.1674: 401.

³⁵¹ Muistiinpanoissa mainitaan myös Anders Mårtenson Kastu. Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 101-102 (13.5.1676, 28.10.1676, 12.11.1676).

³⁵² Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 97, 99, 105, 108 (3.10.1673, 8.10.1674, 8.8.1677, 15.7.1678). Vuonna 1674 elokuussa hän kirjoittaa myös sopineensa mestari Erik Mellenbergin kanssa tuvan (nattstuga) vuokrasta, joka oli 10 taalaria vuodessa (1.8.1674).

³⁵³ Tällaisia olivat mm. Abraham Wähtar (Wächter), Bengt Härkä, Erik Tiililä, Hindrik Sawo, Johan Räikä, Leipälät, Lähteenkorvat, Jören Tynilä, Lars Kangar, Simon Hamppinnare, Simon Naula, Thomas Koukar. Ks Juhana Henrikinpojan muistiinpanot. Vrt. Bonsdorff 1892, 343-350. Arvio ystäväpiiristä perustuu siihen, että hän on maininnut useita perhekuntien jäseniä lapsista vanhuksiin.

³⁵⁴ Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 106, 109 (19.12.1677, 25.12.1678).

³⁵⁵ Ranta 1975, 158-161, 170, 174, 180.

kaupunginviskaaliksi. Vuonna 1674 hän oli toiminut asiamiehenä (*fullmectige*) kämnerinoikeuden tapauksia tutkittaessa.³⁵⁶ Myös jo vuonna 1673 alkaneiden muistiinpanojen perusteella Juhana Henrikinpoika oli jonkinlaisessa kaupungin luottamusvirassa. Useat vuosien 1673 ja 1674 merkinnöistä koskivat tuomioita törkeistä rikoksista, joista seurauksena oli kuolema, mutta hän mainitsi myös lievempiä rikoksia käsitelleiden kämnerin- ja raastuvanoikeuden tapauksia. Osassa tapauksista hän oli itse osallisena haasteen toimittajana tai hoitamassa asioita jommankumman riitapuolen puolesta. Muistiinpanojen merkintä elokuulta 1674, jossa hän toteaa ensi kertaa käyttäneensä *harmaata sarkatakkiaan*, viittaisi kaupunginpalvelijan virkaan. Harmaa tinanappinen puku oli Turussa kaupunginpalvelijoiden käytössä 1600-luvun lopussa.³⁵⁷

Valtuutuksen kaupunginviskaaliksi Juhana Henrikinpoika sai maaherralta 16. helmikuuta vuonna 1675, jolloin virkaa vuodesta 1670 hoitanut Zacharias Witte ei enää ”heikkoutensa ja sairautensa vuoksi” kyennyt jatkamaan työtään.³⁵⁸ Virkaan valittaessa henkilön maine ja luotettavuus olivat koulutusta tärkeämpiä. Moniin virkoihin vaadittiin kuitenkin luku- ja kirjoitustaito.³⁵⁹ Nimityksensä jälkeen Juhana Henrikinpoika esiintyy Turun kämnerinoikeuden ja raastuvanoikeuden pöytäkirjoissa nimityksillä tarkastusmies (*upsyningsman*, *upsynsman*, *opsynsman*) ja kaupunginviskaali (*stadsfiskal*).³⁶⁰ Kaupantarkastajan ja yleisen syyttäjän eli kaupunginviskaalin virat olivat Turussa yhdistyneet. Kaupunginviskaali sai pienen peruspalkan (vuonna 1670 se oli 52 hopeataalaria) sekä kolmanneksen takavarikoiduista tavaroista ja perimistään sakoista. Huonon palkan vuoksi useita alempien virkamiesten toimia hoidettiin sivutoimisesti esimerkiksi porvarisammatin ohella, mutta Juhana Henrikinpojan kohdalla viitteitä muuhun ammattiin ei ole.³⁶¹

³⁵⁶ Ks. KA, Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjat, 9.2.1674: 30, 8.7.1674: 199, 9.9.1674: 248, 13.11.1674: 296, 299, 3.12.1674: 328.

³⁵⁷ Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 99 (23.8.1674); Halila 1942, 205. Kaupunginpalvelijat olivat eräänlaisia alemman virkamiehistön yleismiehiä, joiden tehtäviin kuului mm. oikeuden haasteiden toimittaminen, ulosotot ja verorästien kerääminen. Virkaa ei pidetty kovin arvostettuna. Toisaalta kyseessä saattoi olla ruotu- tai korttelimestarin tai tilapäisen kantomiehen asema, joille kuului samantapaisia tehtäviä. Vrt. Halila 1942, 197-201; Karonen 1995, 95-99.

³⁵⁸ KA, Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjat 16.2. 1675:42. Bonsdorff 1892, 216-217; Ranta 1975, 585, Karonen 1995, 67-72; Karonen 1999b, 130-136.

³⁵⁹ Esim. Suolahti E 1946, 139, 158-159.

³⁶⁰ Ks. esim. KA, Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjat 3.5.1675: 213, 30.5.1675: 217, 25.10.1675: 563; KA; Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjat 25.2.1675: 59.

³⁶¹ Vuonna 1677 Juhana Henrikinpoika kirjoittaa ostaneensa rykmentinkirjuri Jacob Stadiukselta useaan otteeseen ruista, mutta vain kappan tai kaksi kerrallaan, joten vilja lienee tullut omaan käyttöön. Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 104 (7., 10., 21.7.1677). Viranhoidosta ja sosiaalisesta asemasta ks. esim. Ranta 1975, 585; Karonen 1995, 85.96, 99; Halila 1942, 14-15, 158.

Kaupunkien hallinto ja virkamiesten toimet määräytyivät keskiajalta periytyneen Maunu Eerikinpojan kaupunginlain ja sitä täsmentäneen vuoden 1619 säännön perusteella. Kaupunginlain raastuvankaari määrätti kaupunkien oikeudenhoitoa, ja sen mukaisesti pormestareiden ja raatimiesten muodostamien raastuvanoikeuksien tuli kokoontua kolmesti viikossa. Alempaan virkakuntaan kuuluneiden täytyi olla läsnä oikeusistuinten ja hallinnollisia päätöksiä tehneen maistraatin kokouksissa. Kaupantarkastuksen kannalta keskeinen oli lain kauppakaari.³⁶²

Kaupantarkastusmiehen viran syntyminen oli sidoksissa kruunun kaupunkipolitiikkaan ja etenkin sen uusien verojen ja maksujen määräämiseen. Kaupunginviskaalin työnä kaupantarkastusmiehenä oli kauppamääräysten valvominen ja muita kaupungin järjestyksenhoidon tehtäviä, kuten katuelämän ja pyhärauhan valvonta. Kauppasäädösten rikkomuksista alettiin 1600-luvun loppupuolella rangaista aiempaa tiukemmin. Kaupunginviskaalin tarkastuksista seuranneet oikeusjutut käsiteltiin kaupungin alimmassa oikeusasteessa: kämnerinoikeudessa. Kaupunginviskaalina Juhana Henrikinpoika osallistui kaupungin oikeudenhoitoon yleisenä syyttäjänä ja asioiden esittelijänä tuomioistuimessa.³⁶³ Tämän lisäksi Juhana Henrikinpoika toimi riita-asioissa avustajana ja asian tutkijana myös oikeuden ulkopuolella. Vuoden 1677 merkinnän mukaan, jossa hän kirjoitti tullessa valituksi räätäliammattikunnan notaariksi, hänelle saattoi kuulua myös ammattikuntien valvontaan liittyneitä velvollisuuksia.³⁶⁴

Vuoden 1675 kämnerinoikeuden pöytäkirjoissa Juhana Henrikinpoika esiintyy kaikkiaan 36 kertaa.³⁶⁵ Viranhoitonsa alussa hän keskittyi tärkeimmän tuontitavaran suolan ja sen kaupan valvontaan. Yleisin rikkomus oli suolan myyminen liian kalliilla hinnalla tai vilppi suolakaupassa tai mittaamisessa. Juhana Henrikinpojan tarkastusten perusteilla 40 markan sakon saivat monet Turun valtaporvarit. Usein syytteet porvareita vastaan raukesivat, tai

³⁶² Karonen 1995, 20-24, 38, 85.

³⁶³ Bonsdorff 1892, 216-217; Ranta 1975, 585-586, 695; Ranta 1981, 92-94; Karonen 1995, 41-42, 50-51, 89, 93-94. Carl von Bonsdorffin mukaan kaupunginviskaalin toimialaan kuului myös tulliaitojen ja muurien kunnan tarkastus, aseiden takavarikointi väärinkäytöksissä, irtolaisten valvominen ja kirjanpito takavarikoiduista tavaroista. Juhana Henrikinpojan edeltäjän Zacharias Witten ohje kaupunginviskaalin tehtävänhoitoon oli ”valvoa kaikkia uusia ohjeita ja määräyksiä sekä laitonta toimintaa”. Oikeudenhoidossa kaupunginviskaalin viran toimet limittyivät mm. kämnerin ja kaupunginvoudin kanssa.

³⁶⁴ KA, Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjat 21.6.1675: 175, 30.6.1675: 189, 23.7.1675: 202; Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 106. (30.11.1677); vrt. myös Karonen 1999b, 130. Kaupantarkastaja Hans Boggen tehtävät.

³⁶⁵ Vuosilta 1676-1678 Turun kämnerinoikeiden pöytäkirjat puuttuvat, ja vuoden 1679 pöytäkirjoissa häntä ei mainita.

vähintään tuomion saaneet valittivat asiasta raastuvanoikeuteen.³⁶⁶ Myöhemmin vuonna 1675 kämnerinoikeus lähetti Juhana Henrikinpojan tutkimaan porvareiden ja talonpoikien välisiä viljakauppoja³⁶⁷. Yleisiä olivat rikkomukset säädettyä markkinataksaa vastaan, jolloin porvarit maksoivat talonpojille yli määrätyn hinnan. Toinen rikkomusten muoto liittyi viljan mittaamiseen ja mittoihin. Kämnerinoikeus tuomitsi Juhana Henrikinpojan tarkastusten perusteella esimerkiksi porvarit Niels Steenson Korkin ja Johan Erichson Tolpon 40 hopeamarkan sakkoon siitä, että nämä olivat antaneet palvelusväkensä mitata viljan itse ja ohittaneet näin kaupungin säädöksen virallisesta viljanmittaajasta.³⁶⁸ Juhana Henrikinpojan tarkastusten kohteiksi joutuivat myös rukouspäivän jauhatuskieltoa uhmattuaan sapattirikokseen syllistyneet kaupunkilaiset, porvariston privilegioita vastaan rikkoneet luvattomat kaupustelijat ja ylellisyysasetuksia laiminlyöneet.³⁶⁹

Havaitessaan epäkohtia kaupunginviskaali Juhana Henrikinpoika saattoi myös vaikuttaa asioihin ehdottamalla parannuksia määräyksiin. Vuonna 1677 raastuvanoikeus päätti kaupunginviskaalin aloitteesta vahvistaa oluen myyntihinnat kymmeneksi äyriksi paremmalle oluelle (*herreööl*) ja kahdeksi äyriksi tavalliselta (*krögare öhl*) kannulta. Samana vuonna Juhana Henrikinpoika syytti vaimo Karin Hendrichsdottertia myyntihintojen ylittämistä. Karin oli myynyt kannullisen tavallista olutta (*swaghööl*) viidellä äyrillä, mutta köyhyytensä takia hän selvisi syytöksestä sakkojen sijaan varoituksella.³⁷⁰

Työssään Juhana Henrikinpoika joutui kosketuksiin muiden kaupungin virkamiesten kanssa. Osa heistä kuului ilmeisesti myös hänen henkilökohtaiseen tuttavapiiriinsä. Vaimonsa sisaren häissä vuonna 1673 Juhana Henrikinpoika oli ollut tarjoilijana (*skaffare*)

³⁶⁶ Ks. KA, Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjat 12.4.1675: 102, 15.4.1675: 106, 19.4.1675: 110. Ranta 1975, 695-696; Karonen 1994, 53, 184. Kämnerinoikeuden päätöksestä saattoi vedota raastuvanoikeuteen kahdeksan päivän kuluessa, mikäli tapauksen rahallinen arvo oli merkittävä. Tuomioista vetoaminen oli yleistä, sillä vain kolmen markan vetoraha oli alhainen.

³⁶⁷ Turun porvarit kävivät kauppaa maaseudulta tulleiden talonpoikien kanssa ja ostivat heiltä myyntituotteita. Kruunu halusi hillitä talonpoikien ja porvareiden välistä ns. majamieslaitosta ja virallisten kauppapaikkojen ja -aikojen ulkopuolisia ennakko-ostoja, koska se uskoi talonpoikien veronmaksukyvyyn heikkenevän ja heidän velkaantuvan porvareille. Keino sääntelyyn oli etenkin ns. pikkutulli, joka kannettiin kaupungin tulliportilla sisään tulevasta tavarasta. Ranta 1975, 365-371.

³⁶⁸ KA, Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjat 21.6.1675: 179, 26.7.1675: 206, 28.7.1675: 208; Ranta 1975, 334-340, Turussa oli erillinen vaakahuone, missä säilytettiin kaupungin puntaria ja suolatynnyrin mittaa. Mittaukset suoritti kaupungin vaakamestari korvausta vastaan. Myös kaupassa tuli käyttää tarkastettuja mittoja. Halila 1942, 180.

³⁶⁹ KA, Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjat 25.2.1675: 59, 10.5.1675: 142, 30.6.1675: 190, 13.7.1675: 199, 15.7.1675: 200, 23.7.1675: 202, 24.7.1675: 204, 3.9.1675: 231; 22.9.1675: 248, 5.10.1675: 254, 6.10.1675: 255.

³⁷⁰ KA, Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjat 22.1.1677: 3, 15.12.1677: 718.

yhdessä edeltäjänsä, kaupunginviskaali Zacharias Witten kanssa.³⁷¹ Seuraavana vuonna hän mainitsee *inspehtori Ömanin* hautajaiset, ja kahta vuotta myöhemmin olivat kuolleet tullimies Nils Larsson ja asianajaja Daniel Anglenius, jonka sielun hän toivon Jumalan vapahtavan.³⁷² Erityisasemaan nousi ruotumestari Erich Turckmann, joka oli vuonna 1676 lähtenyt rykmentin mukana Turusta Venäjälle omaisuutenaan omien sanojensa mukaan vain *kaksi markkaa kuparirahaa*. Kahta vuotta myöhemmin Juhana Henrikinpoika oli kirjoittanut *viimeisimmän* kirjeensä Turckmannille. Syytä yhteydenpitoon hän ei kuitenkaan ilmene.³⁷³ Oikeustapauksia koskevissa merkinnöissä tulee usein esiin kaupunginpalvelija Sigfred Tasapää.³⁷⁴ Juhana Henrikinpoika syytti myös vuonna 1677 raastuvanoikeudessa tupakkainspehtori Sigert Brandtia, jonka hän väitti ottaneen laittomasti palvelukseensa tupakankatsastajaksi Hendrich Henken, vaikka tämä oli samaan aikaan kreivi Gustaf Oxenstiernan palveluksessa.³⁷⁵

Juhana Henrikinpojan muistiinpanojen merkinnät kaupungin oikeudenhoidosta koskivat usein tapauksia, joissa hän oli itse mukana tai jotka olivat muuten laajasti tunnettuja. Juhana Henrikinpoika kirjoitti esimerkiksi 18. päivänä joulukuuta vuonna 1676, että turkulaisen porvari Märten Arpin oli vapautettava itsensä 12 miehen todistuksen kautta syytteestä Boijen vaimon takia.³⁷⁶ Kyseessä oli kahden Turun valtaporvarin Märten Arpin (Ohrapään) ja Johan Boijen välinen riita, jossa Juhana Henrikinpoika oli todistajana.³⁷⁷

³⁷¹ Juhana Henrikinpoika Kastun muistiinpanot, 98 (4.9.1673).

³⁷² Tullimiehiin liittyivät myös Juhana Henrikinpojan merkinnät tullikirjuri Thomaksen ja Humalanderin kirjeestä Tukholmaan (21.3.1674) ja Johan Kreijerin nimitys tullikirjuriksi (5.7.1677). Vuonna 1676 hän mainitsee myös asianajaja Laurentius Wilstadiuksen Märten Arpin jutun yhteydessä. (18.12.1676) Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 95, 96, 101, 102, 104 (15.3.1674, 4.6.1676, 23.12.1676).

³⁷³ Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 99, 102, 108 (22.9.1676, 12.10.1678). Turckmannia koskee myös 31.5.1674 päivätty merkintä, jonka mukaan tämä otti vastaan Nils Käckin vaimolta tullirahaa 45 tynnyristä viljaa, mikä viittaisi Turckmannin hoitaneen myös tullimiehen tehtäviä.

³⁷⁴ Esim. Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 96, (23.10.1673, 17.12.1673).

³⁷⁵ KA, Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjat 14.3.1677: 128. Turun tupakkakaupan valvomiseksi oli perustettu virkoja, joita 1670-luvulla olivat juuri tupakkainspehtorin ja tupakankatsastajien (tobaksbesökare) virat. Ranta 1975, 277.

³⁷⁶ Juhana Henrikinpoika Kastun muistiinpanot, 102 (18.12.1676).

³⁷⁷ Marraskuun 13. päivänä vuonna 1676 Johan Boije oli esittänyt Turun raastuvanoikeudelle valituskirjeen, jossa hän syytti Märten Arpia vaimonsa kultaisen vihkisormuksen varastamisesta elokuun 22. päivän iltana. Lisäksi Boije syytti Arpia hopeisen tuopin, joidenkin rahaplootujen ja sota-artiklojen niteen katoamisesta syyskuun toisen päivän iltana. Oikeusprosessin edetessä Boije oli syyttänyt Arpia myös aviorikoksesta. Yhdessä Karsten Krögerin ja Henrich Mårtenssonin kanssa Juhana Henrikinpoika oli kuulunut Märten Arpin kanssa samaan vahtiseurueeseen kyseisenä elokuun 22. päivän iltana. Järjestyksenvalvontaa varten Turun porvarit oli jaettu ruotuihin, jotka vuorollaan huolehtivat rauhan säilymisestä kaupungissa öisin partioimalla kaduilla. KA; Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjat 13.11.1676: 42-45, 24.11.1676: 50-53, 8.12.1676: 59-60, 15.12.1676: 64-66, 22.1.1677: 66, 23.1.1677: 66, 24.1.1677:67-68, 12.2.1677: 68-70. Järjestyksenvalvonnasta: Ranta 1975, 600-602; Ranta 1981, 113-14.

Kaupunginviskaalin merkinnät kaupungin yleisestä elämästä tulevat nekin esiin virkamiehen näkökulmasta. Tämä näkyy mm. hänen suhtautumisessaan Aurajokeen ja kaupungin sillalle. Keväisin jäiden lähtiessä joki tulvi ja aiheutti vahinkoja etenkin kaupungin sillalle. Sillan kunnosta ja joen siisteydestä huolehtiminen oli kaupunkilaisten vastuulla. Vuonna 1679 jäät joesta olivat kuitenkin lähteneet *hyvin hiljaa ja rauhallisesti* huhtikuun 19. päivänä.³⁷⁸ Kaupunkia ympäröi tullimuuri, jossa oli kaupunkiin johtavien teiden kohdalla portti ja tullitupa. Juhana Henrikinpojan mukaan vuonna 1677 helmikuussa Hämeen tullitupa oli palanut aamu kahdeksalta.³⁷⁹

Muistiinpanoissa ilmenevät myös kaupunkielämää symboloivat suurtori, raatihuone, Turun linna ja tuomiokirkko (ks. Liite 4). Suurtori ympäristöineen muodosti kaupungin taloudellisen, hallinnollisen ja oikeudenhoidollisen keskuksen. Kastun muistiinpanoissa tori oli etenkin julkisten rangaistusten toimeenpanopaikka. Torin laidoilla sijaitsivat kaupungin tärkeimmät rakennukset: hovioikeus, päävartio (corps de garde) ja etenkin raatihuone. Sen tornissa olivat tunti- ja hälytyskellot. Hälytyskellot, joita soitettiin aamulla neljältä ja päivän päätteeksi ilta seitsemältä, määrivät ihmisten aikakäsitystä. Juhana Henrikinpojan mukaan raatihuoneen kattoon oli uudistettu paanut vuonna 1677. Turun linna oli keskusvallan hallintopaikka ja maaherran residenssi. Linnan asema hallinnollisena keskuksena ilmenee myös Juhana Henrikinpojan muistiinpanoissa, joiden mukaan linnassa oli mm. vuonna 1674 järjestetty yleiskatselmus ja paria vuotta myöhemmin porvariston tarkastus. Tuomiokirkossa kaupunginviskaali osallistui sunnuntaisin suomalaisen seurakunnan jumalanpalveluksiin.³⁸⁰

Turun erityispiirteenä muihin suomalaisiin kaupunkeihin verrattuna oli yliopisto, joka toi oman leimansa kaupungin elämään. Virkamiehen näkökulmasta korostuivat yliopiston opiskelijoiden aiheuttamat järjestyshäiriöt. Juhana Henrikinpojan mukaan vuonna 1678 ylioppilaiden ja merimiesten välisessä tappelussa, jossa Eerik Tiililän ikkunat lyötiin

³⁷⁸ Ranta 1975, 64-66, Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 111. (19.4.1679) Merkintöjä jäiden lähdestä myös 11.4.1673 ja 21.3.1678.

³⁷⁹ Ranta 1975, 110; Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 103. (24.2.1677)

³⁸⁰ Ranta 1975, 60-63, 801-802; Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 99, 101, 103, 105, 106, 109 (22.6.1674, 6.6.1676, 1.1.1677, 1.1.1678, 1.1.1679). Tullituvan palon lisäksi tulipaloja sattui Turussa taajaan. Esimerkiksi 2.12.1677 oli palanut Henrik Raunustulan kaksi tupaa juuri, kun kelloja oli soitettu aamuviideltä jumalanpalvelukseen. Seuraavan vuoden syksyllä peräti ”kolmasosa” kaupungista oli palanut. Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 106, 108 (2.12.1677, 23.9.1678).

karmeineen rikki, loukkaantui 18 ylioppilasta. Akatemian toiminnan viralliseen puoleen liittyi Kastun merkintä vuonna 1677 pidetystä promootiosta, jonka kulkueessa oli ollut kahdeksan kandidaattia.³⁸¹ Kaupunkien juhlapäiviä olivat myös suurten valtakunnallisten tapahtumien, voitettujen taisteluiden ja solmittujen rauhojen, kunniaksi järjestetyt kiitospäivät. Turussa oli vuonna 1677 juhlistettu Ruotsin Tanskasta Lundin taistelussa saavuttamaa voittoa 12 tykin laukauksella.³⁸²

Päätyviä elämiä

Oikeudenhoitoon liittyneiden ja harvojen henkilökohtaista elämää koskeneiden merkintöjen sijaan lukumääräisesti useimmat Juhana Henrikinpojan merkinnöistä koskevat kuolemantapauksia. Myös muista elämänkaaren juhlista, kuten lasten syntymistä, ristiäisistä ja häistä on useita merkintöjä. Ihmisten elämänkaaren siirtymävaiheisiin- ja riitteihin liittyvät merkinnät yhdistävät Juhana Henrikinpojan muistiinpanoja muihin henkilökohtaisiin lähteisiin. Kaupunginviskaalin muistiinpanoissa kuolemantapauksia ja hautajaisia käsitteleviä merkintöjä on kuitenkin silmiinpistävän paljon. Mistä kuoleman erityisasema johtui? Mitä merkinnät kertovat suhtautumisesta kuolemaan?

Kuolemalla oli 1600-luvulla suuri yhteisöllinen merkitys. Kuolema yhteisössä aiheutti kriisin, jota pyrittiin ratkaisemaan kollektiivisesti. Sairaudet ja kuolema olivat hetkiä, jolloin julkinen ja yksityinen elinpiiri kohtasivat. Suru ja murhe eivät olleet yksityisiä tunteja, vaan yhteisölle yhteisiä. Myöskään sairasta ja kuolevaa ei jätetty yksin vaan läheiset - oman perheen ohella usein myös naapurit - kokoontuivat hänen luokseen. Esimerkiksi Johan Rosenhane kirjoitti usein vierailleensa sairaiden tuttaviensa luona³⁸³. Usein kuolemanodotuksen käynnistivät sairauden ohella enteet, joita etsittiin ympäristöstä. Kuoleman ennakointiin liittyi myös kuolevan luona valvominen. 1600-luvulla vallitsi ihanne ”oikeasta kuolemasta”, jonka tuli olla paitsi ennakoitu myös rauhallinen. Ihanteenmukainen kuolema tapahtui kotona perheen ja papin läsnäollessa. Kuolemankultti vaikutti erityisen vahvasti ylhäisaatelistossa. Maaherra Rosenhanekin kuvasi pienen poikansa kuolleen *hiljaa ja rauhallisesti, ilman jäsenten liikkeitä tai tuskia*.³⁸⁴ Äkillinen,

³⁸¹ Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 104, 107 (17.7.1677, 7.3.1678).

³⁸² Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 103 (17.1.1677); kiitospäivistä myös 105, 107 (29.8.1677, 25.2.1678).

³⁸³ Esimerkiksi kesällä 1654 Rosenhane oli vierailut kirkkoherran luona, ”joka oli sairaana”. Johan Rosenhanes Diarium, 107 (14.6.1654).

³⁸⁴ Foisil 1986, 341-342; Pentikäinen 1990, 28, 65-67; Sarasti-Wilenius & Laine, E. 1997, 242-243; Heikkilä & Jokivuori 1994, 149-154; Vilkuna K.H.J. 1996d, 221-223; Johan Rosenhanes Diarium,

vieraassa ympäristössä tapahtunut kuolema oli paha. Juhana Henrikinpoika mainitsee vuoden 1678 maaliskuussa erään ruotsalaisen merimiehen äkillisen kuoleman (*een hast dödh*) tuomiokirkossa kesken jumalanpalveluksen.³⁸⁵

Kuolema kohtasi ihmiset elämänkaaren eri vaiheissa. Juhana Henrikinpojan muistiinpanoissa on useita merkintöjä lasten kuolemista. Lapsikuolleisuuden ollessa korkea ei ollut epätavallista, että perhe menetti useita lapsia. Turussa Jören Påstin pienet tyttäret, Maria ja Kirstin, olivat kuolleet vain parin päivän välein. Suurimmassa vaarassa lapset olivat elämänsä ensi viikkoina. Jören Tynilän tytär oli kuollut vain reilun päivän ikäisenä.³⁸⁶ Monien tutkijoiden mukaan suhtautumista lasten kuolemaan leimasi turtumus, joka johtui lasten menettämisen yleisyydestä. Tätä on perusteltu mm. lasten kuolemia koskeneilla, lyhyillä ja koruttomilla merkinnöillä.³⁸⁷ Suurvalta-ajan henkilökohtaisissa lähteissä merkinnät lasten kuolemista ovat sitä vastoin varsin eläviä. Johan Rosenhanen lisäksi myös Agneta Horn ja Petrus Magni Gyllenius kuvasivat lastensa kuolemia yksityiskohtaisesti. Merkinnöissä on usein viitteitä vanhempien ja lasten välisiin tunnesiteisiin, kuten ilmauksissa *meidän pieni poikamme* tai *pieni Carlini*.³⁸⁸ Myös Juhana Henrikinpojan merkinnöissä perheen ohella mainittiin usein kuollut, vieraskin lapsi nimeltä.

Vuonna 1677 Turussa oli kuollut *nuori Hans Skomakare*³⁸⁹. Nuorena olivat menehtyneet myös pormestari Brochiuksen *sairaalloinen tytär* ja Turun akatemiassa opiskellut porvarispoika Samuel Hamppinnare.³⁹⁰ Nuorten miesten menehtymisen syynä olivat usein sairauksien ohella tapaturmat tai sodat, naisilla lapsivuoteet. Lapsivuodekuolemaan liittyi

100-101 (17.3.1654).

³⁸⁵ Vuonna 1678 myös Hans Stollin äiti oli kuollut ”äkkiä”. Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 107, 108. (24.3.1678, 20.8.1678); Heikkilä & Jokivuori 1994, 149.

³⁸⁶ Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 105, 106, 107 (13.11.1677, 15.11.1677, 12.4.1678).

³⁸⁷ 1600-luvulla suhtautuminen lasten kuolemiin alkoi muuttua, ensin ylempien yhteiskuntaryhmien piirissä. Lapsia alettiin surra näkyvämmiin ja heidän hoitoonsa kiinnitettiin aiempaa tarkempaa huomiota. Käsitystä lasten kuolemien aiemmasta arkipäiväisyydestä ja vanhempien välinpitämättömyydestä on vastustanut mm. Emmanuel Le Roy Ladurie. Myöskään Foisilin mukaan lasten kuolemien niukkasanaiset merkinnät eivät merkinneet tunteettomuutta tai rakkauttomuutta lasta kohtaan, vaan ”erilaista” tunneherkkyyttä. Jutikkala 1994, 96-97; Bringéus 1987, 196; Le Roy Ladurie 1984, 224-225; Foisil 1986, 345-346.

³⁸⁸ Esimerkiksi Petrus Magni Gyllenius kuvaa vuonna 1666 seikkaperäisesti ”pienen tyttärensä Marian” viimeisiä elinhetkiä. Diarium Gyllenianum, 259 (11.5.1666). Agneta Hornin kertomus poikansa Johanin vakavasta sairaudesta vuonna 1652 heijastaa lasten puolesta koettua huolta. Agneta Horns lefverne 144-145, (24.1.1652, 20.3.1652).

³⁸⁹ Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 104 (13.5.1677). Esim. kaupunkien käsityöläisten ammattikuntalaitoksessa ilmaukset ’nuori’ tai ’vanha’ saattoivat tosin liittyä myös yhteisön arvohierarkiaan ja kunnioitukseen. Ks. Kallio 1998, 80-81, 91-92; Vilkuna 1999, 56-57.

³⁹⁰ Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 108, 110 (19.6.1678, 16.4.1679, 17.4.1679).

uskomus Jumalan rangaistuksesta perisynnin takia. Herman Thorwösten vaimo oli Juhana Henrikinpojan merkintöjen mukaan kuollut lapsivuoteeseen (*Uti Barn Pijnan*) vuonna 1678. Sama syy oli luultavimmin myös Christian Zimmermannin vaimon ja pienen lapsen kuolemalla seuraavana vuonna.³⁹¹ Lapsivuodekuolema tai tapaturmainen kuolema olivat ymmärrettäviä, niillä oli selkeä syy. Kuolinsyyhyn liittyi kuitenkin paljon uskomuksia ja epävarmuutta. Juhana Henrikinpojan muistiinpanoissa varsinaisia kuolinsyitä mainittiin harvoin tai syy oli epämääräinen. Märten Pläcka oli vuonna 1679 kuollut *pitkän ja vaikean sairauden jälkeen*. Samana vuonna oli kuollut myös professori Nicolaus Thunander, joka oli jo useita vuosia ollut sairauden takia sänkypotilaana.³⁹²

Kuoleman hetki oli merkityksellinen. Sillä uskottiin olevan vaikutusta paitsi kuolevan asemaan yhteisön silmissä myös vainajan asemaan kuoleman jälkeen. Esimerkiksi kuolinhetken sään tai ajankohdan uskottiin määräävän sielun kohtalon tuonpuoleisessa. Myös kuolevan viimeisillä teolla oli suuri merkitys. Tätä kuvasti mm. kuolevan viimeisten sanojen ja toiveiden kunnioittaminen.³⁹³ Juhana Henrikinpoika merkitsi usein muistiin tarkkan kuolinajan: esimerkiksi Lars Kangarin hän kirjoitti kuolleen *aamulla kello kuusi* ja Hindrich Jutilan *kymmenen ja yhdentoista välillä aamupäivällä*.³⁹⁴ Kaupungeissa kelloon sitoutunut aikakäsitys mahdollisti kuolinajan toteamisen tunnin tarkkuudella.³⁹⁵

Vanhojen ihmisten kuolema ei järkyttänyt yhteisöä yhtä paljon kuin nuorten kuolemat, vaan vanhuksen poismeno ymmärrettiin elämänkaaren luonnolliseksi päätepisteeksi. Vanhuus, sairaudet ja kuolema kuuluivat yhteen. Useat Juhana Henrikinpojan mainitsemista kuolleista olivat esimerkiksi äitejä ja anoppeja, kenties jo ikäihmisiä. Hindrich Pollarin äiti oli kuollut poikkeuksellisen iäkkäänä, 90-vuotiaana vuonna 1677. Seuraavana vuonna oli kuollut *vanha Olof Luut*. Vanhuuden saama merkitys oli kulttuurillisesti rakentunut: yhteisön käsitys vanhoista ihmisistä ei perustunut ainoastaan ikään tai biologisiin seikkoihin, kuten harmaantumiseen, vaan vanhuus liittyi myös sosiaaliseen asemaan

³⁹¹ Bergner 1997, 117; Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 102, 108 (20.12.1676, 17.8.1678).

³⁹² Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 110. (27.1.1679, 24.2.1679)

³⁹³ Pentikäinen 1990, 65-66; Bringéus 1987, 200; Vilkuna K.H.J. 1996b, 147-154; Heikkilä & Jokivuori 1994, 152.

³⁹⁴ Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 97, 103. (6.6.1674, 25.2.1677)

³⁹⁵ Kaupunkien julkisissa kelloissa oli vain tuntiviisarit, joten pienempiä ajanyksikköjä kello ei näyttänyt. Ågrenin mukaan kellonajan yleistymistä kaupungeissa oli edesauttanut oikeuslaitos, joka tutkiessaan tapauksia kiinnitti huomion rikoksen ajankohtaan. Kaupungeissakaan aikakäsitys ei ollut pelkästään viranomaisten aikakäsitykseen sitoutunut. Juhana Henrikinpojankin muistiinpanoissa tarkkojen päiväysten rinnalla on huomioita vuotuisista merkkipäivistä, lähinnä Paavalinpäivästä (25.1.) ja Marian päivästä (25.3.), joilla oli tärkeä asema tulevan sään ennepäivinä. Ågren 1998, 55; Juhana Henrikinpojan muistiinpanot 107, 110 (25.1.1678, 25.1.1679, 3.1679).

ja arvostukseen.³⁹⁶ Juhana Henrikinpoika kirjoitti vuonna 1679 tapauksesta, jossa kisälli Knut Tjockbeen oli lyönyt hengiltä oltermanninsa Salomon Ludwig Stollin. Erikoista oli, ettei vanhan miehen (*Gubben*) ruumiissa kuitenkaan näkynyt mustelmia tai verihaavoja kuolinsyyn merkinä. Patriarkaliskin mukaan vanhempaan tai arvoasteikossa, kuten ammattikuntahierarkiassa, ylempään kajoaminen oli erityisen rangaistavaa.³⁹⁷

Omana ryhmänään Juhana Henrikinpojan muistiinpanoissa erottuvat rikollisten kuolemat. Julkiset rangaistukset ja teloitukset toimeenpantiin Turun torilla, jossa esimerkiksi vuonna 1678 hirtettiin Clas Erichson varkaudesta ja vuotta myöhemmin poltettiin Luostarikorttelissa lapsensa surmannut ratsumiehen vaimo.³⁹⁸ Ilmeisesti kuulopuheeseen perustui Juhana Henrikinpojan kuvaus vaimonsa surmanneen Nousiaisten voudin Åke Larssonin mestauksesta Naantalissa ja asettamisesta *kolmanteen teiliin*. Viikkoa myöhemmin ruumis oli otettu alas ja tavan mukaan haudattu häpeällisesti Naantalin kirkkomaan pohjoispuolelle.³⁹⁹ Rikollisten teloituksissa kuoleman asema rangaistuksena elämässä tehdyistä synneistä korostui.

Suurvalta-ajan ihmisten suhtautuminen kuolemaan oli uskonnon leimaama. Kirkon opit selittivät kuolemaa, ja uskonnolliset rituaalit, kuten ruumiinvalvojaiset, hautajaisseremoniat ja niihin liittyneet käyttäytymiskaavat, olivat yhteisön toimintamalleja kriisitilanteissa. Rituaaleihin turvauduttiin myös sairauden yhteydessä.⁴⁰⁰ Ihmisten suhtautumista selittää osaltaan sairauksien ja kuoleman herättämä pelko, ”pahan ennakointi”. Erityisesti tarttuvia tauteja, kuten ruttoa ja spitaalia kammoksuttiin. Pelkoa herättivät myös kuolemaan liittyneet erikoiset piirteet: itsemurha, salassa tapahtunut kuolema tai väkivaltainen kuolema. Myös vainajia ja etenkin heidän kummitteluaan pelättiin. Ihmisten maailmankuvan kannalta erilaisilla kollektiivisilla peloilla oli usein suuri merkitys.⁴⁰¹

Viime kädessä sairaus ja kuolema olivat yksilöllisiä kokemuksia, henkilökohtaisia kriisejä. Omien ja lähipiirin sairauksien kuvaaminen oli tunnusomaista suurvalta-ajan henkilökoh-

³⁹⁶ Vilkuna K.H.J. 1999, 44, 49-55; Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 105, 108 (9.8.1678, 22.7.1677).

³⁹⁷ Esimerkiksi vuonna 1676 Johan Lamber tuomittiin kuolemaan äitipuolensa tönimisestä. Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 102, 110 (18.12.1676, 17.2.1679); Kallio 1998, 91-92;

³⁹⁸ Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 109, 110 (13.11.1678, 7.3.1679, 12.4.1679).

³⁹⁹ Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 109 (13.11.1678, 14.12.1678, 30.12.1678).

⁴⁰⁰ Heikkilä & Jokivuori 1994, 17; Elias 1993, 24-27.

⁴⁰¹ Vilkuna K.H.J. 1996b, 78; Vilkuna K.H.J. 1996d, 221-223; Lönnqvist 1996, 85-87; Salmi 1995, 195-196; Pentikäinen 1990, 88-95.

taisille lähteille. Kuvaukset omista sairauksista lienevät kirjoitusten intiimeintä osuutta.⁴⁰² Petrus Magni Gyllenius kuvasi sairauksiaan ja tuntemuksiaan usein yksityiskohtaisesti. Kouluaikanaan häntä vaivasivat mm. ruusu (*roosen*) ja päänsärky, viisi viikkoa kestänyt vatsakipujen (*mage icke gerna ville haffva maat*) aiheuttama huonovointisuus, hammassärky sekä kova jäsensärky (*torrvärk*), joka kiusasi häntä myös myöhemmin elämässä.⁴⁰³ Agneta Horn kirjoitti sairastaneensa vuonna 1634 seitsemän viikon ajan rokkoa. Johan Rosenhane puolestaan kuvasi päiväkirjassaan etenkin vaimonsa pitkiä sairausjaksoja Viipurissa.⁴⁰⁴

Juhana Henrikinpoika kirjoitti huhtikuun viidentenä päivänä vuonna 1679 lopettaneensa tupakanpolton. Myös hän oli alkanut sairastella. Reilun viikon kuluttua päätöksestään hän oli lisäksi juonut paloviinaa. Kamppailu sairautta vastaan jatkui ja 24. päivänä, ja hän oli *Herran nimessä* antanut neito Margareta Kellarin *avata suonensa*. Muistiinpanojen viimeinen merkintä kahta päivää myöhemmin kertoo, että Juhana Henrikinpoikaa oli myös kupattu.⁴⁰⁵ Kaupunginviskaalin sairastuttua hän turvautui yhteisössä tunnettuihin parannuskeinoihin, lääkkeenä käytettyyn viinaan, suoneniskentään ja kuppaamiseen, sairauden syyn poistamiseksi.⁴⁰⁶ Varsinaista sairauden aiheuttajaa pystyttiin harvoin määrittelemään, mutta parantumisen uskottiin olevan Jumalan käsissä.

Sairaudet ja kuolema yhdistivät ihmisiä: ne vaivasivat kaikkia säädystä ja asemasta riippumatta. Esimerkiksi Petrus Magni Gylleniuksen mukaan kova kuume oli vuonna 1642 surmannut Karlstadissa *rikkaita ja köyhiä, pieniä ja suuria*.⁴⁰⁷ Sairaus oli kuitenkin myös uhka yhteisölle, minkä takia pelottavaksi koetusta sairaasta pyrittiin pysymään erossa. Sairaus eristi yksilön yhteisöstä ja sen normaalista elämästä osaltaan yhteisön asenteiden ja osaltaan oman ruumiinheikkouden takia. Sairauden aikana Juhana Henrikinpoikan

⁴⁰² Foisil pitää henkilökohtaisten kirjoitusten sairauksien kuvausta yhtenä esiasteena siirtymisessä kohti intiimimpää kirjoitustapaa. Foisil 1986, 351-352.

⁴⁰³ Diarium Gyllenianum, 46, 70, 88, 91, 166 (11.12.1640, 30.7.1644, 13.4.1647, 28.9.1647, 25.5.1654).

⁴⁰⁴ Agneta Horns lefverne, 38-39 (1634); Johan Rosenhanes Diarium

⁴⁰⁵ Juhana Henrikinpojan muistiinpanot, 110-111 (5.4.1679, 14.4.1679, 24.4.1679, 26.4.1679).

⁴⁰⁶ Eilola 1999, 100-111. Käsitykset sairauksien syistä ja niiden parantamismenetelmistä olivat kollektiivisesti rakentuneita, mutta yksittäisten ihmisten sairauksia tulkittiin tapauskohtaisesti. Sairauden ja sen aiheuttajien käsittäminen oli eriytymätöntä ja maagisen ajattelun leimaamaa. Sairauden uskottiin aiheutuneen joko jonkin ulkopuolisen voiman tai olennon (esim. Jumalan, noidan, yliluonnollisen olion) vaikutuksesta, jolloin sairastunut oli tämän mahdin aggression ja rangaistuksen kohteena. Usein sairaudet koettiin Jumalan vihaksi. Toisaalta sairauksia selitettiin persoonattomasti, ruumiin ainesosien epäjärjestyksellä. Kyse oli ns. personalistisesta ja naturalistisesta selitysmallista sairauksissa.

⁴⁰⁷ Diarium Gyllenianum, 54 (3.1642).

muistiinpanojen merkinnät kaupungin julkisesta elämästä vähenivät ja merkintöjen sisältö kääntyi hänen oman elämänsä viime hetkiin. Kaupunginviskaali Juhana Henrikinpojan sairaus oli kohtalokas, ja toukokuun 14. päivänä vuonna 1679 hänet haudattiin Turkuun pormestarien ja raadin ehdotuksesta *ilmaiseksi, mutta suuresta kellosta maksettuna neljä taalaria*.⁴⁰⁸

⁴⁰⁸ BÅH:1:XII, 197; Vallinkoski 1947, 96.

HENKILÖKOHTAISET LÄHTEET JA SUURVALTA-AJAN IHMISTEN MAAILMANKUVA

Suurvalta-ajan henkilökohtaisten lähteiden kautta avautuu näkökulma 1600-luvun ihmisten elämään heidän kokemuksiensa välittämänä. Asiakirjalähteisiin verrattuna aineisto on poikkeava: henkilökohtaisten lähteiden arvo ei löydy niiden todistusvoimasta valtakunnallisista tapahtumista tai yhteiskunnan oloista, vaan niiden subjektiivisuudesta ja yksilöllisistä kokemuksista. Ne ovat kirjoittajansa elinympäristöön, elämänkaareen, yhteiskunnalliseen asemaan, asenteisiin ja mielipiteisiin sitoutuneita. Lähteille on tyypillistä niiden sisällön merkitysten piilevyys, koska merkinnät on pääsääntöisesti kirjoitettu itseä varten omakohtaisesti tärkeistä ja usein tutuista asioista. Suurvalta-ajan henkilökohtaisten lähteiden tarkastelussa muodostuu keskeiseksi niiden yhteys laajempaan yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen kontekstiin ja toisaalta niiden kirjoittamisen tarkoituksen pohtiminen. Sisällön tarkastelussa tapa kirjoittaa merkintöjä - esimerkiksi niiden tyyli tai aihealueet - kertovat kirjoittajan arvoista, asenteista ja ajatuksista.

Edellytys lähteiden synnylle oli niiden kirjoittajan luku- ja kirjoitustaito, joka Ruotsissa ja Suomessa yleistyi kansainvälisesti verrattuna varhain. Taidon levinneisyys perustui vuoden 1686 kirkkolaissa määriteltyyn kansanopetukseen. Pohja kansanopetukselle oli kuitenkin laadittu jo 1600-luvun kuluessa.⁴⁰⁹ Suurvalta-ajan henkilökohtaiset lähteet pohjautuivat tähän varhaiseen luku- ja kirjoitustaitoon. Kolmisäätyopin mukaisesti Jumalan sana ja sen opetus olivat ensi kädessä papiston hallussa, mutta lasten kasvatuksessa myös kodeilla oli keskeinen asema. Näin ollen luku- ja kirjoitustaidon saattoi 1600-luvulla hankkia joko kotona tai koulussa. Petrus Magni Gyllenius oppi luku- ja kirjoitustaidon alkeet kotonaan kiertävältä teiniltä. Pitäjänkierroillaan teinit opettivat lapsia teinirahojen keruun lomassa. Gylleniuksen taito syventyi Ölmen pitäjän pappilassa saadussa opetuksessa ja lopulta Turun yliopistoon johtaneina vuosina Karlstadin triviaalikoulussa. Koulu- ja yliopisto-opinnot antoivat hänelle papilta vaaditun latinankielen taidon, riittävän teologisen ja humanistisen sivistyksen ja samalla pätevyuden opettaa seurakuntalaisia. Kodeissa annettu opetus oli sukupuolille yhteistä, mihin perustui myös naisten luku- ja kirjoitustaito. Ylemmissä säädyissä tyttölasten oppimista arvostettiin, ja naiset saattoivat saavuttaa varsin korkean sivistyksellisen tason ilman koulunkäyntiä. Tämä käy ilmi Agneta Hornin omaelämäkerrassa. Hänen aktiivinen luku- ja kirjoitustaitonsa mahdollisti omien ajatusten kirjaamisen ja prosessoinnin.

⁴⁰⁹ Vrt. Luttinen 1981, 225-237; Johansson E. 1981, 194-195; Mäkinen 1997, 61.

Talonpoika Heikki Yrjänänpojan luku- ja kirjoitustaito perustui ensisijaisesti kotien opetukseen. Pukkisen talon tavoin luku- ja kirjoitustaito saattoi kulkea suvuissa ja periytyä taloissa isännältä toiselle. Heikki Yrjänänpojan tapauksessa koulujen opetus heijastui välillisesti virkamiehenä toimineen Simuna-veljen antamassa opetuksessa. Pohjanmaan Vähstäkyröstä lasten lähettäminen kouluun kaupunkiin oli harvinaisempaa kuin lasten kouluttaminen kaupungeissa. Esimerkiksi Turussa porvareiden mahdollisuudet kouluttaa poikiaan - akatemian ansiosta korkeastikin - olivat paremmat.⁴¹⁰ Mikäli Turun kaupunginviskaali Juhana Henrikinpoika Kastu ei varsinaisesti ollut minkään kaupungin koulun oppilaana, hän saattoi saada oppinsa yksityisesti joltakin akatemian ylioppilaalta. Porvareiden koulutuspyrkimykset näkyivät myös Juhana Henrikinpojan lasten opiskelussa Turun katedraalikoulussa ja yliopistossa.

Ylemmissä säädyissä mahdollisuudet lasten kouluttamiseen olivat paremmat ja koulujen asema opetuksessa oli tärkeämpi kuin alemmissä säädyissä. Ylhäisaateliin kuulunut maaherra Johan Rosenhane sai lapsuus- ja nuoruusvuosinaan opetusta ensin kotona kotiopettajalta ja myöhemmin Strängnäsin koulussa ja Upsalan yliopistossa. Toisin kuin Petrus Magni Gylleniuksen kaltaisella talonpoikaisista oloista lähteneellä, lähinnä kotiopettajuuden antaman taloudellisen tuen turvin opiskelleella ylioppilaalla, aatelisnuorukaisilla oli mahdollisuus opintomatkoihin ulkomaille (peregrinaatiot) koulutuksen täydentämiseksi.

Ruotsissa ja Suomessa toteutettu koko kansalle suunnattu luku- ja kirjoitustaidon opetus perustui pakkoon. Kristinopin peruskappaleiden osaaminen oli edellytys ehtoollisen nauttimiselle, kummiksi pääsemiselle ja vihkimiselle. Kirkko ei myöskään tavoitellut aktiivisen luku- ja kirjoitustaidon saavuttamista, vaan opetus oli lähinnä ulkolukua. Kyky käyttää itsenäisesti luku- ja kirjoitustaitoa ylitti kirkon vaatimuksen. Henkilökohtaisten lähteiden kirjoittaminen ei perustunut pakkoon, vaan omaan innostukseen. Ylimmille säädyille koulutus takasi luku- ja kirjoitustaidon ja se kuului olennaisesti elämäntapaan, mutta alemmissä säädyissä, kuten talonpojilla ja porvareilla, oman innostuksen merkitys taidon hankkimisessa ja kehittämisessä oli keskeinen.⁴¹¹ Innostuksen lähteenä saattoi Petrus Magni Gylleniuksen tavoin olla halu nousta koulutuksen kautta säätykierrossa. Toisaalta kimmokkeen saattoi antaa taidon tarpeellisuus omassa elämässä. Turun kaupun-

⁴¹⁰ Vrt. Suolahti E. 1946, 130-133; Strömberg 1987, 338-340.

⁴¹¹ Johanssonin mukaan innostus oman luku- ja kirjoitustaidon kehittämiseen edellytti ”lukehalua”, jota edesauttoivat esimerkiksi ammatin vaatimukset ja 1700-luvulla etenkin herätysliikkeet, jotka korostivat oman hengenelämän kehittämistä ja itsetutkiskelua. Johansson E. 1981, 220; Mäkinen 1997, 63-66.

ginviskaalina toimineelle Juhana Henrikinpojalle luku- ja kirjoitustaito sekä ruotsin kielen taito olivat välttämättömiä, mutta myös Heikki Yrjänänpojan kaltainen talonpoika saattoi kokea kirjoitustaidon hyödylliseksi etenkin taloudellisen kirjanpidon kannalta. Luku- ja kirjoitustaitoa arvostettiin yhteisössä.

Nykyaikaiset luokittelut henkilökohtaisten lähteiden tyylistä (esim. kirjallisuudentutkimuksessa tai sosiologisessa elämäkertatutkimuksessa) eivät sellaisinaan päde 1600-luvun kirjoituksiin. Niissä kirjoitusmuoto oli usein eriytymätön ja ajan käytäntöihin sitoutunut. Petrus Magni Gyllenius ja Johan Rosenhane kirjoittivat merkintöjään säännöllisesti päivän tapahtumista ja kirjoittaminen oli rutiininomaista. Varsinkin maaherra Rosenhanen kohdalla kirjoittamisen tapaluonne korostui: päiväkirjaan kirjoittaminen oli hänelle osa päivän työtä viranhoidon ja kirjeiden kirjoittamisen lomassa. Aikaetäisyys tapahtumaan ja omaan menneeseen elämään kasvatti kirjoittamisen tavoitteellisuutta ja itsereflektiota. Gyllenius muokkasi ja täydensi päiväkirjaansa jälkikäteen elämäkerranomaiseksi mm. lisäämällä tietoja suvustaan ja perheestään, ja mahdollisesti myös Johan Rosenhane suunnitteli elämäkerran kirjoittamista päiväkirjamerkintöjensä pohjalta. Ilmeisesti tällä tavoin omaelämäkertansa kirjoitti Agneta Horn. Omaelämäkerrassa kirjoittamisen tavoite ja tarkoitus oli tiedostettu: Hornin kirjoittamista leimasi halu kuvata omaa elämää kokonaisuutena. Kirjoitustapa ja tavoite olivat sidoksissa kirjoittajan yhteiskunnalliseen asemaan: mitä korkeampi oli kirjoittajan sääty ja koulutustaso, sitä suurempi oli tavoite esittää oma elämä kokonaisuutena tietyn kulttuurillisesti sitoutuneen ihanteen, ihmiskäsityksen ja kirjoitusmuodon kautta. Omaelämäkerrat ja muistelmat olivat etenkin ylimpien säätyjen kirjallisen ilmaisun välineitä.

Talonpoika Heikki Yrjänänpoika Pukin ja kaupunginviskaali Juhana Henrikinpojan kirjoittamat muistiinpanot olivat esimerkiksi päiväkirjoihin verrattuina niukkoja. Merkintöjä kirjoitettiin harvemmin, yleensä silloin, kun jotakin tavallisuudesta poikkeavaa oli tapahtunut. Muistiinpanoille ei ollut tyypillistä päiväkirjojen tai omaelämäkertojen kaltainen tietoinen jatkuvuus ja kirjoitusrutiini, vaan kirjoittamisen tilannekohtaisuus. Kirjoittamiseen innoittanut tapahtuman merkityksellisyys oli varsin yksilöllistä. Heikki Yrjänänpojalle tärkeitä olivat oman talon ja kotikylän talouteen liittyneet asiat: verotus, lainat ja velat. Merkinnät yhdistyivät yhteisön kannalta tärkeisiin asioihin, joihin Heikki Yrjänänpojan kohdalla liittyi henkilökohtainen vastuu asiasta tai yhteisöllinen velvoite. Juhana Henrikinpojan muistiinpanojen merkinnät keskittyivät toisaalta hänen työhönsä Turun kaupunginviskaalina ja toisaalta ihmisten elämän murroskohtiin ja yhteisöllisiin kriisitilanteisiin. Yhteistä hänen merkinnöilleen oli niiden sitoutuminen paljolti kaupungin

julkiseen elämään: oikeusistuinten tuomioihin, julkisiin teloituksiin, häihin ja hautajaisiin.

Säätyjen väliset erot näkyivät myös henkilökohtaisten lähteiden kirjoitustyyliissä. Talonpoika Heikki Yrjänänpojan muistiinpanot olivat vuosittain kirjoitettuina suppeita. Merkinnoissä mainittiin vain lyhyesti tapahtuma, sen osapuolet ja mahdollinen raha- tai tavaramäärä. Heikki Yrjänänpojan kirjoitustapa oli konkreettisiin asioihin, kuten ihmisiin ja tavaroihin, sitoutunutta. Lisäksi merkinnöille oli tunnusomaista niiden vahva yhteys puhekieleen: Etelä-Pohjanmaan murteeseen. Juhana Henrikinpojan muistiinpanot olivat nekin merkintöjen sisällön kannalta varsin niukkoja. Hänen kirjoitustapaansa leimasi virkamiesten (esimerkiksi oikeudenhoidossa) käyttämä kirjoitustapa, joka tosin saattoi vaikuttaa myös Heikki Yrjänänpojan muistiinpanojen tyyliin. Kaupunginviskaali Juhana Henrikinpojan päivätyissä merkinnöissä mainittiin tapahtuma, sen osapuolet sekä joskus myös tarkka tapahtumapaikka ja -aika.

Petrus Magni Gyllenius oli triviaalikoulun opetuksessa omaksunut latinan kielen taidon, ja sen käyttö kouluissa heijastui hänen päiväkirjassaan, jossa latinankieliset termit ja sitaatit olivat yleisiä. Sisällöltään *Diarium Gyllenianum* liittyi jo Gylleniuksen kouluaikana erityisesti papiston keskuudessa vaikuttaneeseen antikvaariseen muinaismuistoharrastukseen. Sen mukaisesti Gyllenius teki arkisen kouluelämän ja pitäjänkiertojen ohella huomioita esimerkiksi maastonmuodoista, erikoisista paikoista, kansan tavoista ja uskomuksista. Viipurin läänin maaherran Johan Rosenhanen päiväkirjan merkinnät puolestaan keskittyivät hänen viranhoitoonsa ja vähemmässä määrin perhe- ja yksityiselämään Viipurin linnassa. Rosenhanen kirjoitustapaan eivät kuuluneet Gylleniukselle tunnusomaiset seikkaperäiset kuvaukset tapauksista, vaan hän mainitsi asian kannalta vain olennaisen. Merkintöjen rutiininomaisuus korostui joka päivän kohdalla mainitussa säätilahavainnossa.

Tyyliltään kaunokirjallisin oli Agneta Hornin omaelämäkerta, joka liittyi kansainvälisesti ylimmissä säädyissä, myös naisten keskuudessa, levinneeseen tapaan kirjoittaa elämäkertoja. Hornin omaelämäkerta värittivät sitaatit ihmisten välisistä keskusteluista ja Agnetan omista tunnoista. Paikoitellen teksti irtautui tosielämästä fiktiiviselle kirjallisuudelle tunnusomaisesti. Hornin omaelämäkerta muodosti poikkeuksen muiden suurvalta-ajan henkilökohtaisten lähteiden joukossa. Niistä esimerkiksi uskonnolliset pohdiskelut puuttuivat joitakin fraaseja ja sanontoja lukuun ottamatta lähes täysin samoin kuin omien tunteiden erittely.

Erilaisista kirjoitustyyleistä huolimatta yhteistä kaikille henkilökohtaisille lähteille oli niiden yhteys muistiin. Merkinnät kirjoitettiin takautuvasti yhteisöllisiin arvostuksiin sitoutuneen muistin perusteella. Ne eivät suinkaan olleet suoria todistuksia tapahtumista, vaan inhimillisen kyvyn, henkilökohtaisen kiinnostuksen ja nostalgian leimaamia ja muokkaamia. Suurvalta-ajan henkilökohtaiset lähteet eivät olleet objektiivisia kuvauksia kirjoittajiensa elämästä, vaan kirjoittajien subjektiivisia ja valikoivia kertomuksia elämästään ja sen merkityksellisistä tapahtumista.

Tutkielman kysymyksenasettelun toisena tavoitteena on ollut suurvalta-ajan maailmankuvan tarkastelu henkilökohtaisten lähteiden välittämänä. Käytetty tarkastelutapa pohjautuu kulttuurihistorian ja mentaliteettihistorian tutkimusperinteeseen. Maailmankuvan tarkastelussa keskeiseksi muodostuu tulkitsemisen asema, ja sen teoreettista pohjaa on tutkielmassa syvennetty geertziläisen tulkitsevan antropologian menetelmillä. Metodisten ratkaisujen tärkeys korostuu mentaliteettihistoriassa, jossa tutkimustulokset ihmisten ajattelumaailmasta eivät sellaisenaan ilmene käytetyistä lähteistä. Tutkielmassa maailmankuvan tarkastelun lähtökohdaksi on ajatus yksittäisen ihmisen maailmankuvan sitoutumisesta aikaan ja paikkaan sekä yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. Yhteiskunnan yleiset arvot, normit, tavat ja käytännöt leimaavat ihmisten mentaliteettia, joka ilmenee maailmankuvassa.

Toinen huomio suurvalta-ajan maailmankuvan tarkastelussa henkilökohtaisten lähteiden kautta on merkintöjen yhteys ihmisen elämänkaareen ja sen vaiheisiin. Kirjoitukset heijastavat ihmisten ajattelutapaa eri ikävaiheissa. Tutkielmassa on hyödynnetty elämäkaaripsykologiaa ja historiallista ikäkausitutkimusta ihmisen elämäkaaren vaiheiden ja niitä leimanneiden kehitystapahtumien hahmottamiseksi. Teorioiden asema ei kuitenkaan ole determinoiva: kehitys on yksilöllistä sekä aikaan ja paikkaan sitoutunutta. Nykyajan teoriat eivät sellaisenaan sovi menneiden vuosisatojen tarkasteluun, vaikka ihmisen kehityksen biologinen perusta on sama. Tutkielmassa onkin hahmotettu suurvalta-ajan ihmisten ajattelutapaa etupäässä heidän omien elämäkaarinäkemystensä kautta nykyajan elämäkaariteorioiden toimiessa vertailukohtana. Elämäkaaritutkielman rakenteen pohjana mahdollistaa maailmankuvan ja sen muodostumisen tarkastelun läpi elämän jatkuvana prosessina.

Lapsuudessa ja nuoruudessa omaksuttiin käsitykset itsestä ja muista, omasta asemasta, sukupuolesta, roolista ja identiteetistä. 1600-luvulla lapsuusvuosina tyttöjen ja poikien kasvatus oli kodeissa varsin yhtenevää, ja lapset saattoivat olla vapaasti kummankin

sukupuolen seurassa, vaikka pääasiallisen vastuun lapsista kantoivat naiset. Viimeistään murrosiässä sukupuolijako tuli merkitykselliseksi. Tämä tarkoitti tyttöjen ja poikien elämänpiirien eroamista. Heidät kasvatettiin omaan biologisesti ja kulttuurillisesti määräytyneeseen sukupuolirooliinsa. Pojat suuntautuivat julkiseen elämään: Petrus Magni Gylleniuskin aloitti kymmenenvuotiaana opiskelunsa kodin ulkopuolella. Tytöt, kuten Agneta Horn, puolestaan varttuivat yleensä kotona naisten opetuksessa. Nuorien tyttöjen kasvatuksen tavoitteena oli säädystä riippumatta aviovaimolta vaadittujen taitojen oppiminen.

Kasvatusta säätelivät ja jaksottivat ikään sitoutuneet, kulttuurisesti ilmaistut riitit (kuten aikuisuuden siirtymäksi koettu ensimmäinen ehtoollinen) ja biologinen kehitys (esim. sukukypsyyden saavuttaminen). Lapsuuden ja nuoruuden kokemuksiin vaikuttivat kuitenkin myös yksilölliset, ei-normatiiviset kokemukset. Sekä Petrus Magni Gylleniuksen että Agneta Hornin lapsuutta leimasi kuolemantapauksen aiheuttama menetys: Gylleniuksella isän, Hornilla äidin. Myöhemmän elämäkulun kannalta keskeistä oli menetyksen kompensoiminen, missä muun perheen ja isovanhempien rooli oli tärkeä. Gylleniuksen elämässä isän menetys korvautui isoisällä, joka huolehti tilanhoidosta. Yhteisön silmissä ”köyhyys ja isättömyys” kuitenkin vaikutti Petruksen asemaan. Agneta Hornin lapsuudessa ja nuoruudessa äidin korvannutta läheistä naishahmoa ei löytynyt, vaikka suhteet esimerkiksi isoäitiin olivat tiiviit. Läheisten ihmissuhteiden puuttuminen leimasi Hornin koko lapsuutta ja nuoruutta.

Ihmisten kokemukset lapsuudesta vaihtelivat. Gylleniuksen lapsuusmerkinnöissä korostui lapsuuden työteliäisyys ja rehellisyys talonpoikaissäädyn ihanteiden mukaisesti. Erityisesti hän kuitenkin painotti oppiuraansa: lukutaidon hankkimista ja taitojen karttumista. Oppiminen oli vaiheittaista ja jaksoittaista, missä siirtymiset luokka-asteilla ylemmäs, tavoitteiden saavuttaminen ja onnistumisen kokemukset, esimerkiksi valittaessa koulun luottamusvirkoihin, olivat tärkeitä. Säätöihanne, hänen kohdallaan etenkin sen saavuttamattomuus, vaikutti myös Agneta Hornin omaelämäkerran lapsuuskuvaan, joissa puolestaan ilmenivät kasvatukseen liittyneet negatiiviset kokemukset: äidittömän tyttölapsen osakseen saama laiminlyönti, nuhtelut ja rangaistukset. Kuvaukset sisälsivät ahdistusta, surua ja epäonnistumisia, mutta ajoittain kuitenkin myös ilon hetkiä esimerkiksi sukulaisia tavatessa. Molempien kirjoittajien kuvauksia lapsuudesta leimasi kirjoittamisen takautuva ja tarkoituksellinen näkökulma, jossa kuitenkin heijastuivat ajan ihanteiden ohella heidän kokemuksensa ja tunteensa.

1600-luvulla lapsuus ja nuoruus olivat valmistautumista aikuiselämään, eivätkä niinkään omia elämänjaksojaan. Lapsuudessa ja nuoruudessa sisäistetyt yhteiskunnan ja kulttuurin keskeisimmät arvot ja normit muodostivat ihmisten identiteetin ja maailmankuvan perustan aikuisuudessa. Suurvalta-ajan kulttuurissa keskeiset ja kaikille yhteiset normit liittyivät valtioon ja kirkkoon. Etenkin kolmisäätyoppi ja jako neljään valtiosäätyyn leimasivat ihmisten mentaliteettia. Henkilökohtaisissa lähteissä kirkon opettamat ja kontrolloimat lait, normit ja opit eivät ilmenneet oppijärjestelminä, vaan ne heijastuivat ihmisten toiminnan kautta. Puhdasoppinen kirkko kontrolloi ajalla ihmisten toimintaa ja ajattelua, mikä näkyi henkilökohtaisissa lähteissä mm. kirkollisten toimitusten keskeisessä asemassa merkinnöissä tai maininnoissa siveysrikkomusten tuomioista. Uskonto oli ajalla kollektiivista, mikä merkitsi, ettei omaa Jumala-suhdetta arvioitu itsenäisesti, etenkin kirjallisesti, mutta oma toiminta ja käyttäytyminen oli alistettu kirkon opeille. Uskonnon ohella myös omista tunteista kirjoittaminen oli vähäistä. Kirjallinen ilmaisu ei ollut tapa pohtia omia tunteja, jotka olivat vahvasti sidoksissa yhteisöön ja sen asenteisiin ja kokemuksiin.

Säätyjako ja patriarkalismi vaikuttivat ihmisten käsityksiin valtiosta, esivallasta, toisistaan ja itsestään. Syntyperän mukaan määrätynyt sääty määritteli ihmisten asemaa ja muodosti heidän identiteettinsä pohjan. Yhteiskunnallisessa ajattelussa kullakin säädyllä oli omat oikeutensa mutta myös tehtävänsä. Käsitys omasta säädystä ja säätyhierarkiasta ilmeni eri säätyisten ihmisten merkinnöissä eri tavoin. Maaherra Johan Rosenhanen elämässä korostui aatelissäädylle tunnusomaisesti virkaura. Päiväkirjan merkinnät koostuivat virkatehtävien kuvauksista. Virkauran tärkeyttä kuvasi myös se, ettei hän pitänyt maaherran asemapaikkaansa Viipuria riittävän hyvänä, vaan anoi parempaa virkaa. Valtion keskushallinnon vaikutus ihmisten käsityksiin näkyi selvimmin ylimmissä säädyissä. Johan Rosenhane huomioi päiväkirjassaan myös valtionhallinnon tapahtumat, kuten valtiopäivät tai merkittävät virkanimitykset. Rosenhanen elämässä oli viran ohella keskeinen aatelisille kuulunut elämäntapa, jota representoitiin oman käyttäytymisen, toiminnan, rituaalien ja erilaisten symbolien kautta. Rosenhanen elämään hänen hovissaan Viipurin linnassa kuuluivat esimerkiksi säätyläisten juhlat, joihin maaherra osallistui tosin myös muualla kaupungissa. Erottautumiseen toisista liittyi myös alamaisten käytöksen - esimerkiksi sopimattoman humalatilan - paheksuminen.

Myös Agneta Hornin omaelämäkerrassa säätytietoisuus ja aatelinen elämäntapa olivat keskeisiä. Hornin merkinnöissä tämä heijastui käänteisesti: ylhäisaatelin elämäntapaan kuuluneen kohtelun puuttumisena lapsuudessa. Aatelissäädyn sisällä erot näkemyksissä

syntyivät sukupuolijaosta. Agneta Hornin omaelämäkerrassa eivät ilmene Rosenhanen tavoin valtiolliset tai hallinnolliset tapahtumat, jotka kuuluivat miesten elämänpiiriin. Säädyn miesten ja naisten arvomaailman yhtenevyys oli kuitenkin toisaalta vahva. Esimerkiksi sotimisen ja sotilasuran ihannoitiin vaikuttivat Agneta Hornin ajatteluun ja konkretisoitui esimerkiksi hänen avioliitossaan sotilaana toimineen Lars Cruusin kanssa. Ajanjakson sotaisuus heijastui myös muissa henkilökohtaisissa lähteissä - tosin eri näkökulmista. Petrus Magni Gylleniuksen päiväkirjassa Ruotsin sota Tanskaa vastaan vuonna 1644 ilmeni pelon ja vihollisen sotilaiden aiheuttamana kaaoksena kylissä ja pitäjissä. Myös Juhana Henrikinpojan muistiinpanoissa sodat näkyivät poikkeuksina arjesta: tuttavien lähdoissa rintamille sekä kaupungissa sotatapahtumien kunniaksi vietetyissä kiitospäivissä. Talonpoika Heikki Yrjänänpojan näkökulmasta sota ja sotilaan varustaminen olivat yhteisöllisiä velvoitteita. Maaherra Rosenhanen päiväkirjassa sodan ilmeneminen liittyi samaan: hänen virkatehtäviinsä kuului väenottojen organisoinnin valvonta. Lisäksi sotilaita majoitettiin ”läpimarsseilla” Viipurissa, mikä oli rasite kaupungille.

Talonpoikien tietoisuus omasta säädystä ilmeni eri lailla. Heikki Yrjänänpojan käsitys itsestä ja omasta asemasta muotoutui ensi sijassa suhteessa vertaisiin: toisiin talonpoikiin. Keskeisiä olivat talonpoikien yhteinen elämäntapa, talonpoikien väliset suhteet, työkyky, velvoitteiden täyttäminen, arvostus ja luottamus. Talonpoikien yksilöllinen identiteetti oli vahvasti sidoksissa kollektiiviseen identiteettiin. Talonpoikaisyhteisön (yleensä kylän) suhteet muihin säätyihin, esimerkiksi maallisen tai hengellisen esivallan edustajiin, määrittyivät kollektiivina. Heikki Yrjänänpojan kaltainen veronkantomies oli kylänsä talonpoikien yhteinen edustaja ja heidän luottomiehensä.

Sääty-yhteiskunta ei hierarkkisesta luonteestaan huolimatta ollut staattinen, mikä heijastui etenkin pappis- ja porvarissäädädyissä. Petrus Magni Gylleniuksen elämänsä osoitti, että koulutuksen kautta talonpoikaissäädystä lähtenyt saattoi päätyä kirkkoherraksi. Koulut välittivät papistolle kuulunutta arvomaailmaa nuorukaisille, ja opin vaikutukset heijastuivat jo kouluaikana Gylleniuksen ajattelutavassa. Pyrkimys ylöspäin säätyhierarkiassa näkyi etenkin porvaristossa myös aatelin elämäntavan, esimerkiksi koulutuksen tai virkauran, jäljittelyinä. Säädystä nousemisen tavoite leimasi myös Juhana Henrikinpoika Kastun toimintaa poikien kouluttamisessa sekä omassa työssä kaupungin virkamiehenä.

Säätyjakoihin perustunut patriarkaalinen ajattelutapa heijastui ihmisten näkemyksissä toisistaan. Kolmisäätyopin mukaisesti aatelismiehen tahto kävi talonpojan ylitse, mies oli

ylempänä vaimoaan tai isäntä palvelijaansa. Miehen isännänvalta ilmeni esimerkiksi Agneta Hornin elämässä avioitumisen yhteydessä alistumisena miehen päätösvallan alle. Maaherra Johan Rosenhane puolestaan käytti rankaisuvalltaansa alamaisiinsa näiden syyllistyttyä rikokseen tai sopimattomaan käyttäytymiseen. Vertaisiin hänen rankaisuvalltansa ei ulottunut, vaan heidän toimintaansa hän saattoi ainoastaan paheksua. Säätyjaon lailla myöskään patriarkaaliset suhteet eivät olleet yksioikoisia. Vaikka naiset olivat oikeudellisesti aviomiestensä holhouksen alaisia, heillä oli päätäntävaltaa kotitalouden sisäisissä asioissa. Talonpoika Heikki Yrjänänpojan vaimo Aune Simontytär hoiti varsin itsenäisesti talouteen liittyneitä ostoksia, velkasuhteita ja hankintoja. Naiset saattoivat myös käyttää rankaisuvalltaa suhteessa alempiinsa: lapsiin ja palvelijoihin. Agneta Hornin lapsuudessa naisten kuritusoikeus toteutui usein.

Suhtautuminen toisiin ihmisiin oli sidoksissa paitsi säätyhierarkiaan myös ikään ja siihen liittyneeseen sosiaaliseen arvostukseen. Perustana oli patriarkalismin mukaisesti, että alemmat kunnioittivat ylempiä: nuori vanhempaa. Eri ikäryhmiä arvostettiin eri lailla. Lapset ja nuoret - kotona tai kouluissa - olivat kasvatuksen kohteita, ja heiltä odotettiin tottelevaisuutta. Aikuisuudessa statuksen sekä maineen, luottamuksen ja kunnian - toisin sanoen omien tekojen ja saavutusten - merkitys ihmisen arvostukselle oli suuri. Vanhemmiten omista teoista riippumaton, ikään ja elämäkokemukseen sitoutunut arvostus kasvoi: vanhuus ja viisaus kuuluivat yhteen. Vanhuutta arvostettiin yhteiskunnassa aina valtion tasolta (gööttiläisen historiankirjoituksen harrastus) yksittäisten ihmisten pitkään elämänkaareen.

1600-luvulla ihmisten käsitykset ympäristöstään olivat nekin säätyyn sitoutuneita. Aatelisten ja oppisäädyn elämäntapaa leimasi porvaristoa ja etenkin talonpoikia suurempi liikkuvuus esimerkiksi Johan Rosenhanen ja Agneta Hornin tavoin ulkomailla. Matkustaminen, eri kulttuureihin tutustuminen ja vieraiden kielten osaaminen laajensivat maailmankuvaa. Maailmankuvan rakentumisessa ja eroissa säätyjen välillä oppisivistys oli tärkeässä asemassa. Gylleniuksen lailla sillä saattoi olla merkittäviä vaikutuksia ajattelutapaan. Talonpojilla maailmankuva oli lähiympäristöön, kotoiseen elämänpiiriin sekä omiin havaintoihin ja kokemuksiin sitoutunut. Heikki Yrjänänpojan maailmankuva rajoittui kotikylä Kuuttilaan, jonka ulkopuolisista paikoista merkinnöissä oli mainintoja vain harvoin. Nekin perustuivat kuulopuheisiin. Juhana Henrikinpojan havainnot kaupunkiympäristöstä keskittyivät Turun julkisiin paikkoihin ja rakennuksiin: toriin, siltaan, kirkkoon, raatihuoneeseen ja Turun linnaan, jotka olivat ympäristön hahmottamisen kiinnekohtia.

Aikakäsitys ja ajan merkityksellisyys rakentui menneisyyden kokemusten, nykyisyyden toiminnan ja tulevaisuuden ennakkoinnin varaan. Elämänkaaren aika sisälsi ihmisen käsitykset elämän hyvistä ja huonoista jaksoista, jotka usein hahmotettiin vasta jälkikäteen. Agneta Hornin elämässä onnellinen vaihe päättyi jo kaksivuotiaana hänen äitinsä kuolemaan. Elämän sukulaisten hoidossa ennen avioliittoaan hän koki vaikeaksi. 1600-luvulla yleisiä olivat etenkin uskomukset erityisiin onnen ja epäonnen vuosiin. Kynnysvuodet jaottelivat esimerkiksi Petrus Magni Gylleniuksen päiväkirjaa. Tulevaa vuotta ja sen tapahtumia ennakoitiin erilaisista merkkipäivistä ja niiden sääoloista, joita seurasivat Gylleniuksen ohella myös maaherra Johan Rosenhane ja Juhana Henrikinpoika. Säätilan tarkkailu oli yhteydessä ihmisten riippuvuuteen luonnonoloista.

Ajan mittaamiseen pohjautunut aikakäsitys oli 1600-luvulla paikallisesti sitoutunut: suurin ero vallitsi kaupunkien ja maaseudun välillä. Kaupungeissa lineaarinen raatihuoneiden kelloon ja tarkkoihin päiväyksiin sitoutunut aikakäsitys oli jo alkanut yleistyä. Ensimmäisenä sen omaksuivat Johan Rosenhanen ja Juhana Henrikinpojan kaltaiset virkamiehet. Maaseudulla sen sijaan uuden aikakäsityksen rinnalla vaikutti yhä talonpoikaiseen työvuoteen ja sen jaksoihin sitoutunut aikakäsitys, jossa esimerkiksi erilaisilla kirkollisilla ja kansanomaisilla merkkipäivillä ja niihin liittyneillä uskomuksilla ja tavoilla oli tärkeä asema ihmisten ajankäytön ja elämän jaksottajina.

Aikakäsityksessä keskeistä oli viikon jakautuminen arkeen ja pyhään. Sunnuntaipäivän erityisasema ilmeni henkilökohtaisissa lähteissä etenkin kirkonmenojen kautta. Jumalanpalveluksiin osallistuminen kuului pyhään. Jumalanpalvelus ei ollut paikkaan, mutta kylläkin aikaan sitoutunut (jumalanpalvelukset kuuluivat myös esim. käräjätilaisuuksiin). Johan Rosenhanen kohdalla sunnuntai nousi erityisasemaan: uskonnollinen käyttäytyminen, joka korostui pyhänä, oli keskeinen osa hänen elämäntapaansa.

Sunnuntai oli sapattipäivä, mikä mahdollisti vapaa-ajan ja sosiaalisen elämän. Johan Rosenhanen elämässä sunnuntai-iltapäivään ajoittuivat ateriat ystävien kanssa ja muu arjesta poikennut sosiaalinen elämä. Sunnuntaisin vietettiin usein myös juhlia, jotka olivat yhteisöllisiä. Tärkeimpiä olivat elämänkaaren siirtymävaiheisiin liittyneet juhlat: ristiäiset, häät ja hautajaiset. Aihetta juhlintaan antoivat myös vuotuiset merkkipäivät, kaupungeissa valtakunnalliset kiitospäivät tai maaseudulla talkoot. Varsinkin kaupungeissa juhlien julkisuus korostui, ja Juhana Henrikinpoika, joka kaupungin virkamiehenä valvoi järjestystä ja asetusten noudattamista, oli hyvin perillä kaupungin juhlista. Juhlien kautta ihmisten ilonhetket liittyivät yhteisöllisyyteen, johon myös kuului alkoholinkäyttö. Juhlat

olivat yhteisön merkkihetkiä, ja siksi niistä myös tehtiin merkintöjä päivä- ja muistikirjoihin.

Henkilökohtaisten lähteiden merkinnät liittyivät usein ihmisen elämänkaaren murroskohtiin - lasten syntymiin, vihkimisiin ja ennen kaikkeaan kuolemaan. Suhtautumista kuolemaan säätelivät kulttuuriset käyttäytymiskaavat, jotka pohjautuivat paljolti kristinuskoon sekä kansanomaisiin uskomuksiin. Keskeistä suhtautumisessa oli kuoleman aiheuttama epävarmuus ja pelko yhteisössä, jonka käsityksiin ihmisten reaktiot kuolemantapauksissa olivat sitoutuneet. Esimerkiksi tulipalojen, onnettomuuksien, sairauksien, yliluonnollisten ilmiöiden tai luonnonkatastrofien rinnalla kuolema oli suurin ihmisten pelonaiheista. Kuolema yhdisti kaikkia ihmisiä säädystä ja usein iästäkin riippumatta. Kuolemantapaukset merkitsivät muistiin aateliset ja talonpojat - niin maaherra Rosenhane kuin Heikki Yrjänänpoikakin. Kuoleman merkityksellisyyttä ei myöskään vähentänyt vainajan ikä: lasten kuolemat mainittiin siinä missä aikuistenkin. Kuoleman pelottavuutta lisäsivät sen erikoiset piirteet, kuten äkillisyys, rikos tai salamyhkäisyys. Kuoleman hetki oli tärkeä, koska yhteisön elämä joutui rajatilaan tämän ja pelätyn tuonpuoleisen kohdatessa.

Kuolema ja siihen olennaisesti liittyneet sairaudet olivat sekä yhteisöllisiä että yksilöllisiä kriisejä. Suurvalta-ajan henkilökohtaisissa lähteissä kaikkein intiimeintä osuutta olivat kirjoittajien kuvaukset sairauksistaan. Sairauksien asema henkilökohtaisina kriisitilanteina heijastui merkinnöissä, joissa sairauden aiheuttaja oli usein tuntematon, mutta jonka oireiden poistamiseksi turvaututtiin ensi kädessä Jumalaan ja yhteisöllisesti tunnettuihin parannus- ja lääkintäkeinoihin. Sairaudet eristivät ihmisen yhteisöstään ja sen normaalista elämästä, mikä lisäsi tilanteen pelottavuutta.

Suurvalta-ajan maailmankuvan tarkastelussa yhteisöllisyys on usein ratkaisu henkilökohtaisten lähteiden merkintöjen merkityksen selvittämiseen. Ihmiset eivät nykyajan tavoin ajatelleet ja toimineet ensi sijassa yksilöllisten lähtökohtien ja motiivien perusteella, vaan heidän toimintaansa suuntasivat suurvalta-ajan mentaliteettiin vaikuttaneet kollektiiviset asenteet ja arvot. Historiantutkimuksen tulkintojen lähtökohtana tulisikin aina olla mentaliteetin erojen hahmottaminen oman ajattelun ja toisten välillä. Menneisyyden tutkiminen on eläytymistä ja tulkintaa toisesta ajasta ja paikasta. Kuten yhteisöään havainnoivan antropologin, täytyy historiaa tutkivan henkilökohtaisia lähteitä tarkastellessaan perehtyä kulttuuriin, johon merkinnät liittyvät. Henkilökohtaisten lähteiden kautta hahmotuva näkemys suurvalta-ajasta on näin sidoksissa aikakauden yleiseen historiaan. Sen näkökulman tavoitteena on syventää ja monipuolistaa näkemystä 1600-luvun ihmisten

elämästä laadullisen tutkimusotteen avulla. Suurvalta-ajan henkilökohtaisten lähteiden historia ei ole suurmiesten tai -naisten historiaa, vaan tavallisten ihmisten arjen historiaa, jossa mainetkojen sijaan merkityksellisyys syntyy niiden inhimillisyydestä ja kokemuksellisuudesta.

LÄHTEET

ALKUPERÄISLÄHTEET

Arkistolähteet

Suluissa käytetyt Jyväskylän Maakunta-arkiston (JyMA) tai Jyväskylän yliopiston historian laitoksen (JYHL) mikrofilmikopiot.

Riksarkivet (RA)

Landshöfdingarnas skrivelser, Finland, Viborgs län 1635-1671 vol 1. (JYHL FR 59).

Kansallisarkisto (KA)

Etelä-Pohjanmaan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat 1659-1675, 1678-1712. (JyMA ES2078-2080).

Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjat 1652-1724. (JYHL ES1619).

Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjat 1674-1677. (JYHL ES1544-1545).

Uudempi tilikirjakokoelma, Pohjanmaan sekä Oulun ja Vaasan lääni 1635-1809, 9101:21; 9192:785. (JYHL ES2467, LT1523).

Helsingin yliopiston kirjasto

Vähäkyröläisen Pukin talon muistikirja (CIII25).

Painetut alkuperäislähteet

AGNETA HORN. Beskrivning över min vandringstid. Utg. Gösta Holm. Nordiska texter och undersökningar 19. Uppsala 1959.

AGNETA HORNS LEFVERNE. Efter Ellen Fries efterlämnade manuskript. Utg. med tillägg av Sigrid Leijonhufvud. Andra upplagan (1908) 1910.

BIDRAG TILL ÅBO STADS HISTORIA (BÅH). Första serien. XII. Utdrag ur Åbo domkyrkans räkenskaper 1634-1700. Utgifna av Reinhold Hausen. Helsingfors 1901.

DIARIUM GYLLENIANUM eller Petrus Magni dagbok 1622-1667. Utgiven av C.J. Gardberg och Daniel Toijer. Värmland förr och nu. Karlstad 1962.

JOHAN ROSENHANES DAGBOK 1652-1661. Utgiven genom Arne Jansson. Kungl. Samfundet för utgivande handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 18. Stockholm 1995.

PUKIN MUISTIKIRJA, Malin, Aarno & Kaukoranta, Toivo (julk.), Vähäkyröläisen talonpojan Heikki Yrjänänpöika Pukin suomenkieliset muistiinpanot vuosilta 1664-1684. Varhaisin eteläpohjalainen kielennäyte. Virittäjä 31 (1927).

KAUPUNGINVISKAALI JUHANA HENRIKINPOIKA KASTUN MUISTINPANOT

1673-1679. Vallinkoski Jorma (julk.). Suomen sukututkimusseuran vuosikirja 31 (1947).

Alkuperäislähteenä käytetty kirjallisuus

Biographiskt lexicon öfwer namnkunnige svenska män. Rosenhane Schering ja Johan. 12. Bandet. Upsala 1846.

Brahe, Per, Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk. Utgiven med inledning och ordförklaringar av John Granlun och Gösta Holm. Nordiska museets Handlingar 78. Lund 1971.

Den gamla svenska bondepraktikan. Julkaisu 1600- ja 1700-lukujen painoksista. Trondheim 1997.

Lutherin Vähä- ja Isokatekismus sekä Schmalkaldenin opinkohdat. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuudenseuran julkaisuja 138. Jyväskylä 1984.

KIRJALLISUUS

AALTO 1996. Aalto, Seppo, Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartioina. Seksuaalisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621-1700. Bibliotheca Historica 12. Helsinki.

AALTO S. 1991. Aalto, Sirpa, Oikonomitraditionen och den lutherska husläran. Teoksessa Pulma, Panu (toim.), Den problematiska familjen. Historiallinen arkisto 97. Vammala.

AHTIAINEN 1991. Ahtiainen, Pekka, Kulttuuri, yhteisö, yksilö. Gunnar Suolahti historiantutkijana. Historiallisia Tutkimuksia 162. Vammala.

AHTIAINEN & TERVONEN 1996. Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka, Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen. Käsikirjoja 17:1. Suomen Historiallinen Seura. Vammala.

ALASUUTARI 1995. Alasuutari, Pertti, Laadullinen tutkimus. 3. painos. Tampere.

APO 1995. Apo, Satu, Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta. Hämeenlinna.

ARIÉS 1983. Ariés, Philippe, The Hour of Our Death Translated by Helen Weaver. Middlesex.

ARIÉS 1996. Ariés, Philippe, Centuries of Childhood. Käännös Robert Baldick. London (1962).

BERG & MYRDAL 1981, Berg, Jonas & Myrdal, Janken, Bondedagböcker. Saga och Sed. Kungliga Gustaf Adolpfs Akademiens Årsbok 1981.

BERGER & LUCKMANN 1994. Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas, Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma. Suomentanut ja

toimittanut Vesa Raiskila. 2. painos. Helsinki.

BERGNER 1997. Bergner, Barbro, Dygden som levnadskonst. Kvinnliga dygdeideal under stormaktstiden. Teoksessa Teoksessa Österberg, Eva (ed.), Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige. Lund.

BONSDORFF 1892. Bonsdorff, Carl von, Bidrag till Åbo stads historia. Andra serien:II. Helsingfors.

BONSDORFF 1898. Bonsdorff, Carl von, Bidrag till Åbo stads historia. Andra serien:V. Helsingfors.

BRANDELL 1931. Brandell, Georg, Svenska undervisningsväsendets och uppforstrans historia. Andra delen. Ortodoxiens tidevarv. Lund.

BRINGÉUS 1987. Bringéus, Nils-Arvid, Livets högtider. Handböcker i etnologi. Borås.

BRINGÉUS 1990. Bringéus, Nils-Arvid, Människan som Kulturvarelse. Malmö.

BURKE 1994a. Burke, Peter, The Historical Anthropology of Early Modern Europe. Essays on perception and communication. Cambridge.

BURKE 1994b. Burke, Peter, Popular Culture in Early Modern Europe. Revised print (1978). Cambridge.

BURKE 1997. Burke, Peter, Varieties in Cultural History. Polity Press. Padstow.

CARRARD 1995. Carrard, Philippe, Poetics of New History. French Historical Discourse from Braudel to Chartier. Baltimore.

CHARTIER 1988. Chartier, Roger, Cultural History. Between Practices and Representations. Translated by Lydia G. Cochrane. Cambridge.

CLIFFORD 1986. Clifford, James, Introduction: Partial Truths. Teoksessa Clifford, James & Marcus, George E., Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography. University of California Press. Los Angeles.

COHN 1996. Cohn, Bernard S., An Anthropologist among the Historians and Other Essays. Oxford.

COLE 1993. Cole, Thomas R., The Journey of Life. A Cultural History of Aging in America. New York..

DAHL 1971. Dahl, Ottar, Historiantutkimuksen metodiopin peruspiirteitä. Suom. Kyösti Jaalansaari. Prisma-tietokirjasto 25. Tapiola.

DAHLGREN 1996a. Dahlgren, Stellan, Det historiska arbetsmaterialet. Teoksessa Dahlgren Stellan & Florén, Anders, Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning. Lund.

DAHLGREN 1996b. Dahlgren, Stellan, Metoder i historisk forskning. Teoksessa Dahlgren Stellan & Florén, Anders, Fråga det förflutna. En introduktion till moden

historieforskning. Lund.

DUNDERFELT 1997. Dunderfelt, Tony, Elämänkaaripsykologia. 9. painos. Porvoo.

EILOLA 1999. Eilola, Jari, ”Ehkä se on Jumalasta, mutta voi se olla pahoista ihmisistäkin...” Sairauden kokeminen, tulkinta ja parantaminen uuden ajan alussa. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki, Vanhuus, vaivat ja erilaiset. Jyväskylän historiallinen arkisto vol 4. Jyväskylä.

ELGENSTIERNA 1926. Elgenstierna, Gustaf (utg.), Svenska Adelns ättartavlor II. Stockholm.

ELGENSTIERNA 1930. Elgenstierna, Gustaf (utg.), Svenska Adelns ättartavlor V. Stockholm.

ELGENSTIERNA 1931. Elgenstierna, Gustaf (utg.), Svenska adelns ättartavlor VI. Stockholm.

ELIAS 1993. Elias, Norbert, Kuolevien yksinäisyys. Suomentaneet Jari ja Paula Nieminen. Tampere.

ELLENIUS 1997. Ellenius, Allan, Schering Rosenhane och det emblematiska språket. Lychnos 1997.

ENGLUND 1989. Englund, Peter, Det hotade huset. Adliga föreställingar om sällskapet under stormaktstiden. Stockholm.

ENGLUND 1996. Englund, Peter, Suuren sodan vuodet. Suomentanut Timo Hämäläinen. Juva.

ENGLUND 1998. Englund, Peter, Pultava. Suomentanut Seppo Hyrkäs. Juva (1988).

ERIKSON 1994. Erikson, Erik H., Identity and the Life Cycle. Uudistetty painos vuoden 1959 alkuperäisteoksesta. New York.

FOISIL 1986. Foisil, Madelaine, The Literacy of Intimacy. Teoksessa Chartier, Roger (ed.), The History of Private Life III. Passions of the Renaissance. Massachusetts.

FRIES 1910. Fries, Ellen, Alkupuhe teoksessa Agneta Horns lefverne. Efter Ellen Fries efterlämnade manuskript. Utg. med tillägg av Sigrid Leijonhufvud. Andra upplagan (1908) 1910.

FRIES 1910. Fries, Ellen, Slutord. Teoksessa Agneta Horns lefverne. Efter Ellen Fries efterlämnade manuskript. Utg. med tillägg av Sigrid Leijonhufvud. Andra upplagan (1908) 1910.

FRYKMAN & LÖFGREN 1984, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, Den kultiverade människan. Stockholm.

GAUNT 1996. Gaunt, David, Familjeliv i Norden. Södertälje (1983).

GEERTZ 1973. Geertz, Clifford, Interpretation of Cultures. Selected Essays. Basic Books. New York.

GEERTZ 1983. Geertz, Clifford, Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology. New York.

GÉLIS 1986. Gélis, Jacques, The Child: From Anonymity to Individuality. Teoksessa Chartier, Roger (ed.), The History of Private Life III. Passions of the Renaissance. Massachusetts.

GINZBURG 1992. Ginzburg, Carlo, Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller. Translated by John and Anne Tedeschi. Baltimore.

GRANLUND 1971. Granlund, John, Författaren och verket. Teoksessa Brahe, Per, Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk. Utgiven med inledning och ordförklaringar av John Granlund och Gösta Holm. Nordiska museets Handlingar 78. Lund.

GUREVICH 1992. Gurevich, Aaron, Historical Anthropology of the Middle Ages. Edited by Jana Howlett. Cambridge.

HALILA 1942. Halila, Aimo, Suomen kaupunkien kunnallishallinto 1600-luvulla: I. Historiallisia Tutkimuksia 28. Helsinki.

HALILA 1949. Halila, Aimo, Suomen kansakoululaitoksen historia I. Kansanopetus ennen kansakoulua ja kansakoululaitoksen synty. Turku.

HANHO 1947. Hanho, J.T., Suomen oppikoululaitoksen historia I. Ruotsin vallan aika. Porvoo.

HANSON 1986. Hanson, Stina, 1600-talsalmanackan - allemansbiblioteket? Lychnos 1986.

HARVA 1948. Harva, Uno, Suomalaisten muinaisuusko. Porvoo.

HEIKKINEN 1974. Heikkinen, Antero, Historiantutkimuksen päämäärät ja menetelmät. Tampere.

HEIKKILÄ & JOKIVUORI 1994. Heikkilä, Kai & Jokivuori, Pertti, Kuoleman salaisuus. Jyväskylä.

HEININEN & LAINE & KNUUTTILA & LAINE, E. 1997. Heikkinen, Simo & Laine, Tuija & Knuuttila, Jyrki & Laine, Esko M., Teologia. Teoksessa Laine, Tuija (toim.), Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 686. Vammala.

HELLSPONG & LÖFGREN 1977, Hellspong, Mats & Löfgren, Orvar, Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid. Lund.

HELVE 1995. Helve, Helena, Religion, World Views and Gender Ideology. Temenos 31 (1995).

HOLLANDER 1884. Hollander, A.G., Svenska undervisningens historia, i sitt sammanhang med odlingens allmänna utveckling I. Tiden före 1724. Upsala.

HOLM 1959. Holm, Gösta, Inledning. Teoksessa Agnetan Horn. Beskrivning över min

vandringstid. Utg. Gösta Holm. Nordiska texter och undersökningar 19. Uppsala.

HUOTELIN 1996. Huotelin, Hannu, Menetelmällisiä lähtökohtia elämäkertatutkimukseen. Teoksessa Antikainen, Ari & Huotelin, Hannu, Oppiminen ja elämänhistoria. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Jyväskylä.

HYVÄRINEN 1998. Hyvärinen, Matti, Lukemisen neljä käännettä. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anni, Liikkuvat erot - sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere.

HYVÄRINEN & PELTONEN & VILKKO 1998. Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anni, Johdanto. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anni, Liikkuvat erot - sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere.

IISALO 1989. Iisalo, Taimo, Kouluopetuksen vaihteita. Keskiajan katedraalikouluista nykyisiin kouluihin. Keuruu.

JANSSON 1995. Jansson, Arne, Inledning. Teoksessa Johan Rosenhanes Dagbok 1652-1661. Utgiven genom Arne Jansson. Kungl. Samfundet för utgivande handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 18. Stockholm.

JARGON 1994. Jargon - kulttuuriantropologian englant-suomi oppisanasto. Toinen painos. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta. JYY julkaisusarja n:o 35. Jyväskylä.

JARRICK 1998. Jarrick, Arne, Kärlekens makt och tårar - en evig historia. Nørhaven.

JAUHIAINEN 1982. Jauhiainen, Marjatta, Uskomustarinat. Teoksessa Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta. Tietolipas 90. Pieksämäki.

JELINEK 1986. Jelinek, Estelle C., The Tradition of Women's Autobiography: From Antiquity to the Present. Boston.

JOHANSSON E. 1981. Johansson, Egil, Den kyrkliga lästraditionen i Sverige - en konturteckning. Teoksessa Ur nordisk kulturhistoria. Läskunnighet och folkbildning före folkskoleväsendet. XVIII Nordiska historikermötet Jyväskylä 1981. Mötesrapport III. Studia Historica Jyväskyläensia 22,3. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.

JOHANSSON 1997. Johansson, Kenneth, Mannen och kvinnan, lusten och äktenskapet. Några tidstypiska tankegångar kring gåtfulla ting. Teoksessa Österberg, Eva (ed.), Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige. Lund.

JOKIPII 1956. Jokipii, Mauno, Suomen vapaaherra- ja kreivikunnat. Historiallisia Tutkimuksia 48:I. Forssa.

JUTIKKALA 1958, Jutikkala, Eino, Suomen talonpojan historia. 2. painos. Turku.

JUTIKKALA 1994. Jutikkala, Eino, Kuolemalla on aina syynsä. Maaileman väestöhistorian ääri viivoja. Kolmas painos. Porvoo.

KALELA 1993. Kalela, Jorma, Aika, historia ja yleisö. Kirjoituksia historiantutkimuksen lähtökohdista. Turun yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisu C 44. Jyväskylä.

- KALELA 1999. Kalela, Jorma, The Challenge of Oral History - The Need to Rethink Source Criticism. Teoksessa Ollila, Anne (ed.), Historical Perspectives on Memory. *Studia Historica* 61. Helsinki.
- KALLIO 1998. Kallio, Anni, Rääätälimestari yhteisönsä jäsenenä Turussa vuosina 1625-1665. Suomen historian pro gradu -tutkielma Jyväskylän yliopistossa.
- KANSANAHO 1950. Kansanaho, Erkki, Heränneitä karoliineja. Pietismin soihdunkantajia Kaarle XII:n armeijassa. Helsinki.
- KARONEN 1994. Karonen, Petri, Kämnerinoikeudet Suomen kaupungeissa suurvalta-ajan alkupuolella (noin 1620-1660). *Studia Historica Jyväskylänsia* 48. Jyväskylä.
- KARONEN 1995. Karonen, Petri, Raastuvassa tavataan. Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana. *Studia Historica Jyväskylänsia* 51. Saarijärvi.
- KARONEN 1999a. Karonen, Petri, Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521-1809. Juva.
- KARONEN 1999b. Karonen, Petri, Turun ensimmäinen kaupantarkastaja Hans (John) Bogge. Suomen sukututkimusseuran vuosikirja 44 (1999).
- KATAJALA 1994. Katajala, Kimmo, Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683-1697. *Historiallisia Tutkimuksia* 185. Jyväskylä.
- KATAJALA 1995. Katajala, Kimmo, Historian ja antropologian välimaastossa. Historian näkökulma. Teoksessa Katajala Kimmo (toim.). Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa. *Tietolipas* 140. Jyväskylä.
- KETOLA 1997. Ketola, Kimmo, Maailmankuvat ja niiden tutkimus. Teoksessa Helve, Helena, Arvot, maailmankuvat, sukupuoli. Helsinki.
- KLINGE 1987. Klinge, Matti, Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640-1808. Helsingin yliopisto 1640-1990. Osa I. Keuruu.
- KNUUTTILA 1989. Knuuttila, Seppo, Kansanomainen maailmankuva. Teoksessa Envall, Markku & Knuuttila, Seppo & Manninen, Juha. Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia. *Prometheus-sarja*. Jyväskylä.
- KNUUTTILA 1992. Knuuttila, Seppo, Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 554. Jyväskylä.
- KNUUTTILA 1994a. Knuuttila, Seppo, Maailmankuva ja mentaliteetti - etnometodologisia tarkasteluja. Teoksessa Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Vesala, Kari Mikko. Kognitiosta maailmankuvan ulottuvuuksiin. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 2/1994. Helsinki.
- KNUUTTILA 1994b. Knuuttila, Seppo, Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan. *Tietolipas* 129. Vaasa.

- KNUUTTILA & PAASI 1995, Knuuttila, Seppo & Paasi, Anssi, Tila, kulttuuri ja mentaliteetti. Teoksessa Katajala Kimmo (toim.). Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa. Tietolipas 140. Jyväskylä.
- KORKIAKANGAS 1996. Korkiakangas, Pirjo, Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa. Kansatieteellinen arkisto 42. Vammala.
- KOSTIAINEN 1994. Kostiainen, Auvo, Elämäkerta historiantutkimuksena. Käsitteistä ja ongelmista. Teoksessa Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo (toim.), Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja. Poliittinen historia. Julkaisuja C:48. Turku.
- KUUSINEN & KORKIAKANGAS 1995. Kuusinen, Jorma & Korkiakangas, Mikko, Ihmisen kehitys elämänkaaren näkökulmasta. Teoksessa Kuusinen, Jorma (toim.), Kasvatuspsykologia. Juva.
- LE ROY LADURIE 1984. Le Roy Ladurie, Emmanuel, Montaillou, ranskalainen kylä 1294-1324. Suomentanut Marja Itkonen-Kaila. Keuruu.
- LAINEN 1997. Laine, Tuija, Matematiikka & luonnontieteet. Teoksessa Laine, Tuija (toim.), Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 686. Vammala.
- LAINEN E. Laine, Esko M., Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla. Teoksessa Lahtinen, Merja (toim.), Historiallinen Arkisto 105. Helsinki.
- LAPPALAINEN 1971. Lappalainen, Pekka, Säamingin historia 1:2. Pieksämäki.
- LE GOFF 1992. Le Goff, Jacques, History and Memory. Kääntäneet italiankielisestä alkuteoksesta (1977) Steven Rendall ja Elisabeth Claman. New York.
- LEIJONHUFVUD 1910. Leijonhufvud, Sigrid, Förord. Teoksessa Agneta Horns Lefverne. Efter Ellen Fries' efterlämnade manuskript. Utg. med tillägg av Sigrid Leijonhufvud. Andra upplagan. 1910.
- LEHTINEN 1961. Lehtinen, Erkki, Hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla (n. 1600-1680). Historiallisia Tutkimuksia 60. Helsinki.
- LEHTIPURO 1982. Lehtipuro, Outi, Historialliset tarinat. Teoksessa Järvinen, Irma-Riitta & Knuuttila, Seppo, Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta. Tietolipas 90. Pieksämäki.
- LEHTONEN 1994, Lehtonen, Mikko, Kyklooppi ja kojootti - subjekti 1600 - 1900 - lukujen kulttuuri- ja kirjallisuusteorioissa. Tampere.
- LEJEUNE 1995. Lejeune, Philippe, Om Autobiography. Edited and with a foreword by Paul John Eakin. Translated by Katherine Leary. Second printing. Theory and History of Literature, Volume 52. Minneapolis (1989).
- LEMPIÄINEN 1965. Lempiäinen, Pentti, Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja 1600-luvulla. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 69. Forssa.

LEVI 1991. Levi, Giovanni, *On Microhistory*. Teoksessa Burke, Peter, *New Perspectives on Historical Writing*. Polity Press. Oxford.

LEVI 1992, Levi, Giovanni. *Aineeton perintö*. Suomentaneet Kinnunen, Kaisa & Suolahti, Elina. Helsinki.

LILJEWALL 1995a, Liljewall, Britt, *Bondevardag och samhällsförändring. Studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet*. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg nr 10. Borås.

LILJEWALL 1995b. Liljewall, Britt, *Peasant Diaries and Peasant Identity*. Teoksessa Larsson, Bo & Myrdal, Janken (ed.), *Peasant Diaries as a Source for the History of Mentality*. Report from the third international conference on farmer's diaries, 1992. Stockholm.

LINDROTH 1975. Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden*. Stockholm.

LUNDMARK 1984, Lundmark, Lennart, *Det förflutnas makt. Om sociala tidsbegrepp och samhällsförändring*. Arkiv studiehäften 14. Malmö.

LUNDWALL 1951, Lundwall, Sten, *I Mora socken på 1670-talet. Ur länsman Mats Erson Normans anteckningar*. Fataburen (1951).

LUTTINEN 1981. Luttinen, Rauno, *Läskunnighet och undervisning i Finland före folkskolväsendet*. Teoksessa *Ur nordisk kulturhistoria. Läskunnighet och folkbildning före folkskoleväsendet*. XVIII Nordiska historikermötet Jyväskylä 1981. Mötesrapport III. *Studia Historica Jyväskyläensia* 22,3. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.

LUUKKO 1945, Luukko, Armas, *Etelä-Pohjanmaan historia III. Nuijasodasta isovihaan*. Vaasa.

LUUKKO 1952, Luukko, Armas, *Artikkeli Heikki Pukista*. Teoksessa *Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon*. Porvoo.

LUUKKO 1971. Luukko, Armas, *Vaasan historia I. 1606-1721*. Vaasa.

LÖFSTRÖM 1998. Löfström, Jan, *Sivilisaation historiallinen antropologia*. Teoksessa Junkala, Pekka (toim.) & Kiuru, Elina (toim.) jne., *Toinen sivilisaatio. Arkielämä, sivilisaatio ja kansankulttuuri Suomessa noin 1500-2000*. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos. *Tutkimuksia* 36. Jyväskylä.

LÖNNQVIST 1992. Lönnqvist, Bo, *Ting, rum och barn. Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverträdande*. *Kansatieteellinen arkisto* 38. Helsingfors.

LÖNNQVIST 1996. Lönnqvist, Bo, *De andra och det annorlunda. Etnologiska texter*. *Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner, serie III, volym 12*. Ekenäs.

LÖNNQVIST 1998. Lönnqvist, Bo, *Etnologia ja historiallinen antropologia*. Teoksessa Junkala, Pekka (toim.) & Kiuru, Elina (toim.) jne., *Toinen sivilisaatio. Arkielämä, sivilisaatio ja kansankulttuuri Suomessa noin 1500-2000*. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos. *Tutkimuksia* 36. Jyväskylä.

- LÖNNQVIST 1999. Lönnqvist, Bo. Mitä etnologia on? Teoksessa Lönnqvist, Bo & Kiuru, Elina & Uusitalo, Eeva, Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin. Tietolipas 155. Pieksämäki.
- OTTENJANN 1995. Ottenjann, Helmut, Private written sources relating to everyday history and popular culture in rural environments. Teoksessa Larsson, Bo & Myrdal, Janken (ed.), Peasant Diaries as a Source for the History of Mentality. Report from the third international conference on farmer's diaries, 1992. Stockholm.
- MAKKONEN 1997. Makkonen, Anna, Lukija, lähdetkö mukaani? Tutkielmia ja esseitä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 689. Pieksämäki.
- MALIN & KAUKORANTA 1927, Malin, Aarno & Kaukoranta, Toivo, Esipuhe muistiinpanoihin. Malin, Aarno & Kaukoranta, Toivo (julk.). Vähäkyröläisen talonpojan Heikki Yrjänänpoika Pukin suomenkieliset muistiinpanot vuosilta 1664-1684. Varhaisin eteläpohjalainen kielennäyte. Virittäjä 31 (1927).
- MANNINEN 1977. Manninen, Juha, Maailmankuvat maailman ja sen muutoksen heijastajina. Teoksessa Kuusi, Matti & Alapuro, Risto & Klinge, Matti (toim.), Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Näkökulmia teollistumisajan Suomeen. Keuruu.
- MARKKANEN 1989, Markkanen, Tapio, Ajanlaskun historiaa. Teoksessa Heiskanen, Pirkko (toim.). Aika ja sen ankaruus. Helsinki.
- MATIKAINEN 1995. Matikainen, Olli, Iskuin ja lyönnein. Väkivalta ja käräjät Käkisalmen läänissä 1618 - 1651. Jyväskylän yliopisto, historian laitos. Suomen historian julkaisuja 22. Jyväskylä.
- MYRDAL 1991, Myrdal, Janken (red.), Alla de dagar som är livet. Bondedagböcker om arbete, resor och umgänge under 1800-talet. Stockholm.
- MÄKINEN 1997. Mäkinen, Ilkka, Nödvändighet af Lainakirjasto. Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. Suomen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 668. Jyväskylä.
- NENOLA 1986. Nenola, Aili, Miessydäminen nainen. Naisnäkökulmia kulttuuriin. Tietolipas 102. Pieksämäki.
- NORKOLA 1996. Norkola, Tero, Kirjoituksia sydänten kammioista. Henkilökohtaisen päiväkirjan poetiikkaa. Teoksessa Norkola, Tero & Riekkinen, Eila, Sivupolkuja. Tutkimusretkiä kirjallisuuden rajaseuduille. Tietolipas 148. Rauma.
- NUORTEVA 1983. Nuorteva, Jussi, Suomalaiset muistokirjat ja muistokirjamerkinnot ennen isoavihaa. Historiallisia Tutkimuksia 123. Vammala.
- NUORTEVA 1997. Nuorteva, Jussi, Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 177. Bibliotheca Historica 27. Helsinki.
- NYGÅRD 1989. Nygård, Toivo, Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. Historiallisia Tutkimuksia 150. Helsinki.

- PAAVOLAINEN 1994a. Paavolainen, Jaakko, Biografisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo (toim.), Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja. Poliittinen historia. Julkaisuja C:48. Turku.
- PAAVOLAINEN 1994b. Paavolainen, Jaakko, Poliittisen elämäkertatutkimuksen ongelmia. Teoksessa Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo (toim.), Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja. Poliittinen historia. Julkaisuja C:48. Turku.
- PALOPOSKI 1972. Paloposki, Toivo J., Suomen historian lähteet. Forssa.
- PELTONEN 1992. Peltonen, Matti, Matala katse: kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Tampere.
- PELTONEN 1999. Peltonen, Matti, Mikrohistoriasta. Tampere.
- PENTIKÄINEN 1990. Pentikäinen, Juha, Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 530. Pieksämäki.
- PERSSON 1999. Persson, Fabian, Bättre livlös än ärelös. Symbolik och sociala funktioner i stormaktstidens dueller. Scandia 1991:1.
- PESONEN 1997. Pesonen, Heikki, Sukupuolitettu maailmankuva. Sukupuolinäkökulma teoreettiseen maailmankuvatutkimukseen. Teoksessa Helve, Helena, Arvot, maailmankuvat, sukupuoli. Helsinki.
- PITKÄNEN 1995. Pitkänen, Timo, Tuomiokunnan asiakirja-aineisto. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki & Pitkänen, Timo, Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Jyväskylän historiallinen arkisto. Jyväskylä.
- PLATEN 1959. Platen, Magnus von, Biktare och Bedragare. Litterära essäer. Stockholm.
- PLEIJEL 1951. Pleijel, Hilding, Från hustavlans tid. Kyrkohistoriska folklivstudier. Lund.
- POHJOLAINEN 1990. Pohjolainen, Pertti, Mitä on sosiaaligerontologia? Teoksessa Pohjolainen, Pertti & Jylhä, Marja, Vanheneminen ja elämäntulo. Sosiaaligerontologian perusteita. Mänttä.
- POULSEN 1995. Poulsen, Bjørn, Seventeenth Century Peasants of Schleswig and Holstein, Their Writings and Their Worlds. Teoksessa Larsson, Bo & Myrdal, Janke (ed.), Peasant Diaries as a Source for the History of Mentality. Report from the third international conference on farmer's diaries, 1992. Stockholm.
- PUHAKKA 1977. Puhakka, Kaisa, Maailmankuvien tutkimuksesta ja rakentamisesta. Teoksessa Kuusi, Matti & Alapuro, Risto & Klinge, Matti (toim.), Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Näkökulmia teollistumisajan Suomeen. Keuruu.
- PYLKKÄNEN 1990. Pylkkänen, Anu, Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660-1710. Jyväskylä.
- PYLKKÄNEN 1992. Pylkkänen, Anu, Holhouksen historiaa. Edusmiehisyydestä huoltoon. Teoksessa Letto-Vanamo, Pia, Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Jyväskylä.

- RANTA 1975. Ranta, Raimo, Turun kaupungin historia 1600-1721. Ensimmäinen ja toinen nide. Turku.
- RANTA 1981. Ranta, Raimo, Suurvalta-ajan kaupunkilaitos. Teoksessa Tommila, Päiviö (toim.), Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Vantaa.
- RENVALL 1949. Renvall, Pentti, Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B, osa XXXIII. Turku.
- RENVALL 1983. Renvall, Pentti, Nykyajan historiantutkimus. 2. painos. Juva.
- ROOS 1987. Roos, J.P., Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 454. Hämeenlinna.
- ROOS 1988. Elämäntavasta elämäkertaan. Elämäntapaa etsimässä 2. Jyväskylä.
- RUOHONEN 1988. Ruohonen, Ilkka, Totuuden tulkintaa. Geertziläisiä näköaloja kulttuurien tulkintaan. Suomen antropologi 4/1988.
- RUOHONEN 1993. Ruohonen, Ilkka, Purjeet kohti Guineaa. Lusitaaninen löytöretkikulttuuri. Suomen Antropologisen Seuran julkaisu. Tampere.
- RUOHONEN & LAITILA 1994. Ruohonen, Ilkka & Laitila, Teuvo, Tulkintojen ja symbolien ytimessä: geertziläinen näkökulma kulttuureihin. Teoksessa Nisula, Tapio (toim.), Näköaloja kulttuureihin - antropologian historiaa ja nykysuuntauksia. Suomen antropologisen seuran julkaisuja. Tampere.
- RUOPPILA 1995a. Ruoppila, Isto, Johdanto. Teoksessa Lyytinen, Paula & Korkiakangas, Mikko & Lyytinen, Heikki (toim.), Näkökulmia kehityspsykologiaan. Kehitys kontekstissaan. Porvoo.
- RUOPPILA 1995b. Ruoppila, Isto, Alkusanat. Teoksessa Lyytinen, Paula & Korkiakangas, Mikko & Lyytinen, Heikki (toim.), Näkökulmia kehityspsykologiaan. Kehitys kontekstissaan. Porvoo.
- RUUTH 1915. Ruuth, Martti, Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta. Asiakirjoja ja tutkimuksia I. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia XII:1. Helsinki.
- RUUTH & HALILA 1974. Ruuth, J.W. & Halila, Aimo, Viipurin kaupungin historia. Osa II. Vuodet 1617-1710. Lappeenranta.
- SAARENHEIMO 1939. Saarenheimo, Mikko, Savonlinnan kaupungin historia I. Savonlinnan kaupunki 1639-1812. Helsinki.
- SALMI 1995. Salmi, Hannu, Elämän tragedia - katastrofien pelon historiaa. Historiallinen Aikakauskirja 3/1995.
- SAMUELSON 1997. Samuelson, Jan, En god och förnuftig matmoder. Adelskvinnor under stormaktsväldet. Teoksessa Österberg, Eva (ed.), Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige. Lund.
- SARASTI-WILENIUS & LAINE E. 1997, Sarasti-Wilenius, Raija & Laine, Eesko M, Henkilökirjallisuus. Teoksessa Laine, Tuija (toim.), Vanhimman suomalaisen

kirjallisuuden käsikirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 686. Vammala.

SIIKALA 1984. Siikala, Anna-Leena, Tarina ja tulkinta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 565. Hämeenlinna.

SIRONEN 1993. Sironen, Esa, Elias - kuka? Teoksessa Elias, Norbert, Kuolevien yksinäisyys. Suomentaneet Jari ja Paula Nieminen. Tampere.

SJÖBLAD 1997. Sjöblad, Christina, Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet. Stockholm.

SOIKKANEN 1994. Soikkanen, Timo, Biografinen tutkimus. Teoksessa Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo (toim.), Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja. Poliittinen historia. Julkaisuja C:48. Turku.

STARK-AROLA 1998. Stark-Arola, Laura, Magic, Body and Social Order. The Construction of Gender Through Women's Private Rituals in Traditional Finland. *Studia Fennica Folkloristica* 5. Tampere.

STOCKLUND 1979. Stocklund, Bjarne, On Interpreting Peasant Diaries: Material Life and Collective Consciousness. *Ethnologia Europaea*. Vol XI, 2 (1979/80).

STRÖMBERG 1996. Strömberg, John, Studenter, nationer och universitet. Studenternas härkomst och levnadsbanor vid Akademin i Åbo 1640-1808. Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland. Nr 601. Ekenäs.

SUOLAHTI E, 1946. Suolahti, Eino E., Porvarispoikien opinkäynti Suomen barokkiajalla. Porvoo.

SUOLAHTI 1919. Suolahti, Gunnar, Suomen papisto 1600- ja 1700 -luvulla. Porvoo.

SUVANTO 1987, Suvanto, Seppo, Knaapista populiin, tutkimuksia erilaistumisesta talonpojstossa 1391 - 1571. HTutk.142. Vammala.

SVENSSON 1997. Svensson, Sigfrid, Förord. Teoksessa Den gamla svenska bondepraktikan. Julkaisu 1600- ja 1700-lukujen painoksista. Trondheim 1997.

SÖDERBERG 1967. Söderberg, Bengt G., Slott och herresäter i Sverige. 2. bandet. Uppland II. Malmö.

SÖDERBERG 1969. Söderberg, Bengt G., Slott och herresäter i Sverige. Närke-Västmanland. Malmö.

SÖRNDAL 1937. Sörndal, Olof, Den svenska länstyrelsen. Uppkomst, organisation och allmänna maktställning. Lund.

TALVE 1990. Talve, Ilmar, Suomen kansankulttuuri. 3. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 514. Mänttä.

THOMPSON 1978. Thompson, Paul, The Voice of the Past. Oral History. Oxford.

TOIJER 1962. Toijer, Daniel, Inledning. Teoksessa DIARIUM GYLLENIANUM eller Petrus Magni dagbok 1622-1667. Utgiven av C.J. Gardberg och Daniel Toijer.

Värmland förr och nu. Karlstad.

TOIKKANEN 1999. Toikkanen, Pekka, Sanelupolitiikkaa vai vuorovaikutusta. Turun maistraatin ja porvariston suhteet keskushallintoon itsevaltiuden ajan Ruotsissa. Suomen historian pro gradu -tutkielma Jyväskylän yliopiston historian laitoksessa.

TOIVANEN 1979. Toivanen, Pekka, Lappeenrannan kaupungin historia I: 1649-1743. Lappeenranta.

TOIVANEN 1991. Toivanen, Pekka, Landshövding Johan Rosenhanes diarium från åren 1652-1655. Teoksessa Åström, Anna- Maria & Nordlund, Ivar (toim.). Kring tiden. Etnologiska och folkloristiska uppsatser. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Folkkulturarkivet Nr 11. Helsingfors.

TOIVANEN 1999. Toivanen, Pekka, Johan Rosenhanen Diarium 1652-54. Viipurin maaherran Johan Rosenhanen Diarium päiväkirja 1652-1654 - mahtimiehen elämää itäisessä Suomessa. Etelä-Karjan museon julkaisusarja 20. Lappeenranta.

TOMMILA 1989. Tommila, Päiviö, Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia. Porvoo.

TOSH 1991. Tosh, John, The Pursuit of History. Second Edition. London.

VALLINKOSKI 1947. Esipuhe. Vallinkoski, Jorma (julk.), Kaupunginviskaali Juhana Henrikinpoika Kastun muistiinpanot 1673-1679. Suomen sukututkimusseuran vuosikirja 31 (1947).

VILKKO 1988. Vilkkö, Anni, Tarina tarinasta. Erään naisomaelämäkertaa-aineiston tarkastelua. HY. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia n:o 1/1988. Helsinki.

VILKUNA A. 1989. Vilkuna, Asko, Tavan takaa. Kansatieteellisiä tutkimuksia tapojemme historiasta. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos. Tutkimuksia 24. Jyväskylä.

VILKUNA 1933. Vilkuna, Kustaa, Kappale Hiiripellon ja sen naapurikylien historiaa. Teoksessa Kyrönmaa III. Etelä-Pohjalaisen Osakunnan 25-vuotisjulkaisu. Helsinki.

VILKUNA 1983. Vilkuna, Kustaa, Työ ja ilonpito. Kansanomaisia työnjuhlia ja kestitöitä. 2. painos. Keuruu.

VILKUNA K.H.J. 1995. Vilkuna, Kustaa H.J., Alkoholin nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500-1700-luvun Suomessa. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki & Pitkänen, Timo, Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Jyväskylän historiallinen arkisto. Jyväskylä.

VILKUNA K.H.J. 1996a. Vilkuna, Kustaa H.J., Jumala elä rankase minua. Yksilöllisen subjektin synty. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki (toim.), Siperiasta siirtoväkeen. Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa. Jyväskylä.

VILKUNA K.H.J. 1996b. Vilkuna, Kustaa H.J., Arkielämää patriarkalisessa työmiestyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa. Historiallisia Tutkimuksia 196. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.

VILKUNA K.H.J. 1996c. Vilkuna, Kustaa H.J., Kansan arkea ja juhlaa. Teoksessa Tiainen, Jorma & Nummela, Ilkka. Historiaa tutkimaan. Jyväskylä.

VILKUNA K.H.J. 1996d. Vilkuna, Kustaa H.J., Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu, ei poispääsyä enää ole. Mielenheikkous, kehitysvammaisuus ja tartuntavaara 18. vuosisadalla. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki & Pitkänen, Timo, Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina. Jyväskylän historiallinen arkisto vol. 2. Jyväskylä.

VILKUNA K.H.J. 1997a. Vilkuna, Kustaa H.J., Menneisyyden ihmisen todellinen unimaailma: Unet ja persoonallisuus historiassa. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki (toim.), Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet. Jyväskylän historiallinen arkisto vol 3. Jyväskylä.

VILKUNA K.H.J. 1997b. Vilkuna, Kustaa H.J., Yksityisaineisto. Teoksessa Karonen, Petri & Nygård, Toivo & Rantatupa, Heikki & Vilkuna, Kustaa H.J., Vanhojen käsialojen lukukirja. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja 40. Jyväskylä.

VILKUNA K.H.J. 1999. Vilkuna, Kustaa H.J., Ikäihmiset ja vanhuuden tauti 1750-1900. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki, Vanhuus, vaivat ja erilaiset. Jyväskylän historiallinen arkisto vol 4. Jyväskylä.

VILLSTRAND 1992. Villstrand, Nils-Erik, Anpassning eller protest. Lokalsämhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620-1679. Ekenäs.

VIRRANKOSKI 1970. Virrankoski, Pentti, Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa. Turun historiallinen arkisto XXII. Turku.

VIRRANKOSKI 1980. Virrankoski, Pentti, Haastattelumenetelmän käyttö historiantutkimuksessa. TY / Hist. Laitos. Julkaisuja n:o 6. Turku.

VIRRANKOSKI 1994. Virrankoski, Pentti, Elämäkerrallisen tutkimuksen lähdekriittisiä ongelmia. Teoksessa Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo (toim.), Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallisia artikkeleja. Poliittinen historia. Julkaisuja C:48. Turku.

VIRTANEN E.A. 1933, Virtanen, E.A., Kuvauksia Kyröjokivarren kyläyhteiskunnista. Teoksessa Kyrönmaa III. Etelä-Pohjalaisen Osakunnan 25-vuotisjulkaisu. Helsinki.

VIRTANEN E.A. 1934, Virtanen, E.A., Kyläyhteiskunta ennen isojakoa. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria II. Jyväskylä.

VIRTANEN 1987. Virtanen, Keijo, Kulttuurihistoria - tie kokonaisvaltaiseen historiaan. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, osa 60. Turku.

WIRILANDER 1974. Wirilander, Kaarlo, Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721-1870. Historiallisia Tutkimuksia 93. Helsinki.

WICHMANN 1920. Wichmann W.K.E., Nykarlepy stad 1620-1920. En minneskrift utarbetad med anledningen av stadens 300 åriga tillvaro. Helsingfors.

ZEMON DAVIES 1997. Zemon Davies, Natalie, Kolme naista, kolme elämää 1600-luvulla. Suom. Jaana Iso-Markku. Keuruu.

ÅGREN 1998. Ågren, Henrik, Tidigmodern tid. Den sociala tidens roll i fyra

lokalsamhällen 1650-1730. *Studia Historica Upsaliensia* 185. Stockholm.

ÖHMANN 1960, Öhmann, Emil, Kieli ja kulttuuri. *Kielitieteen peruskysymyksiä*. 2. painos. Keuruu.

ÖSTERBERG 1985. Österberg, Eva, Civilisationsprocesser och 1600-talets svenska bondesamhälle - en historia med förhinder. *Saga och Sed*. Kungliga Gustaf Adolfs Akademiens Årsbok 1985.

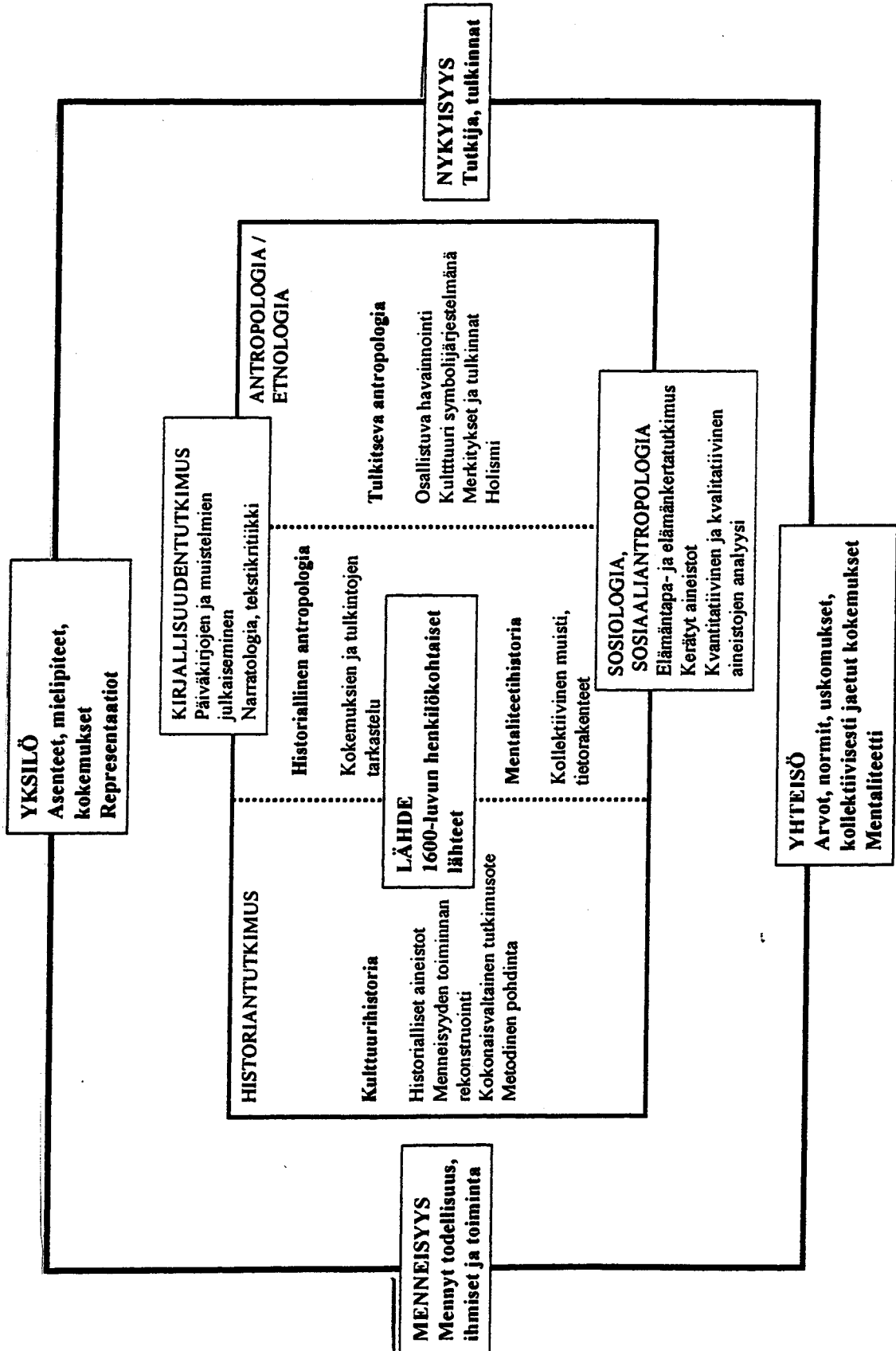
ÖSTERBERG 1989, Österberg, Eva, Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. *Konflikt - kompromis - politisk kultur*. *Scandia* 55:1, 1989.

ÖSTERBERG 1992. Österberg, Eva, Folklig mentalitet och statlig makt. *Perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige*. *Scandia* 1 / 1992.

LIITTEET

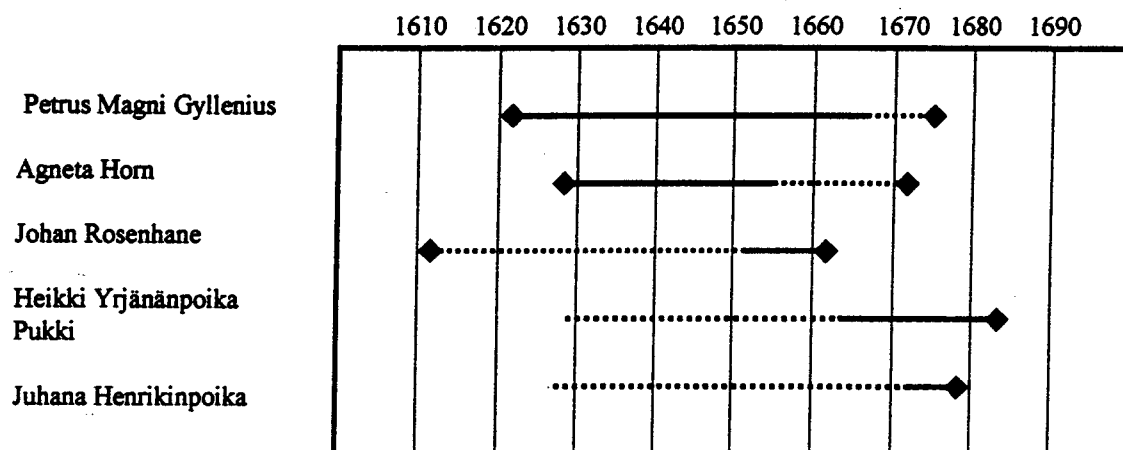
Liite 1

TUTKIELMAN AIHETTA SIVUAAVAT LÄHITIEDEET JA NIIDEN NÄKÖKULMAT

Liite 2

ELÄMÄNKAARET JA MERKINTÖJEN KATTAMA AIKA

.....

Elämänsaari

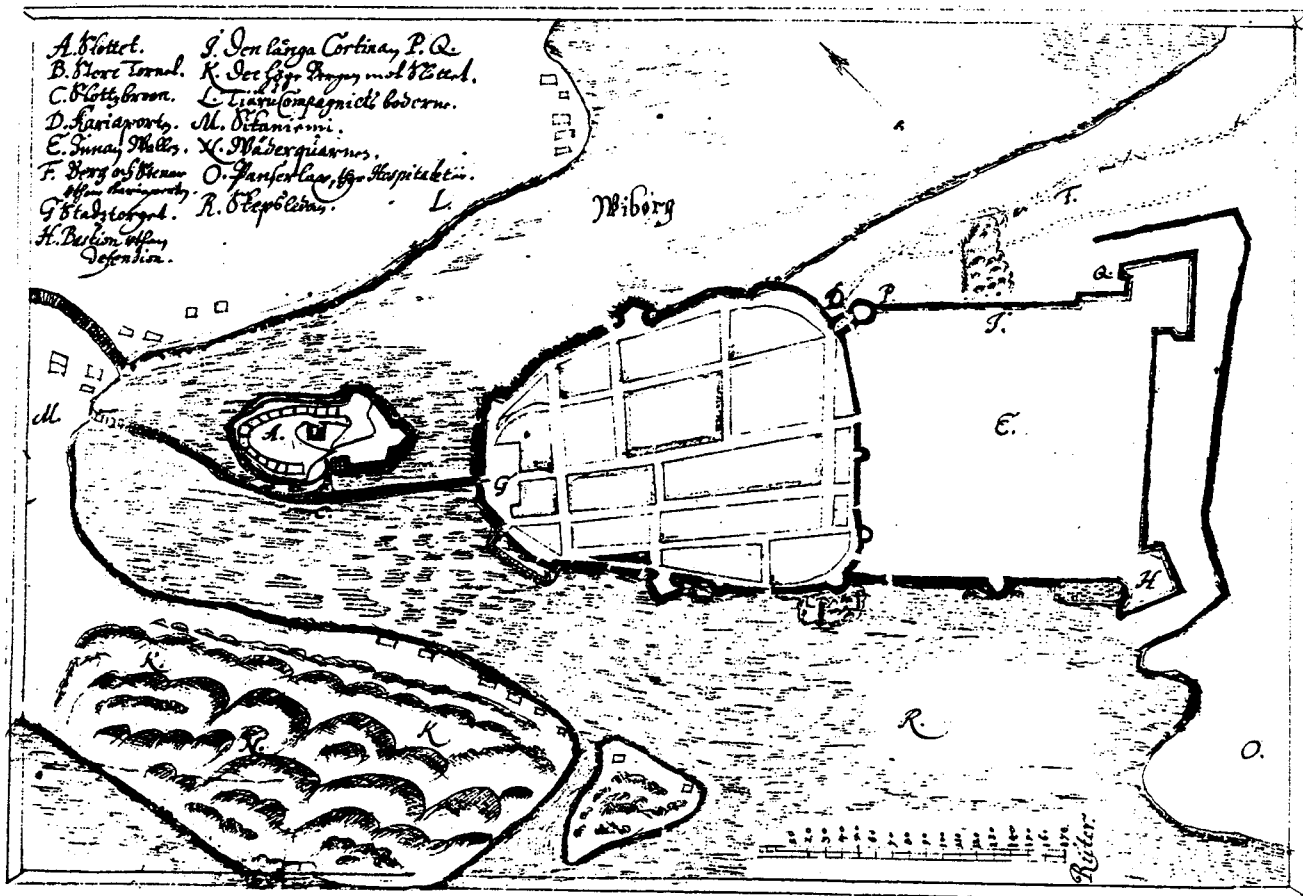
—————

Henkilökohtaisen lähteen
kattama aika

Liite 3

KARTTAKUVA 1600-LUVUN VIIIPURISTA

Lähde: Toivanen 1999, 28.

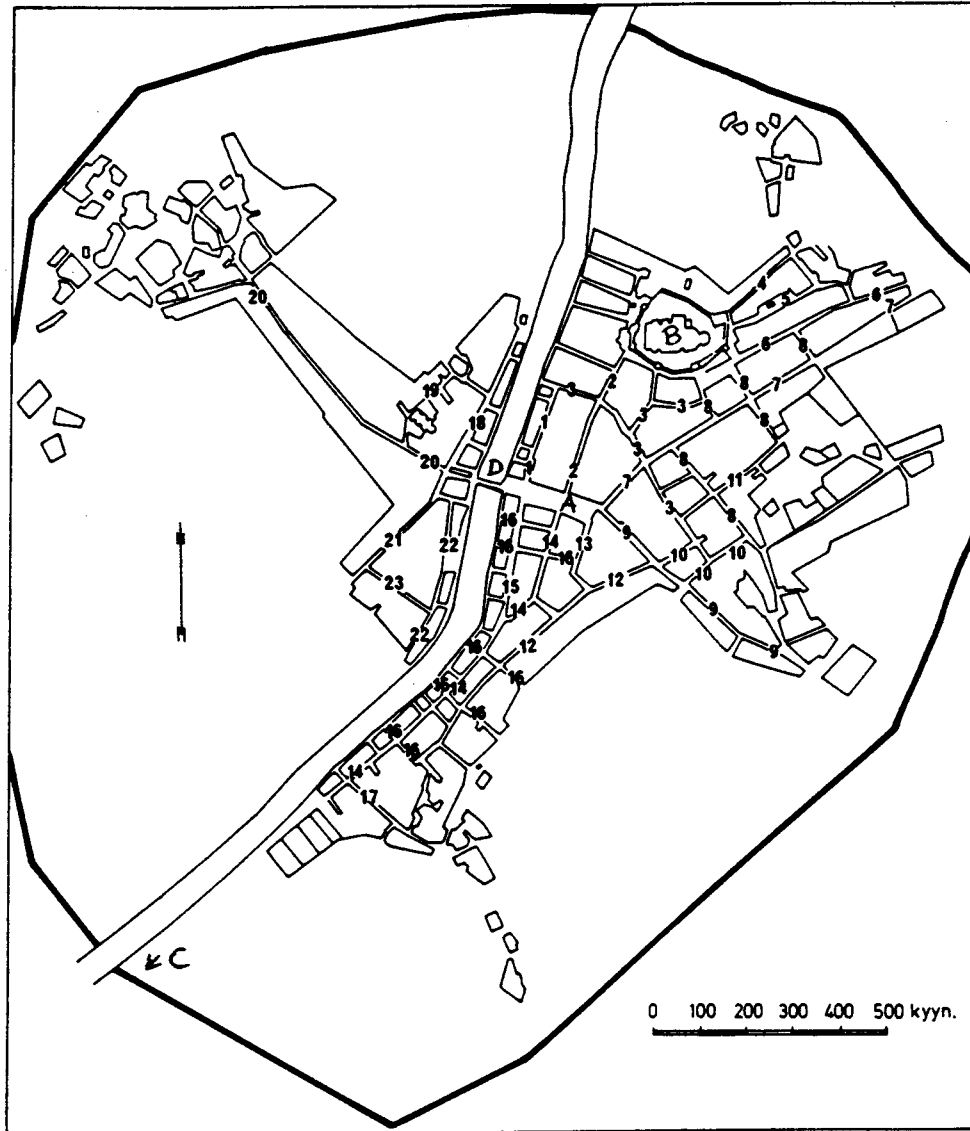

Päiväämätön asemapiirustus 1600-luvun Viipurista. Kirjainselitykset vasemmalta Siikaniemi (M), Tervakomppanian puodit (L), linnan vastainen korkea vuori (K), tuulimyllyt (N), linna (A) ja sen iso torni (B) ja linnansilta (C), kaupungintori (G) ja Karjaportti (D). Pitkä "cortina" eli kaupunginmuuri (P-Q), Vallin kaupunginosa (E), laivaväylä (R), aseistamaton bastioni (H), Karjaportin edustalla oleva kivikkoinen mäki sekä Panssarilahti ja siellä sijaitseva hospitaali (O). Tämä kaupunkitila oli maaherra Rosenhanen elämän ympäristö vuosina 1645-55 ja sen paikannimiin hän viittaa päivittäisissä muistiinpanoissaan. KrA SFP Viborg 1.

Liite 4

TURUN KAUPUNKI 1600-LUVULLA

Lähde: Ranta 1981, 91.

Turun kadut 1600-luvun alkupuoliskolla Raimo Rannan mukaan.

1. Kirkon jokikatu 2. Kirkkokatu 3. Kroopinkatu 4. Hundinkatu 5. Napaturukatu 6. Koulukatu 7. Hämeenkatu 8. Hämeenkadun Poikkikatu (useita) 9. Karjakatu 10. Karjakadun Poikkikatu (useita) 11. Mätäjärvenkatu 12. Luostarinkatu 13. Raastuvankatu 14. Luostarin Välikatu 15. Luostarin Jokikatu 16. Luostarinkadun Poikkikatu (useita) 17. Kostilankatu 18. Tiirikkalankatu 19. Pyhänhengenkatu 20. Aninkaistenkatu 21. Linnankatu 22. Linnan Jokikatu 23. Linnankadun Poikkikatu.

A = Suurtori

B = Tuomiokirkko

C = Turun linna

D = Kaupungin silta